

Α.Τ.Ε.Ι. ΠΕΙΡΑΙΑ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΔΟΜΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΤΩΝ :

ΣΑΝΤΑΜΟΥΡΗ ΜΑΡΟΥΛΑ
ΤΟΡΤΟΠΙΔΗ ΕΙΡΗΝΗ
ΔΑΝΑΚΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ

ΘΕΜΑ :

« ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΤΗΣ ΛΑΜΙΑΣ »

ΕΙΣΗΓΗΣΗ :

ΠΟΠΗ Π. ΘΕΟΔΩΡΑΚΑΚΟΥ - ΒΑΡΕΛΙΔΟΥ

Δρ. Αρχιτέκτων Μηχανικός Ε.Μ.Π.

ΕΠΙΒΛΕΨΗ :

ΓΙΩΡΓΟΣ Κ. ΒΑΡΕΛΙΔΗΣ

Δρ. Αρχιτέκτων Μηχανικός – Πολεοδόμος Ε.Μ.Π.

Αθήνα 2005

ΝΟΜΟΣ ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ

1. ΙΣΤΟΡΙΑ ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ

Διοικητική διαίρεση της Στερεάς Ελλάδας, που συνορεύει βόρεια με τους νομούς Μαγνησίας, Λάρισας και Καρδίτσας, νότια με τους νομούς Βοιωτίας, Φωκίδας και Αιτωλοακαρνανίας, δυτικά με τον νομό Ευρυτανίας ενώ ανατολικά βρέχεται από το Αιγαίο πέλαγος (Ευβοϊκός κόλπος, Μαλιακός κόλπος, δίαυλος Ωραιών).

Έχει έκταση 4368 τ. χλμ. και πληθυσμό 154.542 κατοίκους. Πρωτεύουσα είναι η Λαμία. Διοικητικώς ο νομός Φθιώτιδας χωρίζεται σε τρεις επαρχίες : Λοκρίδος (1451 τ. χλμ., 44.048 κάτοικοι), που καταλαμβάνει το κεντρικό τμήμα του νομού σε όλο το πλάτος του, από τον Τυμφρηστό ως τον Μαλιακό κόλπο με πρωτεύουσα τη Λαμία, Δομοκού (675 τ. χλμ., 17.253 κάτοικοι) στο βόρειο τμήμα του νομού, με πρωτεύουσα το Δομοκό.¹

Εικ. 1.1

¹ Εγκυκλοπαίδεια « ΔΟΜΗ », Τόμος 15 – σελ. 261

1.α. ΜΥΘΟΛΟΓΙΚΑ, ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Πολλοί αρχαίοι μύθοι διαδραματίζονται στην περιοχή που περιλαμβάνει σήμερα ο νομός Φθιώτιδας. Ο Δευκαλίων και η Πύρρα, οι μυθικοί πρόγονοι του ελληνικού γένους, είχαν το βασίλειό τους στην Φθία, όπου μυθολογείται ο κατακλυσμός του Δευκαλίωνος. Στη Φθία επίσης βασίλευσε αργότερα και ο Πηλέας, ο πατέρας του Αχιλλέα.

Από τους ομηρικούς ήρωες της Φθιώτιδας σπουδαιότερος είναι ο Αίας ο Οίλεως, που οδήγησε τους Οποντίους και Επικυμδίους Λοκρούς στην Τροία. Ο Σπερχειός λατρεύτηκε σαν θεός και στη Φθιώτιδα τοποθετούνται και μερικές από τις περιπέτειες του Ηρακλή, ο οποίος άφησε την τελευταία του πνοή στην κορυφή της Οίτης.

Η αρχαιολογική έρευνα προσφέρει πολλές μαρτυρίες για εκτεταμένη διάδοση του μυκηναϊκού πολιτισμού στην Φθιώτιδα και σε παράλιες θέσεις και στο εσωτερικό, ενώ συγχρόνως παρακολουθείται και εδώ η μετά τα Τρωικά αποσύνθεση του μυκηναϊκού κόσμου : νέα φυλετικά στοιχεία, συγγενικά, καταλαμβάνουν τώρα τις εύφορες και πεδινές εκτάσεις της κοίλης Φθιώτιδας πρώτα και σιγά-σιγά προχωρούν στους δυσπρόσιτους ορεινούς όγκους της Νοτιοδυτικής Φθιώτιδας, όπου κατοικούσε το ορεσίβιο γένος των Δρυόπων.

Το σημαντικότερα από τα φύλα που κατοικούσαν τη Φθιώτιδα κατά τους ιστορικούς χρόνους είναι οι Αχαιοί – Φθιώται, που είχαν εγκατασταθεί κυρίως μεταξύ Σπερχείου και Νοτίου Θεσσαλίας στην Αχαΐα – Φθιώτιδα. Οι περιπέτειες αυτού ακριβώς του φύλου συνιστούν και την ιστορική φυσιογνωμία του χώρου της Φθιώτιδας : το 443 π.Χ. ζουν σχεδόν ανεξάρτητοι υπό την επιρροή των Θεσσαλών, ως το 229 π.Χ. ζουν υπό τους Μακεδόνες και μετά υπό τους Αιτωλούς ως το 196 π.Χ., οπότε τους υποτάσσουν οι Ρωμαίοι.

Τα κυριότερα κέντρα των Αχαιών της Φθιώτιδας ήταν η Λαμία, η κρεμαστή Λάρισα, ο Εχίνος, τα Φάλαρα, η Μελιταία, η Φιλιαδών, ο Ερινέος, η Ξυνιάς, ο Θαυμακός και η Ελλάς.

Κατά περιοχές η Φθιώτιδα παρουσιάζει την ακόλουθη ιστορική και αρχαιολογική εικόνα :

Στην ανατολική Φθιώτιδα υπάρχουν τρεις αξιόλογες αρχαίες θέσεις: η Στυλίδα (Φάλαρα), ο Εχίνος και η κρεμαστή Λάρισα (Πελασγία) : και οι τρεις κατοικούνται από τους προϊστορικούς χρόνους και αργότερα συμμαρτίζουν τις κοινές ιστορικές τύχες της περιοχής. Αξιολογότερα αρχαιολογικά λείψανα διασώζει ο Εχίνος (τειχίσεως 5^{ου} και 4^{ου} αιώνα π.Χ.), ενώ στην κρεμαστή Λάρισα σώζονται τμήματα οχυρωματικού περιβόλου 6^{ου} και 5^{ου} αιώνα π.Χ.²

² Εγκυκλοπαίδεια « ΔΟΜΗ », Τόμος 15 – σελ. 262-263

Στην επαρχία Δομοκού κυριότερες αρχαίες πόλεις, γνωστές οι περισσότερες μόνο από τοπογραφικές μελέτες και επιγραφικά ευρήματα, είναι οι Θαυμακοί, η Ελλάς, η Φθία, η Μελιταία, η Κορώνεια, ο Ερεινεός, η Ξυνία, η Προέρνα, η Φιλιαδών, η Εκκάρα, το Ναρθάκιο, η Κύφαιρα και ο Πράς. Η περιοχή αυτή είναι η κοιτίδα των Αχαιών της Φθιώτιδας. Στον Δομοκό και στην Μελιταία σώζονται επιγραφικά στοιχεία και λείψανα οχυρώσεων και μνημείων των κλασικών και των μεταγενέστερων χρόνων, και στο νέο μοναστήρι διατηρείται τείχος της ακρόπολης της Προέρνης.

Από τους ανατολικούς πρόποδες της Οίτης ως τις Θερμοπύλες και τον Σπερχειό απλωνόταν η Μαλίσ, κυριότερες πόλεις της οποίας ήταν : Τραχίς (κοντά στο σημερινό χωριό Α.Βαρδάτες), πρωτεύουσα των Μαλιέων ως την κατάκτηση της Λαμίας. Κοντά της στρατοπέδευσε ο Ξέρξης και από εκεί αρχίζει η Ανοπαιία ατρακός, που οδηγούσε στις κλίσεις του Καλλιδρόμου ως τις Θερμοπύλες, από την οποία οδήγησε ο Εφιάλτης τους Πέρσες στα νώτα των Ελλήνων.

Η Τραχίς καταστράφηκε το 427 π.Χ από τους Οιταίους, άλλες πόλεις ήταν : η Ανθήλη, κέντρο της φθινοπωρινής συνόδου της Δελφικής Αμφικτιονίας, η Ηρακλεία, λείψανα της οποίας σώζονται στο λόφο Σιδερόπορτα, η Λαμία, η Αντίκυρα και η Αλόπη. Η σπουδαιότερη όμως θέση της Μαλίδος είναι τα περιώνυμα στενά των Θερμοπυλών.

Στην Οίτη υπάρχει ο τόπος της Πυρράς όπου τοποθετεί ο μύθος το μαρτύριο του Ηρακλή, από τον ναό του οποίου, πρόστυλο δωρικό του 3^{ου} π.Χ. αιώνα, σώζονται λείψανα. Κοντά του αποκαλύφθηκε επίσης βωμός, ενώ από τα κατάλοιπα των προς τιμήν του θυσιών προήλθαν χάλκινα αγάλματα των αρχαϊκών χρόνων.

Μεταξύ Οίτης, Όθρυος και των ανατολικών κλιτύων του Τυμφρηστού, δηλαδή κυρίως στην εύφορη κοιλάδα του Σπερχειού, περιλαμβάνεται η αρχαία Αινίς. Κοντά στο λιανοκλάδι έχει αποκαλυφθεί οικισμός των υστέρων νεολιθικών και μεταγενεστέρων χρόνων.

Η Υπάτη υπήρξε πρωτεύουσα της Αιτωλικής Συμπολιτείας (200 - 168 π.Χ). Ο Ιουστινιανός οχύρωσε το κάστρο της κατά τη φραγκοκρατία υπήχθη στη Βαρωνία του Ζητουνίου. Κοντά στα λουτρά Υπάτης έγινε το 995 μ.Χ. η λεγόμενη μάχη του Σπερχειού κατά την οποία οι Βυζαντινοί υπό τον Νικηφόρο Ουρανό νίκησαν τους Βουλγάρους υπό τον Σαμουήλ. Κατά μήκος της κοιλάδας του Σπερχειού συναντώνται αρκετές οχυρές θέσεις, σημαντικότερη από τις οποίες φαίνεται η οχύρωση της πόλεως Σπέρχεια κοντά στη θέση Ελληνικά.

Στη Λοκρίδα, μεταξύ στενού των Θερμοπυλών και Λάρυμνας και μεταξύ βορειοανατολικών κλιτύων του Παρνασσού και Μαλιακού και Ευβοϊκού κόλπου, περιλαμβάνονται η χώρα των Οπουντίων Λοκρών (Αταλάντη, Λιβανάτες, Αλάι, Λάριμνα) και η χώρα των Επικνημιδίων Λοκρών (Θρόνιοι, Ρεγγίνιο, Αγνάντη, Σκάρφεια, Μώλος).³

³ Εγκυκλοπαίδεια « ΔΟΜΗ », Τόμος 15 – σελ. 263-264

Ο Οπούς υπήρξε κέντρο της Λοκρικής κοινότητας και εκεί συνείρχετο η Βουλή των Χιλίων . Κατά τον Πελοποννησιακό (431 - 404 π.Χ.) και τον Βοιωτικό-Κορινθιακό πόλεμο (395 - 386 π.Χ.) ο Οπούς εμπλέκεται στις διαφορές των αντιμαχομένων, αργότερα γίνεται μέλος της Αιτωλικής συμπολιτείας και μετά το 197 π.Χ. περιέρχεται στους Ρωμαίους.

Κατά μήκος της κοιλάδας του Κηφισού και προς τους νοτιοανατολικούς βραχίονες του Καλλιδρόμου περιλαμβάνεται η Λοκρική Φωκίδα από τις πόλεις της οποίας σπουδαιότερη ήταν η Ελάτεια : ονομάστηκε έτσι από τον ιδρυτή της, βασιλιά της Κυλλήνης Έλατο, τον οποίο κάλεσαν οι Φωκείς να τους βοηθήσει, όταν απείλησε τους Δελφούς ο θεσσαλικός λαός των Φλεγύων .

Η Τιθορέα στις βόρειες κλίτις του Παρνασσού είναι γνωστή από τους Περσικούς και Ιερούς πολέμους. Σε αυτή κατέφυγαν οι Φωκείς όταν κατέστρεψε τη χώρα τους ο Ξέρξης και συνετρίβει και αυτοκτόνησε ο αρχηγός των Φωκείων Φιλόμηλος κατά τον β΄ Ιερό πόλεμο (355 - 346 π.Χ.).

Η Αμφικλεία ήταν γνωστή ως τόπος λατρείας του Διονύσου. Η Αβαί, πόλη αφιερωμένη στον Απόλλωνα, είχε ονομαστό μαντείο στις συμβουλές του οποίου είχε καταφύγει ακόμη και ο Κροίσος. Την κατέστρεψαν οι Πέρσες μετά την μάχη των Θερμοπυλών και την αποτελείωσε η φωτιά των Βοιωτών.⁴

Εικ. 1.2 Βασιλική Αγίου Δημητρίου

Εικ. 1.3 Νότιο κλίτος και νότια στοά της Παλαιοχριστιανικής Βασιλικής του αρχιερέως Πέτρου

⁴ Εγκυκλοπαίδεια « ΔΟΜΗ », Τόμος 15 – σελ. 265

1.β. ΙΣΤΟΡΙΑ ΛΑΜΙΑΣ ΚΑΙ ΟΧΥΡΩΣΗΣ

Το Κάστρο της Λαμίας, το μεσαιωνικό Ζητούνι, βρίσκεται πάνω σε ένα λόφο από βράχους, Βορειοανατολικά της Λαμίας, που έχει υψόμετρο 210 μ. Ο λόφος αυτός είναι ένα από τα αντερείσματα του όρους Όθρυς, απ' όπου ο παρατηρητής έχει μια πανοραμική θέα της κοιλάδας του Σπερχειού, που περικλείεται από τα βουνά Τυμφρηστό - Οίτη - Όθρυς - Καλλίδρομο και από το Μαλιακό κόλπο.

Τη θέση αυτή είχαν χρησιμοποιήσει από τα παλιά χρόνια σαν ακρόπολη της αρχαίας Λαμίας, οι παλιοί πρόγονοί μας οι Μαλιείς και την ονομάζανε Ακρολαμία. Από τον 6^ο π.χ. αιώνα πρέπει να είχε οχυρωθεί με τείχη η Ακρολαμία. Κομμάτια από τα τείχη αυτά σώζονται και σήμερα σε ισόδομη ή πολυγωνική δόμηση.⁵

Εικ. 1.4 Πύργος Βορειοδυτικής γωνίας

⁵ Ιωάννης Σφηκόπουλος – « Τα κάστρα της Ρούμελης », σελ. 125
χωρίς εκδότη - 1981

Όλη η ιστορία της Λαμίας είναι γραμμένη πάνω στο φρούριό της, που παρόλη την αφροντισιά του, τη ρημαδιασμένη του εμφάνιση και την καταδυνάστευσή του απ' τους σύγχρονους κουρσάρους του, εξακολουθεί να στέκει εκεί στο βράχο του, για να ομολογεί τα περασμένα και να θυμίζει την αλήθεια και το μύθο της παραγμένης του ιστορίας μέσα στο χρόνο.

Το κάστρο αυτό είναι απ' τα λίγα οχυρά που, στα χρόνια ιδιαίτερα της τουρκοκρατίας, το κρατούσαν πάντα ζηλότυπα οι εχθροί. Ποτέ δεν έπεσε στα χέρια των Ελλήνων με πόλεμο ή φονικά ρεσάλτα, γιατί δεν ήταν ένα τυχαίο καστέλι. Ήταν ο ομφαλός και η δύναμη της Ρούμελης. Να όμως, με δυο λόγια, το χρονικό της Ακρολαμίας στο πέρασμα των αιώνων. Και αρχίζουμε από τα αρχαία χρόνια.⁶

Η αρχαιότερη γραπτή μαρτυρία για την οχύρωση της Λαμίας παραδίδεται από το Διόδωρο το Σικελιώτη (XVIII, 13, 4) ο οποίος αναφέρει ότι κατά το Λαμιακό Πόλεμο (323/2 π.Χ.) οι Αθηναίοι και οι σύμμαχοί τους με επικεφαλής το στρατηγό Λεωσθένη – εκμεταλλευόμενοι το γεγονός του θανάτου του Μεγάλου Αλεξάνδρου για να απελευθερωθούν από τη μακεδονική κυριαρχία και να ανακτήσουν τη χαμένη τους δύναμη – πολιορκήσαν την οχυρωμένη Λαμία και τον επίτροπο της μακεδονικής δυναστείας Αντίπατρο που την υπερασπιζόταν. Ο Λεωσθένης όμως σκοτώθηκε έξω από τα τείχη και οι Αθηναίοι αναγκάστηκαν να λύσουν την πολιορκία. Αυτή ήταν η αρχή μιας σειράς δυσμενών εξελίξεων που καθόρισαν την μετέπειτα ιστορία της Αθήνας.

Η συμμετοχή της Λαμίας στο Κοινό των Αιτωλών τον 3^ο αιώνα π.Χ. δημιούργησε τις προϋποθέσεις για να φτάσει η πόλη στο απόγειο της ακμής της, συγχρόνως όμως έγινε και η αιτία της καταστροφής της κατά τον πόλεμο των Αιτωλών και του συμμάχου τους βασιλιά της Συρίας Αντιόχου εναντίον των Ρωμαίων (192-188 π.Χ.).

Το 212 π.Χ. οι Αιτωλοί συμάχησαν με τους Ρωμαίους εναντίον των Μακεδόνων. Το 208 π.Χ. οι Μακεδόνες με αρχηγό το Φίλιππο Ε΄ συγκρούστηκαν κοντά στη Λαμία με τους Αιτωλούς, τους οποίους νίκησαν και ανάγκασαν να κλειστούν στην ακρόπολη, στην οποία ο Φίλιππος τελικά δεν επιτέθηκε.⁷

⁶ Ανδρέας Μπαικούσης - « Το κάστρο της Λαμίας : Ομφαλός και δύναμη στην παλιά Ρούμελη »

⁷ Μαρία - Φωτεινή Παπακωνσταντίνου - « Το κάστρο της Λαμίας », σελ. 8-9
Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων - Αθήνα , 1994

Αργότερα, η συμμαχία Αιτωλών – Ρωμαίων διαλύθηκε και οι Ρωμαίοι στράφηκαν κατά των Αιτωλών και των συμμάχων τους Μαλιέων. Το 192 π.Χ. ο Αντίοχος, συνοδευόμενος από τον Αννίβα, τον Καρχηδόνιο στρατηγό, μετά την πρόσκληση των Αιτωλών, ήρθε στη Λαμία όπου ανακηρύχθηκε αρχιστράτηγος όλων των συμμάχων στον πόλεμο κατά των Ρωμαίων. Η σύγκρουση του Αντίοχου με τους Ρωμαίους υπό τον ύπατο Μάνιο Ακίλιο Γλαβρίωνα το 191 π.Χ. στις Θερμοπύλες έληξε υπέρ των Ρωμαίων και ο Ακίλιος έστειλε το Φίλιππο Ε΄ να επιτεθεί στη Λαμία την οποία υπερασπίζονταν οι Αιτωλοί. Οι Μακεδόνες όμως απέτυχαν στην κατάκτηση του βράχου της ακρόπολης που ήταν “αδιαπέραστος γρανίτης, πολύ ανθεκτικός στις επιθέσεις των πολιορκητών” (Τίτος Λίβιος, ΧΧΧVI, 25, 4).

Τέλος, η πόλη κυριεύτηκε και λεηλατήθηκε άγρια το 190 π.Χ. από το Μάνιο Ακίλιο. Έκτοτε δεν κατάφερε να αναλάβει εντελώς από την καταστροφή, όπως επιβεβαιώνεται από το ότι δεν αναφέρεται στις πηγές και από τη σπανιότητα των οικοδομικών λειψάνων των αμέσως επόμενων περιόδων.⁸

Εικ. 1.5 Νοτιοανατολική άποψη του Κάστρου

⁸ Μαρία - Φωτεινή Παπακωνσταντίνου - « Το κάστρο της Λαμίας », σελ. 9-10 Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων - Αθήνα , 1994

Πολλές ενδείξεις έχουμε ότι από την εποχή του Ιουστινιανού και μέχρι την άλωση της Πόλης από τους Φράγκους, πάνω στην ακρόπολη της αρχαίας Λαμίας, την Ακρολαμία, οι Βυζαντινοί είχαν δημιουργήσει Μεσαιωνικό Κάστρο.

Επιπλέον, ένα γράμμα του Πάπα Ινοκέντιου του ΙΙΙ το επιβεβαιώνει. Σ' αυτό το γράμμα περιλαμβάνεται μεταξύ των άλλων και η λέξη *Castrum de situm super Ravenica*. Η λέξη *situm* πρέπει να ισοδυναμεί μ' αυτή του Ζητουνίου, ονομασία που πήρε η Λαμία τον 9^ο αιώνα, όταν μαθαίνουμε πως ο Επίσκοπος Λαμίας Γεώργιος προσονομάζεται για πρώτη φορά Επίσκοπος Ζητουνίου. Το όνομα αυτό θα επικρατήσει όλο το Μεσαίωνα, σχεδόν μέχρι την μετά την Επανάσταση του 1821 απελευθέρωση.

Ο Schlumberger, ο Κ. Οικονόμου εξ Οικονόμων και ο αείμνηστος καθηγητής Π. Καλλιγιάς υποστηρίζουν ότι πρόκειται για Σλαβική λέξη, που κατά το δεύτερο υπονοεί Σιτώνιον, δηλαδή σιτοβολο χώρα και κατά τον τρίτο *Zadun* δηλαδή η πέρα του ποταμού κειμένη χώρα. Υπάρχει και μία άλλη εγκαταλειφθείσα εκδοχή ότι προέρχεται από τη Τουρκική λέξη *Zeitoun* δηλαδή Ελαία.⁹

Ο Εβραίος περιηγητής Ραβίνος Βενιαμίν της Τουδέλης λέγει ότι αναφέρεται πόλη με το όνομα Σινοπόταμον, το οποίο όπως γράφει ο Ι. Βορτσέλας ο *Archer*, ο εκδότης του οδοιπορικού του Εβραίου περιηγητή, νομίζει πως πρέπει να διαβαστεί (*Zeitoun sur la Riviere*) δηλαδή το Ζητούνι κοντά στο ποταμό.¹⁰

Δεν ξέρουμε αν ο Έλληνας Διοικητής έφερε αντίσταση στο Μομφερατικό. Καμία πηγή Ελληνική ή Φράγκικη δεν το αναφέρει. Πάντως πρέπει να υποθέσει κανείς ότι αφού ο Λέων Σγουρός, που είχε καταλάβει την περιοχή, είχε τραβηχτεί στις Θερμοπύλες για να αντισταθεί στους Φράγκους, δεν θα πρέπει να υπήρξε αντίσταση στην κατάληψη της Λαμίας. Επίσης τίποτα δεν ξέρουμε για το αξιόμαχο του τότε Κάστρου.

Μετά την κατάληψή του από τους Φράγκους, ο Βονιφάτιος ο Μομφερατικός έφτιαξε εδώ μια βαρονία και την παράδωσε στο ιερό πολεμικό τάγμα των Ναϊτών (όπως αναφέρει ο *W. Miller*).¹¹

⁹ Ιωάννης Βορτσέλας - « Φθιωτική προς νότο της Όθρυος », σελ. 249 χωρίς εκδότη - 1907

¹⁰ Ι. Βορτσέλας ως ανωτέρω , σελ. 266 – σημ. 5

¹¹ *William Miller* - « Η Φραγκοκρατία στην Ελλάδα », σελ. 244 *Cambridge : Speculum Historial* , *New York : Barnes & Noble* - 1964 μετάφραση Α. Φουριώτη , εκδόσεις *Ελληνικά Γράμματα* - 1997 και Ι. Βορτσέλας ως ανωτέρω , σελ. 279

Το Κάστρο αν και επισκευάστηκε από τους Φράγκους δεν έμεινε για πολύ στα χέρια τους. Οι μεγάλες στρατιωτικές επιτυχίες του Θεόδωρου Αγγέλου Δούκα Κομνηνού, Δεσπότη της Ηπείρου φέρανε το Κάστρο πάλι πίσω σε Ελληνικά χέρια. Αυτό πρέπει να έγινε γύρω στο 1223 και μετά.

Αργότερα το 1275, ύστερα από την απόκρουση των στρατευμάτων της Νίκαιας από τον Ιωάννη Άγγελο Δούκα Κομνηνό, Δούκα των Νέων Πατρών (Υπάτης) και τον Ιωάννη ντε Λα Ρος, Δούκα των Αθηνών, μαθαίνουμε πως το Κάστρο της Λαμίας μαζί με άλλα δόθηκε προίκα στον αδερφό του δεύτερου, Γουλιέλμο ντε Λα Ρος που παντρεύτηκε κόρη του Ιωάννη.

Ακόμη πιο ύστερα ο υιός του Γουλιέλμου, Γκυ ντε Λα Ρος το δωρίζει μαζί με άλλα Κάστρα στο Βονιφάτιο ντα Βερόνα, έναν άσημο ιππότη της Ευβοίας, που τον έχρισε Ιππότη.¹²

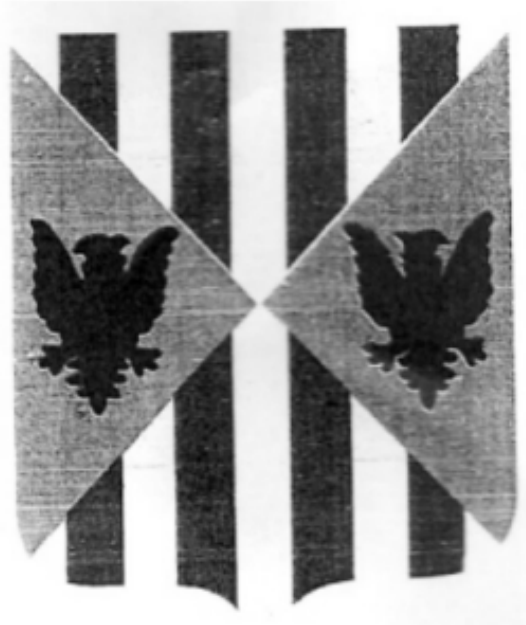

Εικ. 1.6 Οικόσημο οικογενείας « Ντε Λα Ρος »

¹² William Miller - « Η Φραγκοκρατία στην Ελλάδα », σελ. 244
Cambridge : Speculum Historial , New York : Barnes & Noble - 1964
μετάφραση Α. Φουριώτη , εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα - 1997, και
Antonio Rubio Y Lluch - « Περί Καταλανικών φρουρίων »,
εκδόσεις Λάϊσνερ - 1912

Όταν μετά το θάνατο του Δούκα Νέων Πατρών Κωνσταντίνου, που ήταν ξάδελφός του, κάλεσαν το Γκυ ν' αναλάβει την επιτροπεία του ανήλικου υιού του Κωνσταντίνου, του Ιωάννη II Άγγελου Δούκα Κομνηνού και μικρανεψιού του, πήρε τον όρκο πίστης των Φεουδαρχών του Δουκάτου στο Κάστρο της Λαμίας (όπως αναφέρει ο Ι. Κωτούλας).¹³

Από τότε και μέχρι το 1311 έμεινε στα χέρια των Φράγκων και κατά ένα τρόπο έδρα και σταθμός του τελευταίου Δούκα των Αθηνών Βάλτερ Ι ντε Μπριέγ, στις επιχειρήσεις που έκανε μαζί με τους Καταλανούς και μετά εναντίον των Καταλανών (όπως αναφέρει ο Ι. Βορτσέλας).¹⁴

Εικ. 1.7 Οικόσημο οικογενείας « Φρειδερίκων » ή « Φαδρίγ »

¹³ Ι. Κ. Κωτούλας - « Ιστορικό και Λαογραφικό Εταιρίας των Θεσσαλών », τομ. Α – τεύχ. Γ – σελ. 17

¹⁴ Ιωάννης Βορτσέλας - « Φθιωτική προς νότο της Όθρυος », σελ. 311 χωρίς εκδότη - 1907

Έπειτα από το θάνατο του Βάλτερ Ι όπως φαίνεται το Κάστρο και η Λαμία πέρασαν στα χέρια του Έλληνα Δούκα των Νέων Πατρών, Ιωάννη ΙΙ Άγγελου Δούκα Κομνηνού που διεκδικούσε και το Δουκάτο των Αθηνών από τους Καταλανούς.

Όταν όμως πέθανε το 1318, το Ελληνικό Δουκάτο Νέων Πατρών διαλύεται και το κάστρο με τη Λαμία καταλαμβάνονται από το γενικό Βικάριο του Καταλανικού Δουκάτου των Αθηνών του Αλφόνσο Φαδρίγ (Φρειδερίκου), πιθανότατα την άνοιξη του 1319.

Ο Αλφόνσος που παντρεύτηκε την κόρη του παλιού κυρίαρχου του Κάστρου, Βονιφάτιου Ντά Βερόνα, το διεκδίκησε λέγοντας ότι του ανήκει σαν προικώο. Αυτή υπήρξε και η πρόφαση για την κατάληψη του μεγαλύτερου μέρους του Δουκάτου των Νέων Πατρών (όπως αναφέρει ο Κ. Hopf). Η κατάληψη αυτή έγινε γιατί μετά τη συνθήκη ειρήνης με τους Ενετούς υπήρχαν διαθέσιμες ετοιμοπόλεμες δυνάμεις. Από το 1319 ως το 1338 το Κάστρο έμεινε στα χέρια των Ισπανών (Καταλανών).¹⁵

Το 1338 από τον Αλφόνσο περιέρχεται στους διαδόχους του και ο μεν Hopf υποστηρίζει ότι περιήλθε στον υιό του Αλφόνσου, Βονιφάτιο.¹⁶

Ο δε Α. Rubio Y Lluch όμως γράφει ότι αφού το παρέλαβε ο πρωτότοκος υιός του Αλφόνσου, Πέτρος Φαδρίγ, Κόμης των Σαλώνων, όταν πέθανε το πήρε ο αδελφός του Ιάκωβος σύμφωνα με προϋπάρχοντα κληρονομικό όρο του πατέρα του Αλφόνσου. Τα επιχειρήματά του και οι συλλογισμοί του είναι τέτοια που τον δικαιώνουν.¹⁷

Ο Τ. Νερούτσος αποδίδει την πλάνη του Hopf σε σύγχυσή του που οφείλεται στον ταυτισμό του ονόματος Gittina (κατ' αυτόν Πύργου κοντά στην Αθηνά) σε Giffina, που ταυτίζεται με το Citon. Επίσης θεωρεί εσφαλμένη τη γνώμη του Miller ότι ο Πέτρος ντε Που, αντιπρόσωπος του γενικού Βικαρίου του Δουκάτου Αθηνών Ματθαίου Μογκάντα, υπήρξε ποτέ κύριος του Ζητουνίου.¹⁸

Μετά το θάνατο του Ιάκωβου Φαδρίγ, το Κάστρο περιέρχεται στο γιο του Λουδοβίκο Φαδρίγ και μετά το θάνατο αυτού στην κόρη του Μαρία που την επιτρόπευε η μητέρα της Ελένη Καντακουζηνή, δισέγγονη του Αυτοκράτορα Ιωάννη του ΣΤ' Καντακουζηνού και ξαδέλφη του Δεσπότη του Μυστρά, Θεόδωρου Ι. Παλαιολόγου (όπως αναφέρει ο Δ. Ζακυνθηνός). Αυτή, όπως μας γνωρίζει ο Ισπανός Καθηγητής Α. Rubio Y Lluch, αποκαλείται σε επιστολή που της έστειλε ο Βασιλιάς Πέτρος «Nobili Elení Assanina: Despina: Comítissí dela sola e del cito» δηλαδή Κόμισσα των Σαλώνων και του Ζητουνίου.¹⁹

¹⁵ Κ. Hopf - « Griechenland in Mittelalter », τόμ. 6^{ος} – σελ. 61

¹⁶ Κ. Hopf ως ανωτέρω , σελ. 61

¹⁷ Antonio Rubio Y Lluch - « Περί Καταλανικών φρουρίων », σελ. 6 εκδόσεις Λάϊσνερ - 1912

¹⁸ Τ. Νερούτσος - « Αί Χριστιανικάί Αθήναι (1899) », σελ. 189

¹⁹ Δ. Ζακυνθηνός - « Le Despotat Grec de Morée », τόμ. 1^{ος} - σελ. 161 εκδόσεις Α.Θ. Λαμπροπούλου - Αθήνα , 1933

Το 1393 το Κάστρο καταλαμβάνεται από τους Τούρκους που προσκλήθηκαν από τον Επίσκοπο Ζητουνίου Σάββα, που από απλός παπάς χειροτονήθηκε Επίσκοπος από τον Μητροπολίτη της Λαρίσης. Για τη χειροτονία αυτή, ο μεν Μητροπολίτης κλήθηκε σε απολογία από τον Πατριάρχη στην Πόλη, ο δε Σάββας κηρύχτηκε αργός (όπως αναφέρει ο Ι. Βορτσέλας).²⁰

Έπειτα από την ήττα του Σουλτάνου Βαγιαζήτ τού 1^{ου} και το θάνατό του το 1403, το Κάστρο καταλαμβάνεται από το Δεσπότη του Μύστρα Θεόδωρο Ι. Παλαιολόγο. Μάλιστα την κατάληψη αυτή αναγνώρισε κι ο Τούρκος Σουλτάνος Σουλεϊμάν. Έτσι το Κάστρο αυτό είναι το πρώτο που ξανάρχεται πάλι σ' Ελληνικά χέρια. Η παράδοση που συμφωνήθηκε αργότερα από το Θεόδωρο στους Ιωαννίτες Ιππότες φαίνεται πως ποτέ δεν πραγματοποιήθηκε.

Το 1410, εποχή που διαλύθηκε η Μαρκιωνεία της Βοδονίτσας, το προσβάλλανε οι Τούρκοι χωρίς να μπορέσουν να το πάρουν. Σώζεται μάλιστα το όνομα του υπερασπιστή του που λέγονταν Σεβαστόπουλος (όπως αναφέρει ο Δ. Ζακυνθινός).²¹

Το ίδιο συνέβη και στα 1423, όταν το πρόσβαλλε ο Τουραχάν Πασάς, και αντιστάθηκε και πάλι με επιτυχία διοικούμενο από τον Καντακουζηνό το Στραβομύτη. Είναι το μοναδικό κομμάτι της Στερεάς μαζί με τη γύρω περιοχή του, που έχει παραμείνει Ελληνικό μέσα στην Τουρκική πλημμύρα της εποχής εκείνης των αρχών και μέσων του 15^{ου} αιώνα.

Το 1444 βρίσκεται στα χέρια του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, όταν αυτός επιχειρούσε την τελευταία προσπάθεια για τη δημιουργία νέου Ελληνικού Κράτους που θα αντικαθιστούσε τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία που πέθαινε.

Το 1446 μετά την ήττα του Ουνιάδη και την υποχώρηση του Κωνσταντίνου στον Ισθμό, περιέρχεται οριστικά στα χέρια των Τούρκων μέχρι την Ελληνική Επανάσταση του 1821.²²

²⁰ Ιωάννης Βορτσέλας - « Φθιωτική προς νότο της Όθρυος », σελ. 357
χωρίς εκδότη - 1907

²¹ Δ. Ζακυνθινός - « Le Despotat Grec de Morée », τόμ. 6^{ος} - σελ. 115 - σημ. 5
εκδόσεις Α.Θ. Λαμπροπούλου - Αθήνα, 1933

²² Ιωάννης Σφηκόπουλος - « Τα κάστρα της Ρούμελης »
σελ. 130-134

Καταγράφονται αποσπασματικά και μερικές εντυπώσεις ξένων περιηγητών που επισκέφτηκαν τη Λαμία και το Κάστρο. Ο περιηγητής Λούκας πήγε το 1706 κι ανάμεσα στ' άλλα γράφει:

«Τα υπολείμματα των οικημάτων και ο μεγάλος αριθμός υλικού που βλέπει κανείς, πιστεύει ότι υπήρξε σημαντικότερη πόλη. Είχε άλλοτε δυο κάστρα, το ένα απέναντι στο άλλο. Βλέπει κανείς το ένα ολόκληρο (αυτό που σώζεται), το άλλο (στο λόφο του Αγίου Λουκά) κατεστράφη... Η πόλης Ζεϊτόν κατοικείται από Τούρκους και Έλληνες. Στο κάστρο δε βλέπεις παρά Μωαμεθανούς.»

Ένας άλλος ταξιδιώτης, ο βαρόνος Φέλιξ ντε Μπωζούρ, που επισκέφτηκε τη Λαμία στη διάρκεια της επανάστασης, γράφει:

«Το Ζητούνι περιβάλλεται από ένα τείχος οδοντωτό, το οποίο ανέρχεται έρπον σε ένα απότομο ύψωμα όπου βλέπει κανείς ένα παλαιό φρούριο κατασκευασμένο από πελώριους λίθους, μερικοί των οποίων έχουν ανάγλυφα της αρχαίας εποχής. Ένα εκ τούτων παριστάνει τον Κένταυρον Χείρωνα να διδάσκει τον Ηρακλή παιδί ακόμη, να παίζει λύρα. Ο υιός της Αλκμήνης κρατεί στο ένα χέρι το ρόπαλο του και με την άλλη πνίγει ένα ερπετό, έτοιμο να τον καταβροχθίσει. Προς το Βορρά του φρουρίου είναι μια βαθιά χαράδρα και προς το Νότο η πόλη η οποία κατέρχεται αμφιθεατρικά σε μια μικρή κοιλάδα που ρέει ένα ρυάκι».²³

Εικ. 1.8 Δυτική πλευρά των τειχών

²³ Ανδρέας Μπαικούσης - « Το κάστρο της Λαμίας : Ομφαλός και δύναμη στην παλιά Ρούμελη »

Φυσικά, τέτοια ανάγλυφα που αναφέρει ο ξένος επισκέπτης δεν υπάρχουν σήμερα. Ένας άλλος επισκέπτης της Λαμίας το 1870 περίπου, ο Γάλλος διπλωματικός υπάλληλος Μπέλλ, γράφει:

«Η ωραία κοιλάδα του Σπερχειού εκτείνεται προς τα Δυτικά μεταξύ δύο γραφικών βουνών, της Οίτης και της Όθρουος. Την διασχίζει μία πολύ άσχημη οδός που οδηγεί στους πρόποδες της Όθρουος, στην πόλη της Λαμίας, της οποίας τις οικίες βλέπουμε ν' απλώνονται σε ένα λόφο στεφανωμένο από ένα παλαιό φρούριο.

Διερχόμεστε μεγάλα λιβάδια γεμάτα από αγελάδες και ίππους. Πλησιάζοντας στην πόλη παρακάμπτουμε ένα διαυγές ρυάκι, πλαισιούμενο από ωραίες λεύκες και μετά από λίγο φτάνουμε στις πρώτες οικίες χρωματισμένες με γούστο και περιτριγυρισμένες με κήπους όπου οι κυρίες της πόλεως επιβλέπουν την πλύση τους. Απότομοι δρόμοι φθάνουν μέχρι τη παλιά πόλη, οι τουρκικές οικίες οι οποίες είναι χωρίς μιναρέδες στην κορυφή, θυμίζουν την μακρά διαμονή των Οθωμανών.

Στην κορυφή ενός απόκρημνου βράχου ένα τουρκικό φρούριο στηρίζει τις επάλξεις του σε ένα αρχαίο υπόβαθρο αλλά η σημαία με την ημισέληνο αντικαταστάθηκε με μια ανεμίζουσα μεγάλη Ελληνική σημαία...

Κατόπιν ανεβαίνουμε στο φρούριο για να δούμε τη δύση του ηλίου, καθώς χανόταν συνοδεία από κόκκινα σύννεφα πίσω από ψηλά βουνά, σκοτεινά και μυστηριώδη, τα οποία λυπούμασταν ότι θα τα αφήναμε χωρίς να τα ερευνήσουμε.

Μπροστά μας η σκιά και η σιωπή τύλιγε τους δρόμους και οι πλατείες είναι διάστικτες από φώτα. Στις 6 ακριβώς ένα τηλεβόλο δόνησε τον αέρα και η ηχώ των βουνών του απάντησε.

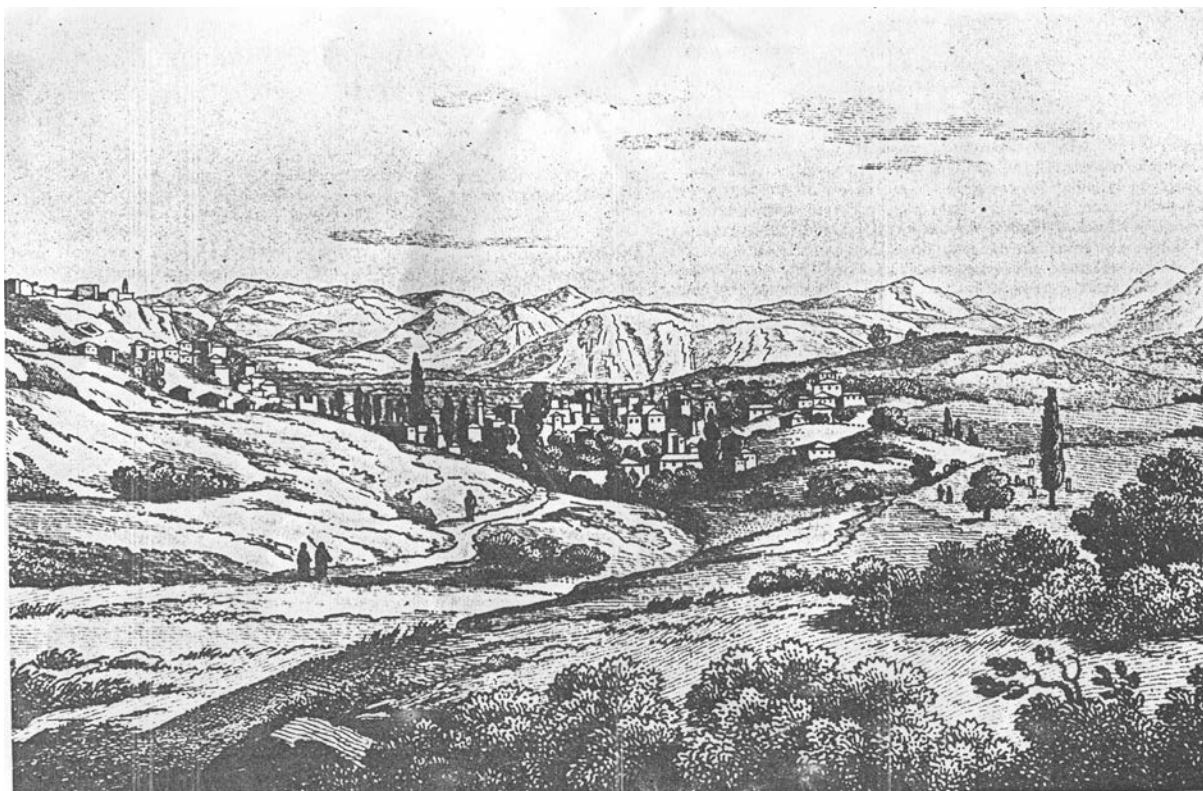
Υπέστειλαν την Εθνική Σημαία και οι σαλπικτές της φρουράς μαζεμένοι στην πλατεία, διέτρεξαν την πόλη σαλπίζοντας την αποχώρηση, μεταβάλλοντας με τις σάλπιγγες του ιππικού τον τόνο του ήχου σε βαρύ και επιβλητικό.

Το τελευταίο φως της δύσεως εξαφανίστηκε. Έφτασε η ώρα του σκότους, οι ληστές υψώνουν το κεφάλι. Ο αγώνας του '21 είχε λήξει ουσιαστικά από το 1829 και η Στερεά Ελλάδα ήταν ελεύθερη, εκτός από τη Λαμία.

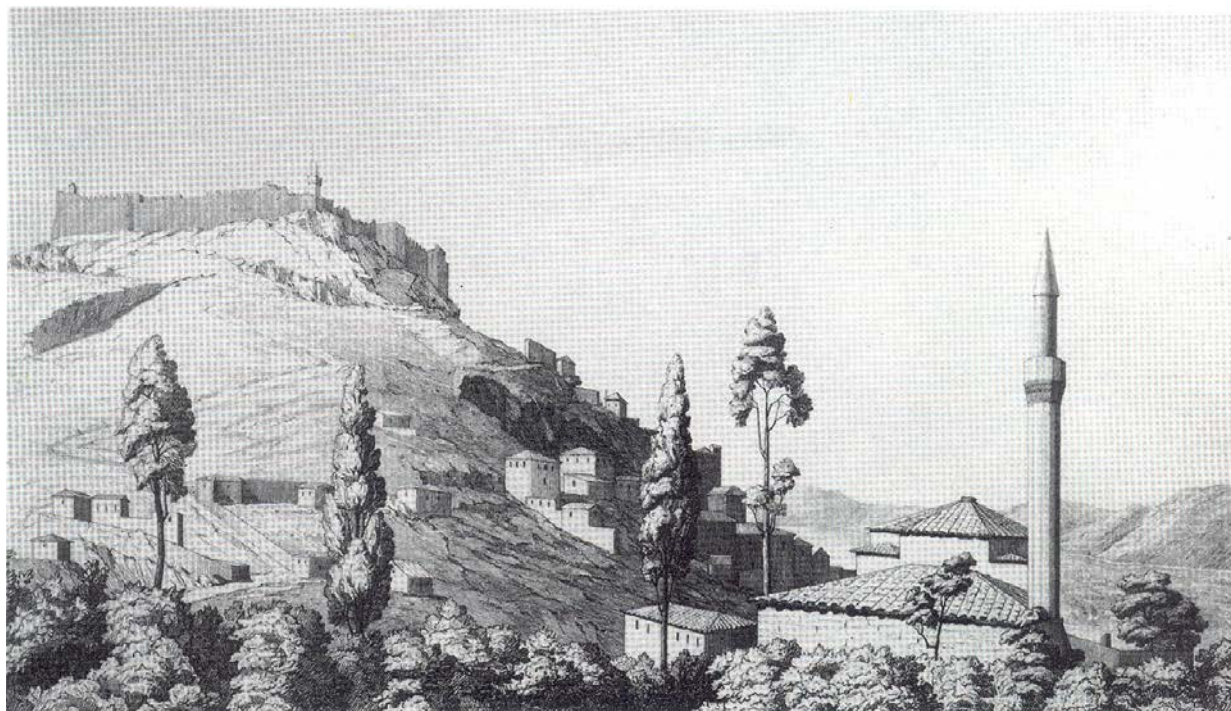
Τότε, τα σύνορα μας τα καθορίζανε διάφορες συνθήκες που υπογράφονταν ανάμεσα στις μεγάλες δυνάμεις της εποχής. Μια νέα λοιπόν οροθετική γραμμή καθορίστηκε το 1832 και η επαρχία του Ζητουνίου αποφασίστηκε να παραδοθεί απ' τους Τούρκους στους Έλληνες.»²⁴

²⁴ Ανδρέας Μπαικούσης - « Το κάστρο της Λαμίας : Ομφαλός και δύναμη στην παλιά Ρούμελη »

Εικ. 1.9 Η Λαμία και αριστερά το Κάστρο.
(Simone Pomardi, *Viaggio nella Grecia negli anni 1804, 1805 e 1806*, Ρώμη 1820, τόμ. Β')

Εικ. 10 Η Λαμία του 1834.
Ξυλογραφία από το βιβλίο του A. M. Chevenard "*Voyage en Grece et dans le Levant*",
πίνακας XL. Γεννάδιος Βιβλιοθήκη

Μέχρι το 1884 που έγινε η προσάρτηση της επαρχίας Δομοκού και της Θεσσαλίας στην Ελλάδα, το Κάστρο χρησιμοποιήθηκε ως βασικός στρατώνας των παραμεθόριων δυνάμεων. Για στρατιωτικούς σκοπούς συνέχισε να χρησιμοποιείται έως την αρχή του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Με το από 26-2-1922 Βασιλικό Διάταγμα, το Κάστρο της Λαμίας κηρύχθηκε ιστορικό διατηρητέο μνημείο. Το 1973 το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας το παρέδωσε στο Υπουργείο Πολιτισμού και το 1984 ο Δήμος Λαμίας ανέλαβε την ανάπτυξη του χώρου του και την επισκευή του στρατώνα για τη στέγαση του Αρχαιολογικού Μουσείου.²⁵

²⁵ Μαρία - Φωτεινή Παπακωνσταντίνου - « Το κάστρο της Λαμίας », σελ. 10-11
Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων - Αθήνα , 1994

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ :

- Εγκυκλοπαίδεια « ΔΟΜΗ », Τόμος 15 – σελ. 261-265
- Ιωάννης Βορτσέλας - « Φθιωτική προς νότο της Όθρυος », χωρίς εκδότη - 1907
- Δ. Ζακυνθινός - « Le Despotat Grec de Morée », εκδόσεις Α.Θ. Λαμπροπούλου - Αθήνα , 1933
- Ι. Κ. Κωτούλας - « Ιστορικό και Λαογραφικό Εταιρίας των Θεσσαλών »
- Ανδρέας Μπακούσης - « Το κάστρο της Λαμίας : Ομφαλός και δύναμη στην παλιά Ρούμελη »
- Τ. Νερούτσος - « Αι Χριστιανικά Αθήναι (1899) »
- Μαρία - Φωτεινή Παπακωνσταντίνου - « Το κάστρο της Λαμίας », Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων - Αθήνα , 1994
- Ιωάννης Σφηκόπουλος – « Τα κάστρα της Ρούμελης », χωρίς εκδότη - 1981
- Κ. Hopf - « Griechenland in Mittelalter »
- Antonio Rubio Y Lluch - « Περί Καταλανικών φρουρίων », εκδόσεις Λάϊσνερ - 1912
- William Miller - « Η Φραγκοκρατία στην Ελλάδα », Cambridge : Speculum Historial , New York : Barnes & Noble - 1964
μετάφραση Α. Φουριώτη , εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα - 1997

2. ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΑ ΥΛΙΚΑ

2.α. Η ΠΕΤΡΑ

Από την πρώιμη εποχή ο άνθρωπος στήριξε την οικοδομική του δραστηριότητα σε υλικά διαθέσιμα στο φυσικό του περιβάλλον, όπως είναι η πέτρα, το χώμα και η ξυλεία. Μεταξύ αυτών το υλικό που άφησε πιο έντονα τη σφραγίδα του στην Ελληνική αρχιτεκτονική είναι ο φυσικός λίθος.

Από το μεγάλο αριθμό των διαθέσιμων πετρωμάτων χρησιμοποιήθηκαν ουσιαστικά σχεδόν όλα τα είδη που είναι κάπως κατάλληλα για οικοδομική χρήση. Στις απλές κατασκευές χρησιμοποιήθηκαν συχνά αργοί λίθοι, ενώ στα μεγαλύτερα οικοδομήματα τα είδη που μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ήταν πάντα περιορισμένα, εξαρτώμενα από την κατά τόπο παρουσία τους, την ποιότητά τους (στερεότητα, δυνατότητες επεξεργασίας, αντοχή κ.ά.) και επίσης την κατηγορία του οικοδομήματος.

Τα ιζηματογενή πετρώματα είχαν χωρίς αμφιβολία τη μεγαλύτερη σημασία. Πρόκειται για τα διάφορα είδη ασβεστόλιθων (πωρόλιθος, τόφφος, απολιθωματοφόρος ασβεστόλιθος, ψαμμιτικός ασβεστόλιθος, χονδρόκοκκοι και συμπαγείς ασβεστόλιθοι), αμμόλιθων και μεταμορφωμένων πετρωμάτων με βάση τον ασβεστόλιθο, δηλαδή διάφορα είδη μαρμάρου, κροκαλοπαγών και λατυποπαγών λίθων, που εμφανίζονται στις παρυφές των κοιτασμάτων μαρμάρου.

Άλλα μεταμορφωμένα πετρώματα, όπως ο γνεύσιος και ο μαρμαρυγιακός σχιστόλιθος, καθώς και τα σκληρά πλουτώνεια και ηφαιστειογενή πετρώματα (γρανίτης, πορφυρίτης, βασάλτης), χρησιμοποιούνταν μόνο στις περιοχές γύρω από τα κοιτάσματα. Αλλά και εκεί ακόμη η χρήση τους περιοριζόταν στα θεμέλια των κτιρίων και στις απλές τοιχοποιίες. Ο γρανίτης έβρισκε μερικές φορές χρήση και στους κίονες.

Τα πιο μαλακά ηφαιστειογενή πετρώματα (ανδεδίτης και παρόμοια πετρώματα) καθώς και τα ιζηματογενή πετρώματα, που εξελίχθηκαν από τα πρώτα (τόφφοι διαφόρων τύπων), ήταν επίσης περιορισμένα σε τοπική χρήση.

Ο όρος πωρόλιθος περιλαμβάνει κατά περιοχές πετρώματα διαφορετικής ποιότητας, μαλακά με ερυθροκίτρινο χρώμα, που μπορούν να δουλευτούν με το σκαρπέλο, τόφφους και απολιθωματοφόρους ασβεστόλιθους κυρίως γκρίζου χρώματος, η σκληρότητα των οποίων αυξάνεται με την παραμονή τους στον αέρα.

²⁶

²⁶ Wolfgang Muller - Wiener - « Η Αρχιτεκτονική στην αρχαία Ελλάδα », σελ. 44
University Studio Press - Θεσσαλονίκη, 1985

Αυτά τα πετρώματα υπάρχουν σε μεγάλη ποικιλία σχεδόν σ' ολόκληρη την Ελλάδα, στα νησιά του Αιγαίου, στη Σικελία και στη δυτική Μ. Ασία. Ανάλογα με την ποιότητά τους χρησιμοποιήθηκαν είτε μόνο για τα θεμέλια είτε για όλες τις μορφές λιθοδομής, ή ακόμη – με επίχρισμα στόκου – για πιο λεπτά διαμορφωμένα αρχιτεκτονικά μέλη.

Σε αρχιτεκτονικά μέλη κατώτερης σημασίας χρησίμευαν τα διάφορα είδη λατυποπαγών πετρωμάτων, εκτός από τα λεγόμενα λατυποπαγή μάρμαρα, που λόγω χρώματος ήταν πολύ αγαπητά σε μεταγενέστερες εποχές για την εσωτερική διακόσμηση.

Την πιο συχνή χρήση απ' όλα τα πετρώματα είχε ο σκληρός γκρίζος ασβεστόλιθος (λίθος πέτρινος), τον οποίο χρησιμοποιούσαν παντού, υπό διάφορες ονομασίες, για οικοδόμηση οχυρών, για θεμέλια κτιρίων και πολλές φορές για οικοδομήματα με απλά μνημειακά χαρακτηριστικά.

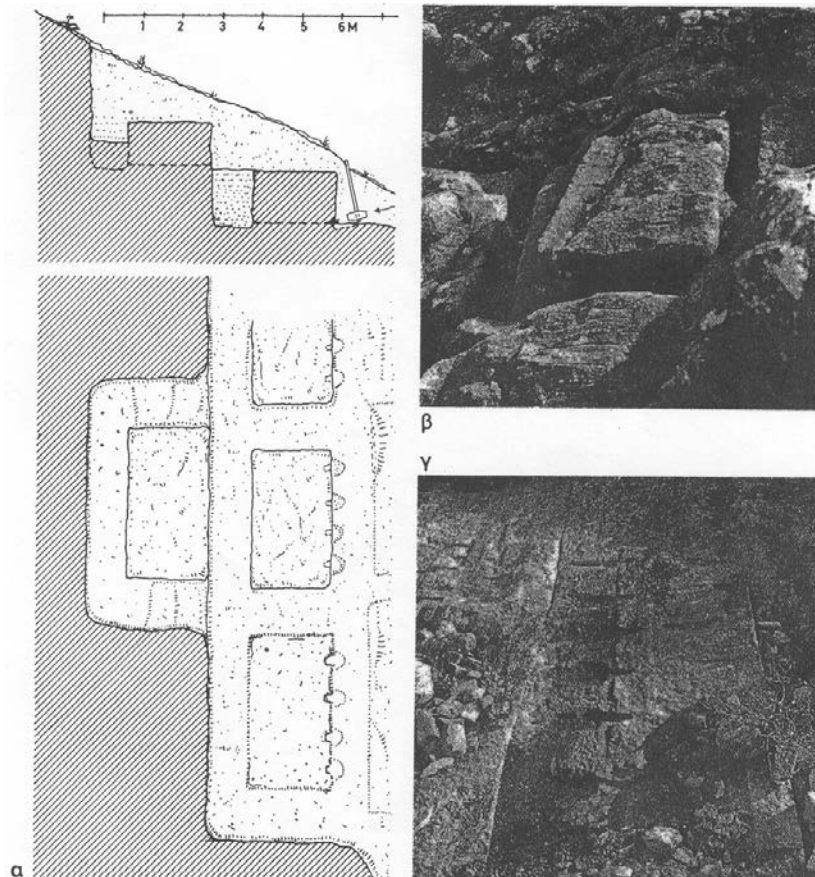
Στα δομικά υλικά που χρησιμοποιούνταν σε διάφορους τόπους απαντούν συχνά μερικά είδη που διαφέρουν ελάχιστα μεταξύ τους, επειδή τα όρια της μετάβασης από το συμπαγή ασβεστόλιθο στο μάρμαρο είναι ρευστά.

Όπως στην περίπτωση του ασβεστόλιθου, έτσι και για το μάρμαρο υπήρχαν ποικίλες ονομασίες με βάση την προέλευση και το χρώμα του. Επρόκειτο χωρίς αμφιβολία για το πιο αγαπητό υλικό, το οποίο έχαιρε ακόμη μεγαλύτερης εκτίμησης, όταν ήταν εισαγόμενο. Τα παλαιότερα και για πολύ καιρό σημαντικότερα κοιτάσματα βρίσκονταν στις Κυκλάδες (Πάρος, Νάξος) και τα εκμεταλλεύονταν με εξαγωγές ήδη από την πρώιμη αρχαϊκή περίοδο. Λίγο αργότερα άρχισαν να λειτουργούν τα αττικά λατομεία του Υμηττού και της Πεντέλης, καθώς και άλλων νησιών του Αιγαίου (Θάσος, Άνδρος, Τήνος κλπ.).

Επίσης στη Μ. Ασία γινόταν από την αρχαϊκή εποχή εκμετάλλευση μαρμάρου (μεταξύ άλλων στην Έφεσο και Μίλητο). Ο αριθμός των συχνά μικρών λατομείων αυξήθηκε σημαντικά κατά την ελληνιστική εποχή, οπότε εκτός από τα τοπικά μάρμαρα χρησιμοποιούσαν για σημαντικές παραγγελίες και μάρμαρα εισαγωγής. Από την κλασική εποχή και εξής, ιδιαίτερα όμως την ελληνιστική περίοδο, εμφανίζονται στο ίδιο οικοδόμημα διαφορετικά είδη και χρώματα μαρμάρων (όπως π.χ. στο Ερεχθείο στην Αθήνα).

Μπροστά στο μάρμαρο υποχώρησαν πολύ όλα τα υπόλοιπα σκληρά πετρώματα. Τοπικής σημασίας ήταν ο γνεύσιος, τον οποίο χρησιμοποιούσαν στη Δήλο, τη Θάσο και τη Μίλητο για θεμέλια και απλή λιθοδομή, και επίσης ο γρανίτης, ο οποίος ούτως ή άλλως δεν υπήρχε στο Αιγαίο ούτε σε μεγάλες ποσότητες ούτε σε ιδιαίτερη ποιότητα και τον χρησιμοποιούσαν μόνο σε μερικούς τόπους (π.χ. στη Δήλο, στη Νάξο και σε μερικές περιοχές της Μυσίας και της Μακεδονίας).²⁷

²⁷ Wolfgang Muller - Wiener - « Η Αρχιτεκτονική στην αρχαία Ελλάδα », σελ. 44-45
University Studio Press - Θεσσαλονίκη, 1985

Εικ. 2.1 α) Σχέδιο λατομείου , β) Μίλητος – Δίδυμα, ακατέργαστος ορθογώνιος λίθος , γ) Νάξος – Απόλλωνας, λατομείο αρχαϊκής εποχής

Ο βασάλτης, ο πορφυρίτης και άλλα έγχρωμα σκληρά πετρώματα, που ήταν πολύ αγαπητά στην πρώιμη Αίγυπτο, έγιναν υπό την επιρροή των Πτολεμαίων με δισταγμό δεκτά κατά την ελληνιστική εποχή, και μόνο σε μικρές ποσότητες προορισμένες για εσωτερικούς χώρους. Τοπικά περιορισμένη έμεινε και η χρήση του ανδεσίτη στη βορειοδυτική Μ. Ασία και την Κύπρο, όπου ως δομικό υλικό απαντά σποραδικά και ο γυψόλιθος, όπως στην Πελοπόννησο ο ψαμμιτικός ασβεστόλιθος (Ολυμπία) ή ο αμμόλιθος στη Σαμοθράκη και την Καλυδώνα.

Με το τέλος του μυκηναϊκού πολιτισμού σταμάτησε και η χρήση των μεγαλίθων. Έτσι, για τα μικρά οικοδομήματα της πρώιμης εποχής επαρκούσαν οι αργοί λίθοι, που υπήρχαν παντού σε αρκετά μεγάλο αριθμό. Με τη μετάβαση στον 6^ο αιώνα π.Χ. και την έναρξη ανέγερσης μεγαλύτερων κτιρίων έπρεπε να αναζητηθεί η αναγκαία οικοδομική πέτρα στα λατομεία, που χρειάστηκε να ανοιχτούν τοπικά. Οι λατομικές τεχνικές και τα εκεί χρησιμοποιούμενα εργαλεία δεν άλλαξαν ουσιαστικά από την αρχαιότητα μέχρι την αρχή της νεότερης εποχής.²⁸

²⁸ Wolfgang Muller - Wiener - « Η Αρχιτεκτονική στην αρχαία Ελλάδα », σελ. 45-46
University Studio Press - Θεσσαλονίκη , 1985

Με τη μετάβαση στον 6^ο αιώνα π.Χ. και την έναρξη ανέγερσης μεγαλύτερων κτιρίων έπρεπε να αναζητηθεί η αναγκαία οικοδομική πέτρα στα λατομεία, που χρειάστηκε να ανοιχτούν τοπικά. Οι λατομικές τεχνικές και τα εκεί χρησιμοποιούμενα εργαλεία δεν άλλαξαν ουσιαστικά από την αρχαιότητα μέχρι την αρχή της νεότερης εποχής.

Στα λατομεία ασβεστόλιθου και μαρμάρου, μετά την αφαίρεση των διαβρωμένων υπερκείμενων στρωμάτων, εξόρυσσαν τους λίθους που είχαν παραγγελθεί σε συγκεκριμένες διαστάσεις, ανοίγοντας αύλακες πλάτους 40 - 60 εκ., σε μαλακά πετρώματα 10 - 20 εκ., στις τρεις ή τέσσερις πλευρές του φυσικού βράχου. Στη συνέχεια αποσπούσαν τους ογκόλιθους σχίζοντάς τους με σφήνες από ξηρό ξύλο, το οποίο διογκωνόταν με χρήση νερού ή με σιδερένιες σφήνες, όταν οι ογκόλιθοι ήταν μικρότεροι.

Με αυτόν τον τρόπο ήταν επίσης δυνατή η απόσπαση μεγάλων τεμαχίων και ήδη από την αρχαϊκή εποχή υπάρχουν εντυπωσιακές σχετικές μαρτυρίες:

- στις Συρακούσες (περί το 570 - 550 π.Χ.) μονολιθικοί κίονες μήκους 6 - 8 μέτρων και με διάμετρο 1.80 - 2.00 μέτρα (δηλαδή σχεδόν 35 τόνοι),
- στη Δήλο (τέλη του 7^{ου} αιώνα π.Χ.) το άγαλμα του Απόλλωνα ύψους 9 μέτρων
- και στη Νάξο οι γιγαντόλιθοι (μήκους 8 μέτρων περίπου και βάρους 22 τόνων) του ναού του Απόλλωνα που χτίστηκε από τον Λύγδαμη (περί το 530 π.Χ.).

Στα λατομεία τόφφου και πωρόλιθου φαίνεται ότι γινόταν σποραδική χρήση πριονιού. Τέτοια λατομεία βρίσκονταν συχνά στην πρώιμη εποχή πολύ κοντά στο εργοτάξιο, με αποτέλεσμα να εξαπλωθεί η πόλη στη συνέχεια στην περιοχή των λατομείων, όπως συνέβη στην Κόρινθο.

Γενικά η εκμετάλλευση των λατομείων δε γινόταν σε συνεχόμενη έκταση, αλλά σε σχετικά μικρά μεμονωμένα λατομεία, που λειτουργούσαν ίσως ατομικά και επιλέγονταν βάσει της ποιότητας του πετρώματος.

Η εξόρυξη γινόταν τις περισσότερες φορές επιφανειακά. Σε πολλές πόλεις όμως (Συρακούσες, Πάρος, Αίγυπτο, κοντά στην Έφεσο) υπήρχαν και υπόγεια λατομεία. Τις λατύπες απέθεταν στις εξόδους των λατομείων και συχνά σήμερα υποδεικνύουν τη θέση παλαιών λατομείων, τα οποία χρησίμευαν μετά την παύση της εξόρυξης πολλές φορές ως νεκροπόλεις (όπως στις Συρακούσες και στις άκρες της Σικελίας).

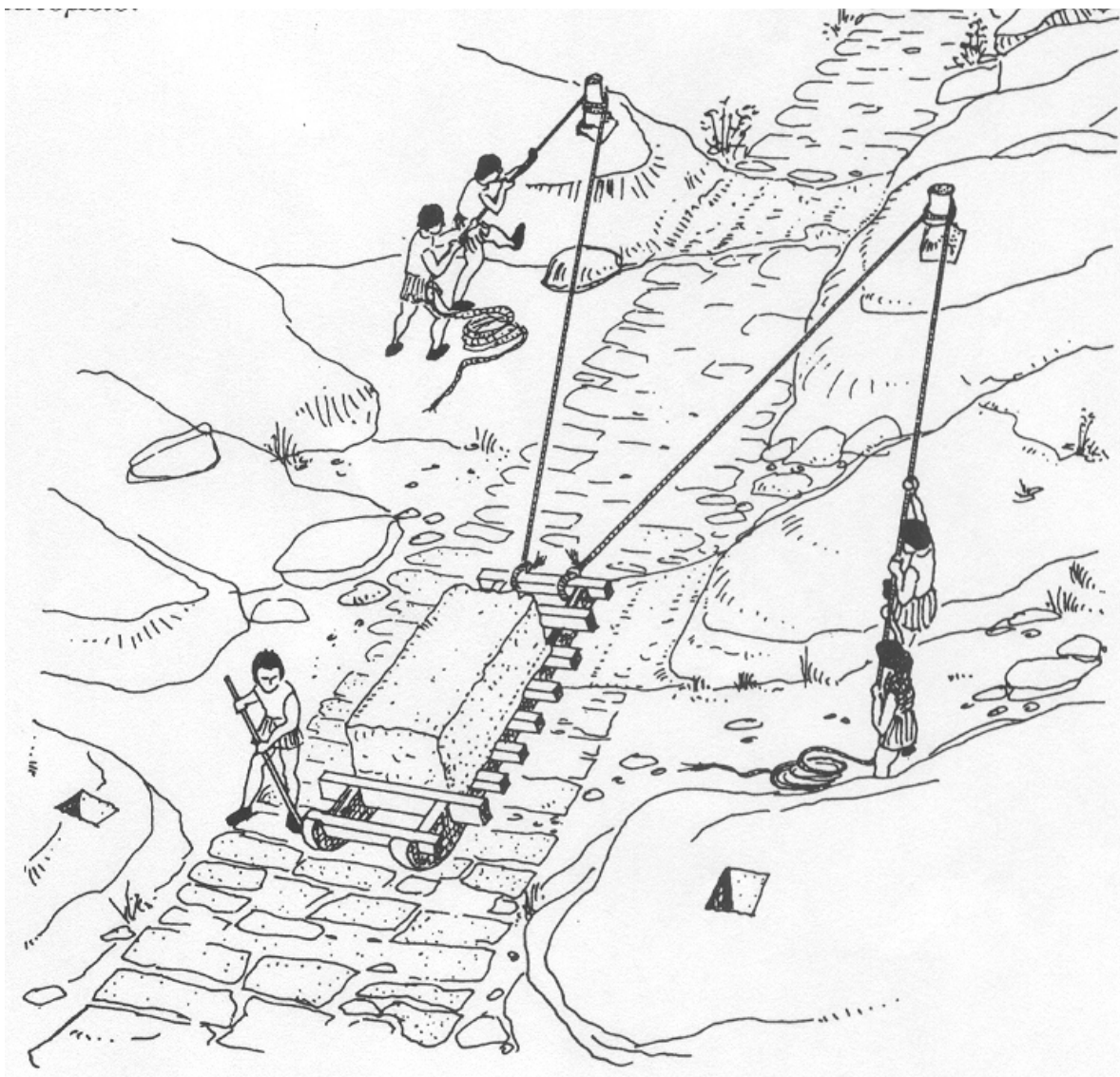
Οι ογκόλιθοι που κόβονταν στο λατομείο δέχονταν γενικά εκεί μία πρώτη κατεργασία με το βελόνι ή την αιχμηρή σφύρα (τύκος, η σημερινή κουσκούδα). Σε αυτές τις εργασίες απασχολούνταν εκτός από τους μόνιμους εργάτες του λατομείου (λατόμοι, λιθοτόμοι) και λιθουργοί του εργοταξίου.²⁹

²⁹ Wolfgang Muller - Wiener - « Η Αρχιτεκτονική στην αρχαία Ελλάδα », σελ. 46
University Studio Press - Θεσσαλονίκη , 1985

Πολλές φορές άφηναν στους ογκόλιθους μεμονωμένους αγκώνες, που χρησίμευαν για την ανύψωση ή την αναγραφή σημάτων για την τακτοποίηση των λογαριασμών.

Οι αδρά κατεργασμένοι λίθοι έπρεπε να μεταφερθούν στη συνέχεια από τα λατομεία, που συνήθως βρίσκονταν σε επικλινείς ή δύσβατες περιοχές, σε αμαξιτούς δρόμους και από εκεί στο εργοτάξιο, πράγμα που απαιτούσε από τους εργαζόμενους κάποιες δεξιότητες για τη μεταφορά τους, ειδικά όταν οι διαστάσεις και το βάρος ήταν αρκετά σημαντικά.³⁰

Εικ. 2.2 Καταβίβαση λιθόπλινθου από λατομείο.

³⁰ Wolfgang Muller - Wiener - « Η Αρχιτεκτονική στην αρχαία Ελλάδα », σελ. 46-47
University Studio Press - Θεσσαλονίκη, 1985

Λίθοι βάρους 10 - 15 τόνων θεωρούνται κανονικοί, μπορούσαν όμως να φτάσουν μέχρι 50 - 70 τόνους. Για το κατέβασμα από τα λατομεία υπήρχαν στις περισσότερες περιπτώσεις κατηφορικοί δρομίσκοι, μέσω των οποίων γινόταν η καθέλκυση πάνω σε κυλίνδρους ή ξύλινα έλκηθρα. Τέτοιοι δρόμοι διακρίνονται συχνά ακόμη και σήμερα στο έδαφος, ενώ κοντά τους παρατηρούνται οπές στον βράχο, όπου στερεώνονταν πάσσαλοι για το δέσιμο των βοηθητικών σχοινιών.

Σε μερικά λατομεία παρατηρούνται ακόμη λείψανα των εργατικών καλυβών (δρακόσπιτα), που ήταν κατασκευασμένες από ακατέργαστες πέτρες. Ανάλογα με την τοποθεσία των λατομείων έπρεπε στη συνέχεια να μεταφερθούν οι ογκόλιθοι με βαριές άμαξες είτε μέχρι το εργοτάξιο είτε στον κοντινότερο τόπο προσάραξης πλοίων. Ανάλογα με το βάρος του λίθου και την κατάσταση του δρόμου, έπρεπε να χρησιμοποιήσουν από 50 μέχρι 150 βόδια για την άμαξα.³¹

Εικ. 2.3, 2.4 Ηφαιστειογενής λίθος (τόφφος) στη Βορειοανατολική πλευρά των τειχών. Η θέση του στο τείχος φανερώνει ότι πιθανότατα χρησιμοποιήθηκε από τους Καταλανούς ως πάσσαλος για το δέσιμο βοηθητικών σχοινιών, προκειμένου να διευκολύνεται η ανάβαση των λίθων στη δύσβατη πλαγιά. Αυτό μας φανερώνει πως ο τρόπος καθέλκυσης των μεγάλων λίθων σε απόκρημνες πλαγιές και γενικά δύσβατες περιοχές παρέμεινε σχεδόν ίδιος, ακόμα και μετά την πάροδο περισσότερων από 1800 χρόνων.

³¹ Wolfgang Muller - Wiener - « Η Αρχιτεκτονική στην αρχαία Ελλάδα », σελ. 47-48
University Studio Press - Θεσσαλονίκη, 1985

2.β. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΜΕΛΗ ΑΠΟ ΟΠΤΟ ΠΗΛΟ Η ΤΕΡΑΚΟΤΑ

Μαζί με την πέτρα απαντούν επίσης το αργιλόχωμα και ο πηλός ως δομικά υλικά ή ως πρώτη ύλη για τεχνητή παραγωγή δομικών υλικών. Το αργιλόχωμα χρησιμοποιούνται ως κονίαμα για ωμοπλίνθους ή ως υλικό γέμισης και στεγανοποίησης.

Αργιλόχωμα και πηλός αποτελούσαν επίσης την πρώτη ύλη για μία σειρά διαφορετικών αρχιτεκτονικών μελών που κατασκευάζονταν με τη βοήθεια μήτρων (πλίνθοι, κεραμίδια και πήλινες διακοσμήσεις στέγης, σωλήνες κ.ά.).³²

³² Wolfgang Muller - Wiener - « Η Αρχιτεκτονική στην αρχαία Ελλάδα », σελ. 49
University Studio Press - Θεσσαλονίκη , 1985

2.γ. ΣΥΝΔΕΤΙΚΑ ΥΛΙΚΑ

Τα βασικά υλικά, όπως ο λίθος, το αργιλόχωμα και ο πηλός, είχαν ευρύτερη χρήση στην οικοδομική.

Το αργιλόχωμα χρησιμοποιούταν ως συνδετικό υλικό στην τοιχοδομία, ο άνυδρος ασβεστόλιθος και ο γυψόλιθος αναμεμιγμένοι με άμμο για την παραγωγή υλικού σοβατίσματος και μαρμαροκονιάματος ή πιο σπάνια ως τοιχοδομική λάσπη.

Το πιο απλό και το πιο παλαιό υλικό ήταν ο πηλός, που μετά από μια ανάλογη επεξεργασία είχε πολλαπλή χρήση ως συνδετικό σε δομή με ωμοπλίνθους και σε ακανόνιστη λιθοδομή. Αναμεμιγμένος με άχυρο χρησιμοποιούταν και ως σοβάς εσωτερικών και εξωτερικών τοίχων.

Το κονίαμα με βάση τον ασβέστη ή τον γύψο αποτελεί ένα υλικό που παράγεται τεχνητά, δηλαδή μετά από μία διαδικασία καύσης. Ο γύψος, λόγω της ευκολότερης παραγωγής του σε χαμηλότερες θερμοκρασίες καύσης, χρησιμοποιούνταν ήδη στη δεύτερη χιλιετία τόσο στην Αίγυπτο όσο και στον μινωικό – μυκηναϊκό χώρο, αργότερα στην Κύπρο και τη Συρία ως συνδετικό υλικό στην τοιχοδομία και ως επίχρισμα.

Στα οικοδομήματα της κλασικής και ελληνιστικής εποχής που χτίστηκαν με ορθογώνια λιθοδομή, δεν συνηθιζόταν η χρήση συνδετικού υλικού. Αντίθετα ο γύψος έπαιζε μεγάλο ρόλο στην αρχιτεκτονική εσωτερικών χώρων : σημαντικά τμήματα της στοκαρισμένης εσωτερικής διακόσμησης κατασκευάζονταν από γυψοκονίαμα.

Ο Βιτρούβιος (VII 3,3) ωστόσο προειδοποιούσε για τον κίνδυνο του συνδυασμού ασβέστη και γύψου σε εργασίες με στόκο, παρόλο που και τα δύο υλικά προφανώς δουλεύονταν παράλληλα και εκτενώς από τους ίδιους τεχνίτες.³³

³³ Wolfgang Muller - Wiener - « Η Αρχιτεκτονική στην αρχαία Ελλάδα », σελ. 57-58
University Studio Press - Θεσσαλονίκη, 1985

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ:

- Wolfgang Muller - Wiener - « Η Αρχιτεκτονική στην αρχαία Ελλάδα », University Studio Press - Θεσσαλονίκη, 1985

3. ΜΟΡΦΕΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΤΟΙΧΟΠΟΙΙΑΣ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥΣ ΣΤΗ ΣΕΙΣΜΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΤΩΝ ΦΟΡΕΩΝ

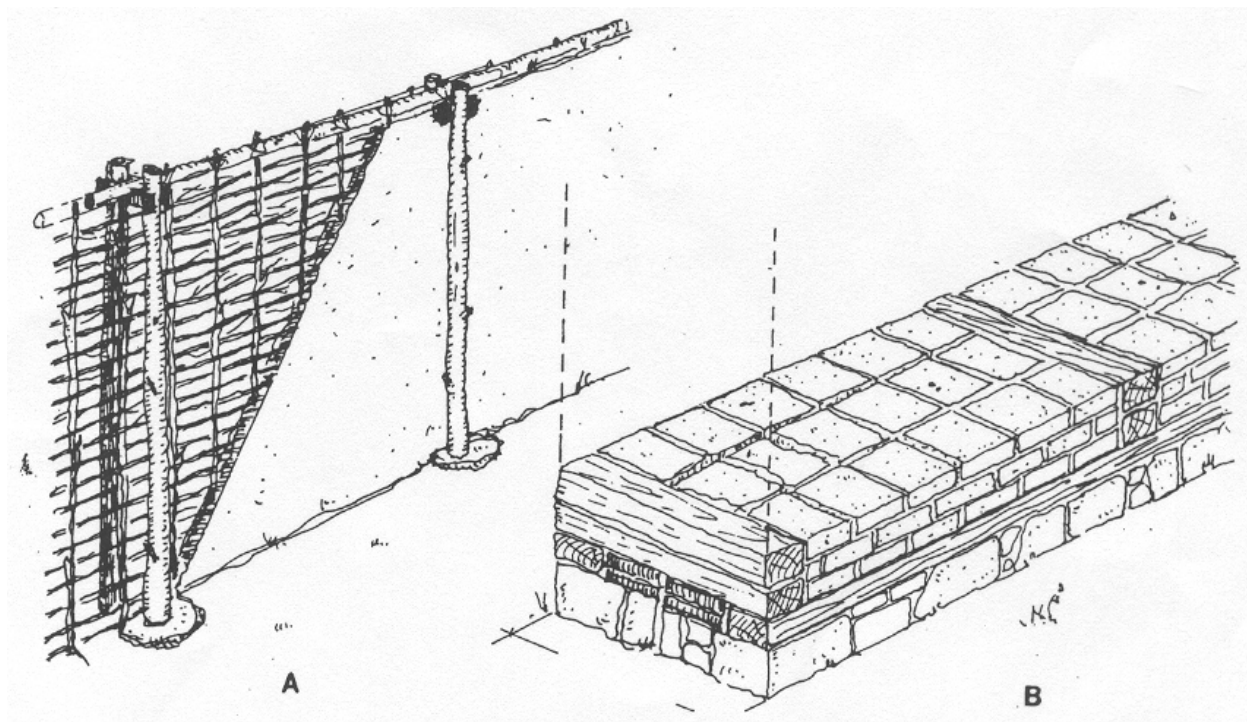
Τοίχοι και κιονοστοιχίες αποτελούσαν στην ελληνική αρχιτεκτονική καθοριστικά στοιχεία της διαμόρφωσης του χώρου. Και τα δύο έχουν μια ανεξάρτητη οντότητα, είναι όμως συγχρόνως δεμένα με κατασκευαστικούς και μορφολογικούς κανόνες σε ένα σταθερό πλαίσιο. Η δομή τους καθοριζόταν ουσιαστικά από το υλικό κατασκευής τους – αν και όχι πάντα με τη μοντέρνα έννοια των προδιαγραφών κατεργασίας υλικού (Materialgerechtigkeit) – και από την τεχνική και παραστατική ικανότητα του Έλληνα λιθοξόου.

Η επίδραση αυτών άρχισε βεβαίως σε μια συγκεκριμένη φάση της εξέλιξης. Στην πρώιμη εποχή επικρατούσαν απλές μορφές τοίχων, όπως οι διάφορες ξύλινες κατασκευές, ή επίσης οι μικτές κατασκευές από ξύλο, αργιλόχωμα και πέτρα.

Οι απλούστεροι από κατασκευαστική άποψη ήταν οι τοίχοι που απαρτίζονταν από κάθετους ξύλινους πασσάλους και μια ελαφριά κατασκευή πλέγματος με ή χωρίς επίχρισμα λάσπης για τη στεγανοποίηση. Σε δασώδεις περιοχές θα υπήρχαν και κατασκευές από κορμούς δένδρων και χοντρές σανίδες (όπως π.χ. στον τύμβο ΜΜ στο Γόρδιο).

Κατασκευές με ξύλινο σκελετό δεν έχουν αποδειχθεί μέχρι τώρα σε πρώιμα ελληνικά κτίρια, είναι όμως γνωστές από τη νοτιοδυτική Μ. Ασία, όπου στη λιθοκατασκευή των λυκιακών τάφων μεταφέρεται σαφώς η τεχνική της ξύλινης κατασκευής : τοίχοι κατασκευασμένοι από οριζόντια άνω και κάτω δοκάρια με ενδιάμεσα κάθετα καδρόνια, που στην κατεύθυνση του πλάτους συνδέονταν, μέσω εκτομής, με άλλα οριζόντια δοκάρια και οριζόντιες τραβέρσες, και επάνω ψηλά με τη δοκό της στέγης, μπορούν να αποδειχθούν εύκολα από αποθηκευτικές κατασκευές της νεότερης εποχής.³⁴

³⁴ Wolfgang Muller - Wiener - « Η Αρχιτεκτονική στην αρχαία Ελλάδα », σελ. 70-71
University Studio Press - Θεσσαλονίκη , 1985

Εικ. 3.1 Α. Σχέδιο τοίχου σε μορφή πλέγματος ,
 Β. Τοίχος από ωμοπλίνθους με ξύλινη ενίσχυση

Κατασκευές με ξύλινο σκελετό για τους επάνω ορόφους και ίσως επίσης για τους εσωτερικούς διαχωριστικούς τοίχους ιδιωτικών κατοικιών ήταν παντελώς συνηθισμένες μέχρι και την ελληνιστική εποχή. Οι λεπτομέρειες αυτών των κατασκευών όμως γίνονται αντιληπτές μόνον στις πόλεις κοντά στον Βεζούβιο.

Στη συνέχεια το ξύλο συναντάται και σε διάφορες μικτές κατασκευές : ως ενίσχυση σε τοίχους από ωμοπλίνθους (π.χ. στο Λευκαντί και στην Ερέτρια, στο ναό της Όρθιας Αρτέμιδος στη Σπάρτη και συχνά στην προϊστορική Ανατολία). Συχνότερα όμως απαντά ως ξυλοδεσιά (σενάζ) σε τοίχους από υλικά, που δεν είναι αρκετά σταθερά (ακατέργαστες πέτρες, αργιλόχωμα κ.ά.), όπου τα ξύλινα στοιχεία κατά μήκος και πλάτος (θράνοι ή ένδεσμοι) αποσκοπούσαν στη μεγαλύτερη σταθερότητα των τοίχων.

Τέτοιες ξυλοδεσιές, για τις οποίες ο Βιτρούβιος (I 5,3) συνιστούσε ξύλο άγριας ελιάς και ο Φίλων ξύλο δρυός, κατασκευάζονταν συχνά σε μορφή εσχάρας. Κατά περίπτωση συνδέονταν και με κάθετα καθρόνια.³⁵

³⁵ Wolfgang Muller - Wiener - « Η Αρχιτεκτονική στην αρχαία Ελλάδα », σελ. 71-72
 University Studio Press - Θεσσαλονίκη , 1985

Η σύνδεση των τοίχων εξασφαλιζόταν με οριζόντιες αντισεισμικές ζώνες (σενάζ) από ξύλο. Αυτές οι ζώνες τοποθετούνται σε όλους τους διαμήκεις και εγκάρσιους τοίχους (στις στάθμες δαπέδου και οροφής και συνδέονται γερά επάνω τους έτσι που να αποτελούν μαζί ένα σώμα. Τα σενάζ (ξυλοδεσιά) παίζουν σημαντικό ρόλο στην αντισεισμικότητα των τοιχοποιιών.

Και αυτό καθώς συμμετέχουν:

1. Στη βελτίωση της σύνδεσης μεταξύ των τοίχων.
2. Στην ενίσχυση της τοιχοποιίας κατά το επίπεδο του τοίχου προλαμβάνοντας έτσι την ανάπτυξη διαγώνιων ρωγμών.
3. Στη σταθερότητα των τοίχων.

Πρέπει να σημειωθεί ότι με κακής ποιότητας κτίσιμο της τοιχοποιίας, η αποτελεσματικότητα των σενάζ μειώνεται σημαντικά.

Στην τοιχοποιία φυσικών λίθων είναι δύσκολο να εξασφαλιστεί ο μονολιθικός χαρακτήρας του τοίχου στη σύνδεση. Όταν η πέτρα θραύεται, η σκόνη της επικολλάται στις κοιλότητες της επιφάνειας εμποδίζοντας την ομοιόμορφη επαφή με το κονίαμα.

Έτσι για να αυξηθεί η αντοχή των ενώσεων σε διάτμηση σε τοίχους μεγάλων στοιχείων, είναι απαραίτητη η εισχώρηση στέρεων αναμονών που να εισχωρούν στις κατακόρυφες ενώσεις μεταξύ διαδοχικών στοιχείων. Έτσι τα ξύλα, πιέζοντας τις οριζόντιες ενώσεις, αυξάνουν την αντοχή της τοιχοποιίας σε διάτμηση και ενισχύουν την εφελκούμενη ζώνη της.³⁶

Τοίχοι από ωμοπλίνθους, που ήταν στην Ανατολή και στην Αίγυπτο από παλαιά γνωστοί, ήρθαν στο φως στο χώρο του ελληνικού πολιτισμού σε μεγάλο αριθμό χάρη σε πιο προσεκτικές μεθόδους ανασκαφής στα νεότερα χρόνια (μεταξύ άλλων στα τείχη της αρχαίας Σμύρνης, της Αθήνας, της αρχαίας Πάφου, της Ελευσίνας, της Γέλας κλπ.). Έτσι αποδείχτηκε ότι αυτοί χρησιμοποιούνταν από τον 10^ο μέχρι τον 3^ο αιώνα π.Χ. για όλα σχεδόν τα είδη οικοδομημάτων από αμυντικά οικοδομήματα, ιδιωτικές κατοικίες και χρηστικά κτίρια, μέχρι τις ανωδομές ναών.

Το πάχος ενός τοίχου ωμοπλίνθων κυμαινόταν ανάλογα με την περίπτωση από 0.50 – 9.00 μ. Αντίθετα η κατασκευή τους ήταν πάντα περίπου η ίδια. Τηρώντας τους κανόνες συναρμολόγησης, έχτιζαν τους ωμοπλίνθους με πηλοκονίαμα – συχνά πάνω σε βάση ακατέργαστων λίθων, πιο σπάνια σε βάση λιθόπλινθων.³⁷

³⁶ S. Polyakov - « Αντισεισμικές Κατασκευές », σελ. 172-173
εκδόσεις Μόσχος Γκιούρδας - 1981

³⁷ Wolfgang Muller - Wiener - « Η Αρχιτεκτονική στην αρχαία Ελλάδα », σελ. 72
University Studio Press - Θεσσαλονίκη, 1985

Η ανάμνηση από αυτόν τον τρόπο κατασκευής διατηρήθηκε στις στρώσεις ορθοστατών, που συνηθίζονταν σε τοίχους κατασκευασμένους από μαρμάρινους λιθόπλινθους. Ευνόητο είναι ότι οι τοίχοι από ωμοπλίνθους έπρεπε να προστατεύονται καλά από τη βροχή και να έχουν διαρκή περιποίηση.

Απ' όλες τις εποχές της ελληνικής τέχνης η καλύτερη ποιότητα στην κατασκευή τοίχων εμφανίζεται με τη λιθοδομή, την οποία οι Έλληνες γνώριζαν ίσως από τον 7^ο αιώνα π.Χ. δια μέσου των επαφών τους με την Αίγυπτο και τις εκεί μνημειακές της μορφές.

Όμως μέσα σε λίγο καιρό την κατείχαν πλήρως και οι ίδιοι, και μάλιστα κατά τον ίδιο τρόπο σε ό,τι αφορά την κατασκευή των τοίχων και τη διαμόρφωση των επιφανειών τους.

Για την εκτίμησή μας έχουν και οι δύο παράγοντες σημασία : η κατασκευαστική δομή για τη σταθερότητα και την αντοχή ενός τοίχου και η επιφάνεια ως μέσο να επιτευχθεί μια συγκεκριμένη αισθητική έκφραση. Και τα δύο εξαρτώνταν όμως από τους επιδιωκόμενους σκοπούς της οικοδόμησης και από τις οικονομικές δυνατότητες του παραγγελιοδότη. Αν και οι δύο παράγοντες αλληλοεπηρεάζονται αμοιβαία, πρέπει για το συμφέρον μιας πιο συστηματικής μελέτης να μελετηθούν εδώ ξεχωριστά.

Σε έναν τοίχο η διάταξη των λίθων σε στρώματα και η ποιότητα κατεργασίας του κάθε λίθου είναι τα στοιχεία που ορίζουν τη σταθερότητα και την αντοχή του σε φορτίο και έμμεσα και τη διάρκεια ζωής του. Οι ίδιοι οι λίθοι – εκτός από ορισμένα πολύ μαλακά είδη πωρόλιθου – ήταν ανθεκτικοί σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις φόρτωσης, και γενικά ενιαίοι, παρόλο που για γεμίσματα τοίχων με δύο παρειές χρησιμοποιήθηκε συχνά υλικό κατώτερης αξίας.

Ανεξάρτητα από το υλικό, σε όλα τα είδη τοιχοδομίας πρέπει να ληφθούν υπόψη ορισμένοι βασικοί κανόνες λιθοδομής που ισχύουν γενικά.

Οι τοίχοι μπορούν να είναι κατασκευασμένοι σε στρώσεις που καταλαμβάνουν όλο το πάχος τους, στη λεγόμενη τεχνική με δύο παρειές ή να ακολουθούν μια μικτή μορφή. Σε όλες τις περιπτώσεις όμως πρέπει να εξασφαλιστεί κατά μήκος και πλάτος η συνοχή των μεμονωμένων λίθων. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να εναλλάσσονται μεταξύ τους οι δρομικοί (κατά μήκος) και οι διάτονοι λίθοι (φορμηδόν, κατά πλάτος), και οι κάθετοι αρμοί επαφής να μη βρίσκονται ο ένας πάνω από τον άλλον.

Τοίχοι με παρειές μπορούν να έχουν διαφορετικά διαμορφωμένες όψεις, π.χ. μια εξωτερική ορατή παρειά χτισμένη από λιθόπλινθους, και μια εσωτερική χτισμένη με μικρά λιθάκια (που ίσως αργότερα επιχριστούν). Το μεταξύ των δύο παρειών κενό γεμιζόταν συχνά με λατύπες, μικρές πέτρες και πηλοκονίαμα.

Σημαντικός ήταν όμως πάντα ένας αρκετά μεγάλος αριθμός διατόνων λίθων (φορμηδόν), που καταλάμβαναν ολόκληρο το πάχος του τοίχου και που μοιράζονταν σε ολόκληρη την πρόσοψή του.³⁸

³⁸ Wolfgang Muller - Wiener - « Η Αρχιτεκτονική στην αρχαία Ελλάδα », σελ. 72-74
University Studio Press - Θεσσαλονίκη, 1985

Έτσι για την κάλυψη των ανισοσταθμιών του εύρους και της διατομής του αρμού χρησιμοποιήθηκαν τα κεραμοπλαστικά στοιχεία, τα οποία εξυπηρετούσαν την αρμολόγηση, την στεγανότητα, τη συνοχή, τη συνάφεια, ενώ παράλληλα συνεισφέρουν στην ακαμψία του τοίχου.

Η μείωση της μάζας της τοιχοποιίας βοηθά και στη μείωση των σεισμικών φορτίων αφού ελαττώνονται οι τάσεις από τις σεισμικές δυνάμεις στα φέροντα στοιχεία.

Εικ. 3.2 Η χρήση κεραμοπλαστικών στοιχείων είναι εμφανής σε όλο το Κάστρο

Σε αναλήμματα και τοίχους που συγκρατούν άνδηρα απαντούν συχνά μικρά ή μεγάλα ανοίγματα, πολλές φορές εφοδιασμένα με πλάκες σε σχήμα υδρορροής, και οι οποίες προφανώς χρησίμευαν για την έξοδο των νερών που συγκεντρώνονταν πίσω από τους τοίχους – όπως στα τείχη του Πέργαμου, στο ιερό του Ποσειδώνα στη Θάσο, στον Εύρωμο και αλλού.³⁹

³⁹ Wolfgang Muller - Wiener - « Η Αρχιτεκτονική στην αρχαία Ελλάδα », σελ. 75
University Studio Press - Θεσσαλονίκη , 1985

Αυτές οι βασικές μορφές τοιχοποιίας μπορούσαν να πραγματοποιηθούν με πολύ διαφορετικούς τρόπους, τόσο επεξεργασίας όσο και τοποθέτησης των λίθων σε στρώσεις – από αδρές, ακατέργαστες πέτρες μέχρι λειασμένους γωνιόλιθους. Βρίσκονται επίσης μόνο σε πολύ χαλαρή χρονολογική σχέση μεταξύ τους και εμφανίζονται μ' αυτές τις διαφορετικές μορφές συχνά στο ίδιο κτίριο, η μία δίπλα ή επάνω στην άλλη.

Το πιο φθηνό, αν και από τεχνική άποψη όχι πάντα απλό είδος λιθοδομής, ήταν η ακανόνιστη λιθοδομή, χτισμένη με ή χωρίς λάσπη. Γι' αυτή χρησιμοποιούσαν σχεδόν παντού το υλικό που υπήρχε επιτόπου σε ακατέργαστη μορφή.

Οι χτισμένοι με πηλοκονίαμα τοίχοι και με ελάχιστο πάχος 0.60 – 0.80μ. ήταν απολύτως επαρκείς για οικοδομήματα μέχρι δύο ορόφων, ενώ η ποιότητά τους εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τα τοπικά είδη πετρωμάτων : πέτρες με φυσικές επιφάνειες έδρασης και διαθέσιμες σε μικρές ή μεγαλύτερες πλάκες είναι πιο εύκολες στην κατεργασία απ' ότι οι άμορφες πέτρες και κροκάλες των ποταμών.

Τοίχοι ακανόνιστης λιθοδομής χρησίμευαν κυρίως ως θεμέλια ή βάσεις μιας ανωδομής από ωμόπλινθους, ενώ οι τοίχοι μεγάλου ύψους χτίζονταν σε οριζόντιες στρώσεις, που χωρίζονταν εμφανέστατα μεταξύ τους, ενώ οι οριζόντιοι αρμοί τους διατρέχουν συχνά ολόκληρο το οικοδόμημα στο ίδιο ύψος περίπου.

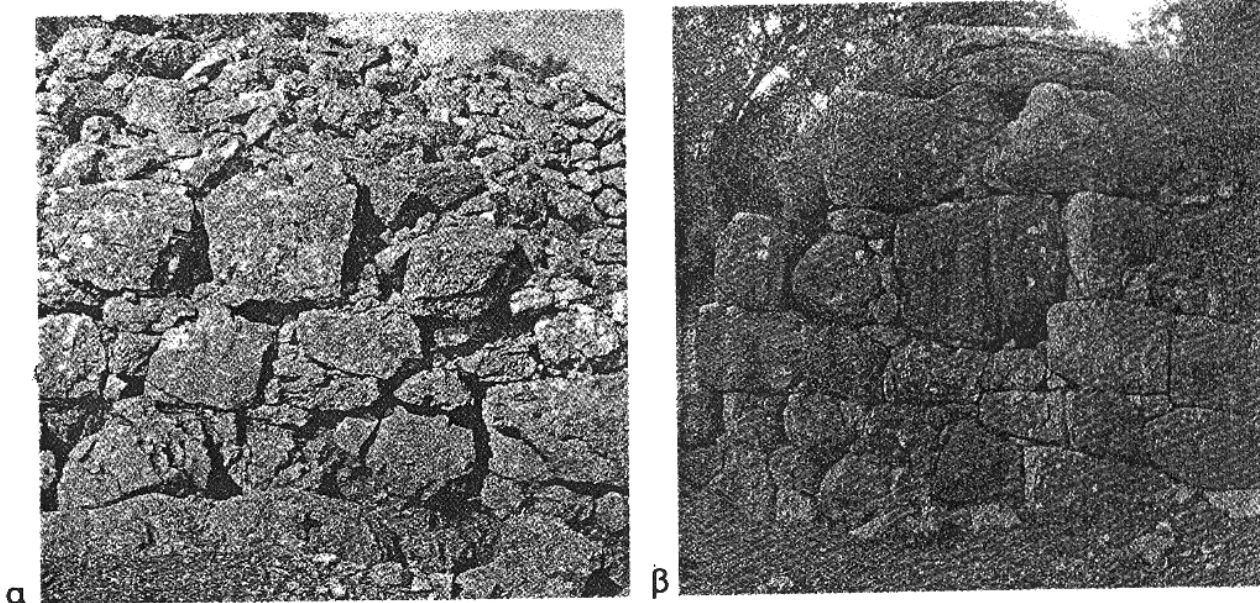
Τοίχοι ακανόνιστης λιθοδομής θεωρούνται επίσης όσοι είναι χτισμένοι με πέτρες μεσαίου ή μεγαλύτερου μεγέθους, των οποίων οι επιφάνειες στήριξης ήταν επεξεργασμένες αδρά με το σφυρί.

Κατά τα άλλα οι πέτρες αυτές τοποθετούνταν χωρίς εφαρμοστούς αρμούς, οι οποίοι συχνά συμπληρώνονταν προσεκτικά με μικρές πέτρες. Τέτοιοι τοίχοι ονομάζονται συχνά κυκλώπειοι ή τοίχοι των Λελέγων και πολλές φορές δε μπορούν να χωριστούν από τα συστήματα τοιχοποιίας.

Τοίχοι τέτοιου είδους καθώς και απλοί ακατέργαστης λιθοδομής βρίσκονται σχεδόν παντού και σε όλες τις φάσεις της ελληνικής οικοδομικής δραστηριότητας. Χρονολογήσεις μπορούν να γίνουν τις περισσότερες φορές μόνο σε σχέση με τα τοπικά δεδομένα και με αρκετά μεγάλη ανοχή.⁴⁰

⁴⁰ Wolfgang Muller - Wiener - « Η Αρχιτεκτονική στην αρχαία Ελλάδα », σελ. 75-76
University Studio Press - Θεσσαλονίκη , 1985

Εικ. 3.3 Ακανόνιστη λιθοδομή : α) Ακρόπολη της Μελίης ,
β) Τείχη της Αλικαρνασσού (Bodrum)

Το αυξανόμενο μέγεθος των οικοδομημάτων καθώς και οι αυξημένες απαιτήσεις για ποιότητα λιθοδομής (ίσως και τα ακόμη ορατά λείψανα της μυκηναϊκής εποχής;) οδήγησαν ήδη κατά τη γεωμετρική περίοδο στην επεξεργασία του λατομικού υλικού με σφυρί ή πιο συχνά με σφυρί και σμίλες διαφόρων ειδών.

Εδώ αναφερόμαστε στη λιθοδομή με λαξευτούς λίθους, η οποία απαντά υπό διαφορετικές μορφές και μπορεί να διαιρεθεί χονδρικά σε 4 ομάδες με ρευστά μεταβατικά στάδια μεταξύ τους:

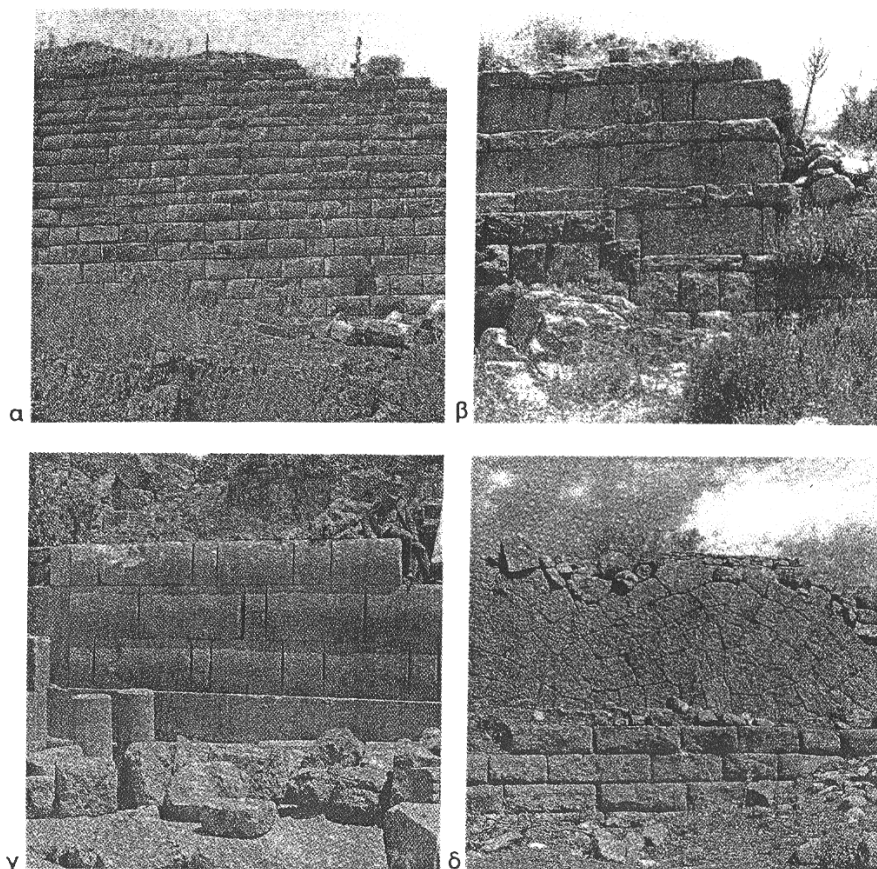
- πολυγωνική λιθοδομή με ακανόνιστους (ευθύγραμμους ή καμπύλους, αλλά κλειστούς) αρμούς
- τοίχοι αποτελούμενοι από μεγάλους πολυγωνικούς λίθους, μεταξύ των οποίων τοποθετούνταν μικρότερες πέτρες (η λεγόμενη “Leiter-Mauerwerk”, δηλαδή λιθοδομή που μοιάζει με σκάλα
- τοίχοι με λίθους σε κανονική ή ακανόνιστη οριζόντια διάταξη, και με λοξοκομμένους αρμούς (τραπεζιόσχημη λιθοδομή)
- ορθογώνια λιθοδομή αποτελούμενη από λιθόπλινθους σε ισόδομη ή ψευδοϊσόδομη συναρμολόγηση⁴¹

⁴¹ Wolfgang Muller - Wiener - « Η Αρχιτεκτονική στην αρχαία Ελλάδα », σελ. 76
University Studio Press - Θεσσαλονίκη , 1985

Πολυγωνικοί τοίχοι της πιο απλής μορφής – με ακανόνιστους και εν μέρει ανοιχτούς αρμούς – υπήρχαν σε όλες τις εποχές και σε όλες σχεδόν τις περιοχές στα τείχη πόλεων και ακροπόλεων (π.χ. Οινιάδες, Γόρτυνα, Μελίη, Αλικαρνασσός και κοντά στην Αθήνα το λεγόμενο τείχος του Δέματος).

Δύσκολα υπάρχει μια εμφανής διαχωριστική γραμμή μεταξύ πολυγωνικών τοίχων και απλής ακανόνιστης τοιχοποιίας.

Απεναντίας, σπανιότεροι και ακριβέστερα χρονολογήσιμοι είναι οι γνήσιοι πολυγωνικοί τοίχοι με ακριβείς αρμούς, που προϋποθέτουν μια εξελιγμένη τεχνική επεξεργασίας του λίθου.⁴²

Εικ. 3.4 Ορθογώνια λιθοδομή διαφόρων τύπων : α) λιθόπλινθοι με κύφωση (Πριήνη) , β) ψευδοϊσόδομη ορθογώνια λιθοδομή (Πέργαμο) , γ) λιθόπλινθοι με κυρτή προσκεφαλόσχημη επιφάνεια (Μαγνησία επί του Μαιάνδρου) , δ) ισόδομη ορθογώνια λιθοδομή μπροστά σε έναν πρωϊμότερο πολυγωνικό τοίχο (Άσσοι).

⁴² Wolfgang Muller - Wiener - « Η Αρχιτεκτονική στην αρχαία Ελλάδα », σελ. 76
University Studio Press - Θεσσαλονίκη , 1985

Λίγο παλαιότερη είναι εδώ η μορφή με καμπύλους αρμούς, που σύμφωνα με τον Αριστοτέλη ονομάζεται και λέσβια λιθοδομή, και η οποία απαντά σε μερικές περιοχές από τον 7^ο αιώνα π.Χ., αρχικά στη δυτική ακτή της Μ. Ασίας, μετά στις Κυκλάδες και στην κεντρική Ελλάδα - αλλά όχι μετά τους Περσικούς Πολέμους – ενώ οι πολυγωνικοί τοίχοι με ευθείς αρμούς χτίζονταν σε πολλά μέρη μέχρι και τον 4^ο αιώνα π.Χ.

Και στα δύο αυτά είδη τοίχων οι λίθοι του λατομείου χρειάζονταν ελάχιστη επεξεργασία, έπρεπε όμως να επιλεγούν και να συναρμολογηθούν με τέτοιο τρόπο, ώστε να δημιουργούνται εφαρμοστοί αρμοί. Το πλάτος των επιφανειών εφαρμογής τους μπορούσε να κυμανθεί από 0.5 – 5.0 εκ. Σε ότι αφορά τη διάταξη των λίθων, στους πολυγωνικούς τοίχους με ευθύγραμμους αρμούς διακρίνεται με το πέρασμα του χρόνου μια τάση προς οριζόντια στρωματοποίηση.

Όμως ήδη από τον 6^ο αιώνα π.Χ. παρατηρούνται ένθετες οριζόντιες ζώνες λιθόπλινθων ή οριζόντια κατάληξη μεμονωμένων τμημάτων ενός τοίχου (π.χ. αναλήμματα στην Ελευσίνα, δεξαμενή στο νότιο κλίτος της Ακρόπολης, Αθήνα). Αυτή η εξέλιξη οδηγεί τελικά προς μια καθαρά οριζόντια διαμόρφωση των αρμών, δηλαδή στη γνήσια ορθογώνια λιθοδομή με λοξούς ή κάθετους αρμούς.

Προτού περάσουμε σε αυτές τις μορφές τοίχων, θα αναφέρουμε ακόμα μια ομάδα που δεν είναι πάρα πολύ διαδεδομένη – η λεγόμενη « Leitermauerwerk », δηλαδή λιθοδομή που μοιάζει με σκάλα.

Απαντά σε απλά οικοδομικά έργα ορισμένων περιοχών του Αιγαίου και μπορεί να θεωρηθεί από δομική άποψη ως « καταβολάδα » των πολυγωνικών μορφών. Σ' αυτήν όμως τη λιθοδομή δεν ενδιέφερε η επίπονη προσαρμογή των μεγάλων πολυγωνικών λίθων. Αντίθετα ο ενδιακένος χώρος συμπληρωνόταν με επίπεδες λίθινες πλάκες, που με τους οριζόντιους αρμούς τους έδιναν την εντύπωση της σκάλας.

Παράλληλα με την πολυγωνική λιθοδομή δημιουργήθηκε ήδη από τον 6^ο αιώνα π.Χ. σε μερικές περιοχές (μεταξύ άλλων στην αρχαία Σμύρνη, στη Μίλητο και στη Δήλο) για συγκεκριμένους λόγους η κανονική ορθογώνια λιθοδομή με οριζόντιες στρώσεις που διαπερνούν όλο το πάχος του τοίχου.

Οι διάφορες τεχνικές δεν είναι λοιπόν αποτέλεσμα μιας γενικά δεσμευτικής και συνεπούς εξέλιξης, αλλά αντικατοπτρίζουν το φάσμα των παραλλαγών που παρουσιάζει η αρχιτεκτονική στις διάφορες ελληνικές περιοχές, η οποία ήταν δεμένη με την τοπική παράδοση και επηρεαζόταν από τα τοπικά κοιτάσματα υλικών.⁴³

⁴³ Wolfgang Muller - Wiener - « Η Αρχιτεκτονική στην αρχαία Ελλάδα », σελ. 76-79
University Studio Press - Θεσσαλονίκη, 1985

Η αυξημένη τάση προς δημιουργία οριζόντιων αρμών είναι οπωσδήποτε σαφής και μπορεί μεταξύ άλλων να έχει σχέση με τις αυξημένες εμπειρίες στην εκμετάλλευση των λατομείων, όπου τώρα μπορούσαν να αποσπαστούν ογκόλιθοι με παράλληλες επιφάνειες έδρασης και σε καθορισμένες διαστάσεις και να υποστούν εκεί μια περαιτέρω επεξεργασία.

Όταν εξετάσουμε υπ' αυτήν την οπτική γωνία την εξέλιξη από την πολυγωνική στην ορθογώνια λιθοδομή, τότε βλέπουμε πως οι τοίχοι με οριζόντιες επιφάνειες έδρασης, αλλά με λοξούς αρμούς επαφής, αποτελούν μια προσωρινή λύση, κατά την οποία η διαδικασία προσαρμογής στην οικοδομή περιοριζόταν μόνον στους λοξούς αρμούς επαφής.

Όπως οι αποτελούμενοι από λιθόπλινθους τοίχοι, έτσι και οι τοίχοι από τραπεζιόσχημους λίθους μπορούσαν να χτισθούν με ισοϋψείς (ισόδομες) ή με ανισοϋψείς (ψευδοισόδομες) στρώσεις εναλλάξ, συχνά επίσης με τονισμένους τους διάτονους λίθους (φορμηδόν), που μπορούσαν ανάλογα με την περίπτωση ακόμα και να εξέχουν από τη γραμμή του τοίχου.

Τέτοιου είδους τοίχοι απαντούν σε μεγάλο αριθμό σε αναλήμματα και σε οχυρώσεις του 5^{ου} - 4^{ου} αιώνα π.Χ. μέχρι την ελληνιστική εποχή (μεταξύ άλλων στην Αττική, στο Νότιο, στη Δωδώνη).

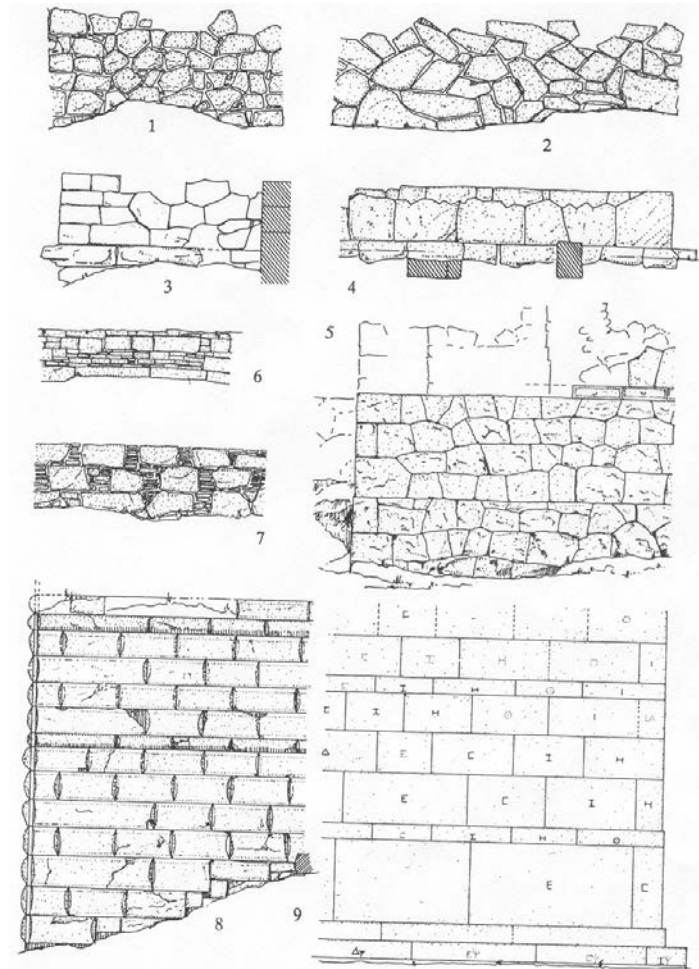
Η «γνήσια» ορθογώνια λιθοδομή με οριζόντιους αρμούς εδράσεως και λιθόπλινθους απαντά από την αρχαϊκή εποχή (π.χ. στην αρχαία Σμύρνη, στη Μίλητο).

Αναμφισβήτητα όμως ο πιο διαδεδομένος τρόπος οικοδόμησης για όλα τα είδη τοίχων από τον 5^ο αιώνα π.Χ. ήταν αυτός με τις ακανόνιστες διαστάσεις των λιθόπλινθων και τις στρώσεις ακανόνιστου ύψους, καθώς και με τη διαφορετική κατεργασία των επιφανειών των λίθων.

Η διαμόρφωση της επιφάνειας, η ακρίβεια στην εφαρμογή των αρμών και η κανονικότητα των στρώσεων καθορίζονταν από την κατηγορία του εκάστοτε οικοδομικού έργου ή από το επιδιωκόμενο αισθητικό αποτέλεσμα. Η μεγαλύτερη τελειότητα επιτυγχανόταν στην ισόδομη λιθοδομή με σύμπτωση αρμών, όπου οι σχεδόν αόρατοι αρμοί δίνουν την εντύπωση μονολιθικής δόμησης της επιφάνειας.

Αν και κατά κανόνα έχτιζαν εντελώς κάθετα, υπάρχουν στην κλασική εποχή διάφορα κτίρια με τοίχους που παρουσιάζουν μείωση προς τα πάνω, σε οχυρωματικά οικοδομήματα και τοίχοι με λοξές προσόψεις.⁴⁴

⁴⁴ Wolfgang Muller - Wiener - « Η Αρχιτεκτονική στην αρχαία Ελλάδα », σελ. 79-80
University Studio Press - Θεσσαλονίκη , 1985

Εικ. 3.5 Συστήματα τοιχοποιίας (κλ. 1:100) 1. ακανόνιστος τοίχος (αρχαία Σμύρνη) , 2. απλοτειχία (Τευθρώνη, α΄ τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ.) , 3-4. πολυγωνική τοιχοδομή (Ελευσίνα, Ερέτρια) 5. πολυγωνικός τοίχος με οριζόντια κατάληξη των στρώσεων (Λάρισα επί του Ερμού) , 6. Τοίχος από λεπτές ακανόνιστες πέτρες και γωνιόλιθους γνευσίου (Μίλητος, β΄ μισό 6^{ου} αι. π.Χ.) 7. λιθοδομή σε μορφή σκάλας (Leitermauerwerk) , 8-9. ψευδοϊσοδομη λιθοδομή (8. Πριήνη, ανάλημμα του ναού της Αθηνάς , 9. Δήλος, στοά του Φιλίππου Ε΄)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ:

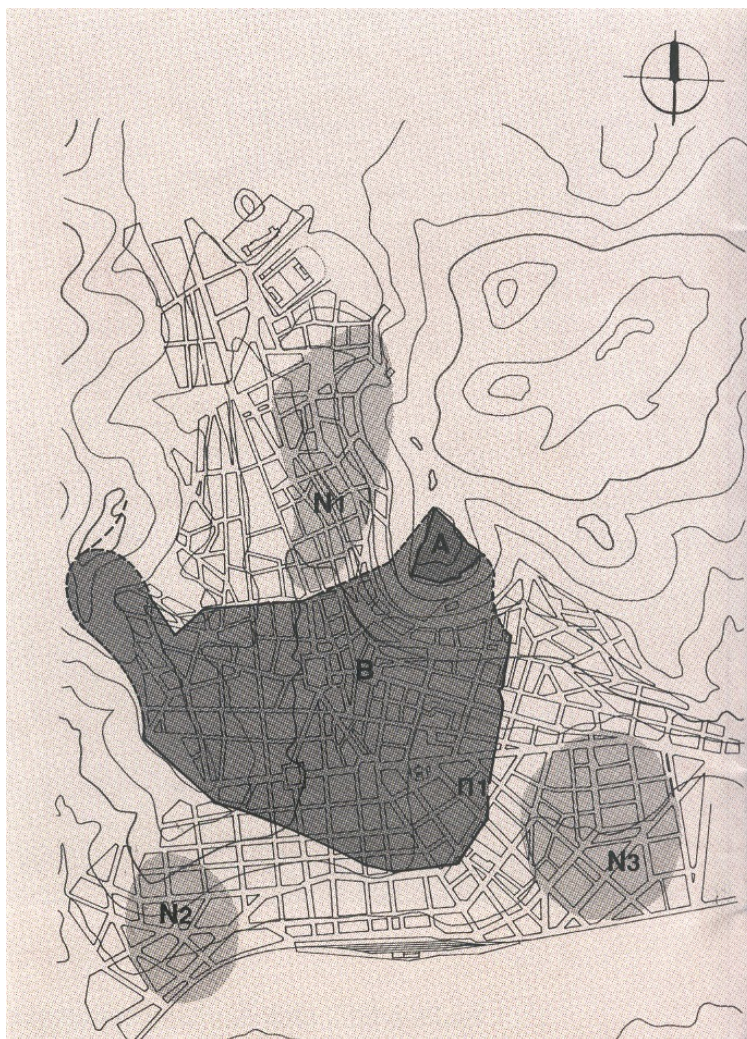
- Wolfgang Muller - Wiener - « Η Αρχιτεκτονική στην αρχαία Ελλάδα », University Studio Press - Θεσσαλονίκη , 1985
- S. Polyakov - « Αντισεισμικές Κατασκευές » εκδόσεις Μόσχος Γκιούρδας - 1981

4. ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΤΕΙΧΩΝ

Το αμυντικό σύστημα της Λαμίας, όπως και πολλών Θεσσαλικών πόλεων, στηριζόταν στην οχυρωμένη ακρόπολη και στο τείχος της κάτω πόλης.

Η ακρόπολη ήταν το κέντρο της άμυνας. Βρίσκεται στο ψηλότερο σημείο της πόλης, στην κορυφή ενός βραχώδους λόφου έκτασης 16 στρεμμάτων περίπου, με κλίση από το Βορρά προς το Νότο και μέσο υψόμετρο 117 μ.⁴⁵

Εικ. 4.1

A. Ακρολαμία

B. Αρχαία Λαμία

N_{1,2,3}. Αρχαία νεκροταφεία

Π₁. Νοτιοανατολική πύλη

⁴⁵ Μαρία - Φωτεινή Παπακωνσταντίνου - « Το κάστρο της Λαμίας », σελ. 12
Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων - Αθήνα , 1994

Αποτελούσε τον ισχυρότερο κρίκο στην αλυσίδα των οχυρώσεων που προορίζονταν για την επιτήρηση της κοιλάδας του Σπερχειού, της παραλιακής οδού και του στενού περάσματος που οδηγεί διαμέσου της Όθρυος στη Θεσσαλία.

Από την αρχαία οχύρωση διατηρούνται τμήματα στη βάση της βορειοδυτικής και την νοτιοανατολικής γωνίας καθώς και της δυτικής πλευράς, τα οποία μαρτυρούν ότι η αρχική κάτοψη της ακρόπολης δεν θα πρέπει να διέφερε πολύ από αυτή που σώζεται σήμερα.

Ο οχυρωματικός περίβολος έχει σήμερα κάτοψη ορθογωνίου τριγώνου, με την ορθή γωνία στα Νοτιοδυτικά. Σώζεται σε όλη του την έκταση σε πολύ καλή κατάσταση λόγω της συνεχούς χρήσης και των διαδοχικών επισκευών, και αποτελεί το σημαντικότερο μνημείο της περιοχής και τον αμεσότερο μάρτυρα της ιστορίας της πόλης.

Το βόρειο και το νότιο τμήμα του είναι θεμελιωμένα πάνω σε βράχο, που στη νοτιοδυτική γωνία φτάνει σε ύψος 10.00 μ. περίπου. Το ανατολικό και το δυτικό πατούν σε απότομες πλαγιές, σύμφωνα με την αρχαία οχυρωτική.⁴⁶

Εικ. 4.2 Άποψη του κάστρου από Βορειοδυτικά, όπου βρίσκονται τα ψηλότερα και επιβλητικότερα τμήματα του οχυρωματικού περιβόλου

⁴⁶ Μαρία - Φωτεινή Παπακωνσταντίνου - « Το κάστρο της Λαμίας », σελ. 12
Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων - Αθήνα , 1994

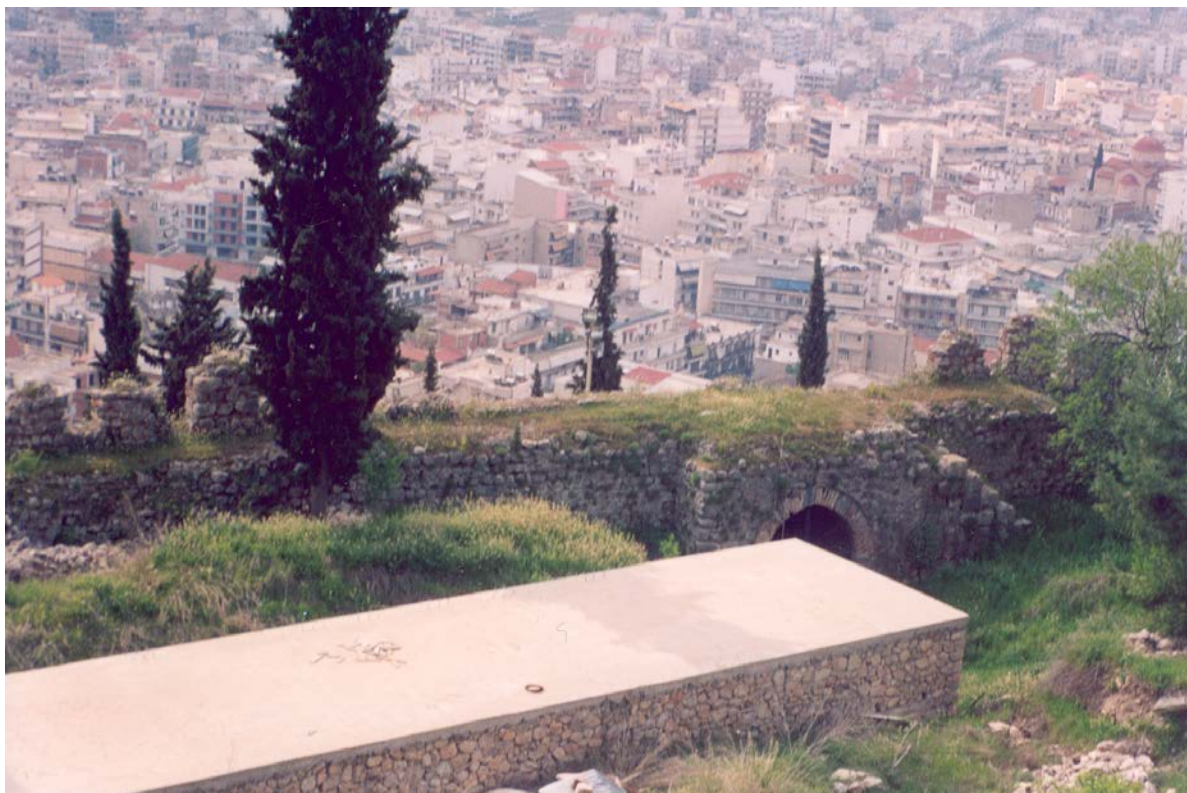

Εικ. 4.3 Ο περίδρομος και οι επάλξεις του περιβόλου του Κάστρου. Στο βάθος απλώνεται η κοιλάδα του Σπερχειού.

Η περίμετρός του φτάνει τα 600 μ. περίπου και το ύψος του ποικίλλει ανάλογα με τη διαμόρφωση του εδάφους. Τα ψηλότερα, επιβλητικότερα σημεία του, η βορειοδυτική και η ανατολική γωνία, ύψους 13.00 και 11.70 μ. αντίστοιχα, θυμίζουν τα τείχη των Σταυροφόρων στην Παλαιστίνη. Η τοιχοποιία έχει μέσο πλάτος 1.35 μ. και στην ανώτερη επιφάνειά της διαμορφώνονται οδοντωτές επάλξεις με περίδρομο πλάτους 0.90 – 1.20 μ.⁴⁷

⁴⁷ Μαρία - Φωτεινή Παπακωνσταντίνου - « Το κάστρο της Λαμίας », σελ. 12
Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων - Αθήνα , 1994

Εικ. 4.4 Διακρίνονται οι οδοντωτές επάλξεις και ο περίδρομος στο εσωτερικό του τείχους.

Εικ. 4.5 Ο οχυρωματικός περίβολος του Κάστρου σώζεται σε όλη του την έκταση σε πολύ καλή κατάσταση λόγω της συνεχούς χρήσης και των διαδοχικών επισκευών.

Το τείχος της πόλης, η οποία εκτείνονταν στους νότιους και νοτιοδυτικούς πρόποδες του λόφου, ξεκινούσε κατά πάσα πιθανότητα από τη Νοτιοανατολική γωνία της ακρόπολης. Κατευθυνόταν Νότια, Νοτιοδυτικά και στη συνέχεια Βορειοδυτικά, περιέβαλλε το λόφο του Αγίου Λουκά και με κατεύθυνση Ανατολικά - Βορειοανατολικά θα πρέπει να κατέληγε στη Βορειοδυτική γωνία της ακρόπολης.

Ο Διόδωρος ο Σικελιώτης (XVIII, 13, 2) σημειώνει την επιμελημένη κατασκευή του τείχους.

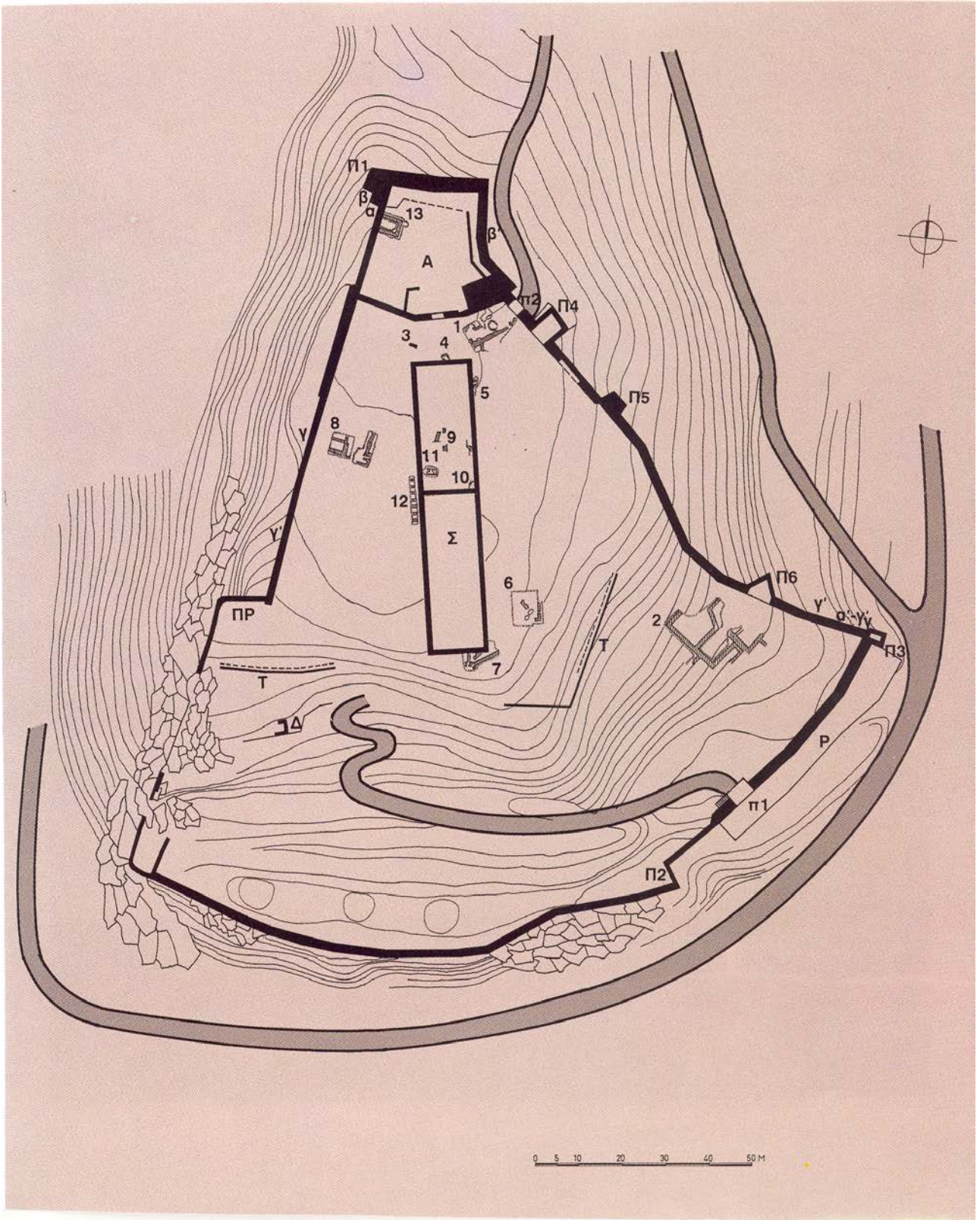
Η πιθανή του πορεία καθορίστηκε από τα σωζόμενα ορατά τμήματά του στις αρχές του αιώνα και επιβεβαιώθηκε ή διαφοροποιήθηκε μερικώς από τα αποτελέσματα των πρόσφατων ανασκαφών, με την βοήθεια των οποίων αρχίζει να διαγράφεται η τοπογραφία της αρχαίας πόλης.

Δημόσια και ιδιωτικά οικοδομήματα έχουν αποκαλυφθεί καθώς επίσης και μεγάλα τμήματα των τριών νεκροταφίων έξω από τα τείχη, στα σημεία εξόδου από την πόλη, όπου θα πρέπει να υπήρχαν και ισάριθμες πύλες.

Η ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε μία από τις πύλες αυτές (Π1) στη νοτιοανατολική πλευρά του τείχους. Αντίθετα, δεν έχει μέχρι σήμερα πιστοποιηθεί ένα δεύτερο υποτιθέμενο ημικυκλικό τείχος για την οχυρωματική ενίσχυση της πόλης από βορρά.

Εκτός από το εξωτερικό τείχος, την ακρόπολη περιέβαλλαν και άλλα ενδιάμεσα τείχη - διατειχίσματα που λειτουργούσαν και ως αναλήμματα λόγω της κλίσης του εδάφους.⁴⁸

⁴⁸ Μαρία - Φωτεινή Παπακωνσταντίνου - « Το κάστρο της Λαμίας », σελ. 12-15
Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων - Αθήνα , 1994

Εικ. 4.6

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- π1. Νοτιοανατολική πύλη
- π2. Βορειοανατολική πύλη (σημερινή είσοδος)
  - Π1. Πύργος Βορειοδυτικής γωνίας
  - Π2. Πυργοειδής εξοχή Νότιας πλευράς
  - Π3. Πύργος ανατολικής γωνίας
- Π4-Π5-Π6. Πύργοι Βορειοανατολικής πλευράς
  - ΠΡ. Προμαχώνας
  - Ρ. Ράμπα
  - Α. Ακροπύργιο
  - Τ. Αναλημματικός τοίχος
  - Δ. Δεξαμενή
  - Σ. Στρατώννας (Αρχαιολογικό μουσείο)
    - α. πολυγωνικό σύστημα.
- α'. πολυγωνικές λιθόπλινθοι σε δεύτερη χρήση.
  - β. Τραπεζιόσχημο σύστημα.
- β'. Τραπεζιόσχημες λιθόπλινθοι σε δεύτερη χρήση.
  - γ. Ισόδομο σύστημα.
- γ'. Ορθογώνιες λιθόπλινθοι σε δεύτερη χρήση.

ΑΝΑΣΚΑΜΜΕΝΕΣ ΘΕΣΕΙΣ

- 1. Τοίχοι, αποθηκευτικοί σιροί, αγωγός
- 2. Οικοδόμημα
- 3-9. Τοίχοι
- 10. Δεξαμενή
- 11-12. Τάφοι
- 13. Τετράγωνο κτίσμα

4.α. ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΤΕΙΧΟΣ

Πρόνοια αμύνης είχε ληφθεί και δια την εντός της Λαμίας υφισταμένη μεταξύ των λόφων του Κάστρου και του Αγίου Λουκά κοιλάδα.

Το μέτρο τούτο αποδεικνύεται όχι μόνο από την διαπιστωθείσα και στο παρελθόν ύπαρξη εσωτερικού εκ της Ακρολαμίας τείχους προς τον λόφο του Αγίου Λουκά, αλλά και από το σαφώς διακρινόμενο μέχρι πρότινος εντός του προαυλίου του Α΄ Γυμνασίου Αρρένων μέγα τμήμα ισοδομικού κτιρίου επί της ίδιας γραμμής του προς την Ακρολαμία και μέχρις αυτής τείχους, διαστάσεων 9.00 x 6.00 μ..

Την ύπαρξη του εσωτερικού εγκάρσιου τείχους βεβαιώνουν τα παρακάτω:

1. Τα διατηρούμενα ακόμη εντός φρεατίου του ΟΤΕ ισοδομικά λείψανα υπό την διασταύρωση των οδών Υψηλάντου και Καζούλη-Τσιριμώκου, πύλη γυμνασιακού περιβόλου.
2. Τα ευρήματα στα θεμέλια του Δημοτικού Θεάτρου, τα οποία ευρήματα αποτελούνται από ορθογώνιους ογκόλιθους.
3. Το τείχος υπεράνω του Αγίου Μηνά, το οποίο αποτελεί, επί το πλείστον, αναλημματικό ισοδομικό τείχος.
4. Η διατήρηση ορθογώνιων δομών πλησίον του εικονίσματος του Αγίου Φανουρίου, κάτω από το Κάστρο.
5. Οι ορθογώνιοι πωρόλιθοι οι οποίοι έχουν παρατηρηθεί στο τέρμα της οδού Τσιριμώκου, και τα οποία βρέθηκαν κατά την εκσκαφή του οικοπέδου της Μάγκα.

Άλλα λείψανα αρχαίου τείχους, υφιστάμενα των αφών Κυριαζοπούλου και άλλα παρόμοια αποκαλύφθηκαν κατά την εκσκαφή των θεμελίων:

1. Της απέναντι του ζαχαροπλαστείου και της επί της ίδιας οδού οικοδομής Κυριαζοπούλου (κατάστημα Ζορμπαλά).
2. Του ανεγερθέντος προσφάτως κτηρίου Λεβαδίτου, πλησίον του ζαχαροπλαστείου «Πικαντίλυ» παρά την ίδια οδό.
3. Της αποπερατωθείσας ήδη πολυκατοικίας Φλώρου, επί της οδού Αινιάνων (παραπλεύρως της Εκκλησιαστικής Σχολής) και της ανεγειρόμενης επί του οικοπέδου εις την αυτήν οδό Χαλβαντζή.
4. Της τριώροφου κατοικίας Δ. Αθανασίου, επί της οδού Κοραή και εις την ιδίαν περίπτωση ευθείαν από το ζαχαροπλαστείο Αφων Κυριαζοπούλου, μαρτυρούν ότι και έτερων εγκάρσιων εσωτερικών τοίχων - παράλληλων σχεδόν προς το προαναφερθέν - κατέληγε πιθανώς πλησίον του υψώματος Άγιος Λουκάς, όπου συναντά το κατά την νοτιοδυτική πλευρά της Λαμίας εξωτερικό τείχος.⁴⁹

⁴⁹ Τριαντάφυλλος Παπαναγιώτου - « Ιστορία και μνημεία της Φθιώτιδας », Δήμος Λαμίας - 1971 σελ.96-97

Επομένως την εντός της Λαμίας κοιλάδα έφρασαν εκτός του εξωτερικού, και δύο αλληπάλληλα εσωτερικά τείχη, τα οποία προστατεύονταν από τον γρανιτώδη οχυρωμένο βράχο της Ακρολαμίας και από το έτερο φρουριακό συγκρότημα τειχών επί του δεσπόζοντα της κοιλάδας του Αραπορέματος λόφου του Αγίου Λουκά.⁵⁰

⁵⁰ Τριαντάφυλλος Παπαναγιώτου - « Ιστορία και μνημεία της Φθιώτιδας », σελ. 98
Δήμος Λαμίας - 1971

4.β. ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΤΕΙΧΟΣ

Μαρτυρία που αφορά την πιθανή γραμμή την οποία ακολουθεί το εξωτερικό τείχος της αρχαίας Λαμίας, μας δίνει ο κατά το 1912 επισκέπτης της πόλης, ο Γερμανός αρχαιολόγος F. Stahlin (Lamia 1912).

Ο τελευταίος παρατήρησε τις θέσεις των υφιστάμενων τότε ισοδομικών λειψάνων και πιθανώς έκανε σωστή θεώρηση της γραμμής του αρχαίου τείχους.

Σύμφωνα με την μαρτυρία του Stahlin το τείχος της πόλεως ξεκινούσε από τη νοτιοανατολική γωνία του κάστρου, κατερχόταν προς την νότια πλαγιά του λόφου και διερχόταν πλησίον των Αγίων Θεοδώρων.

Κατόπιν στρεφόταν λίγο προς τα Ανατολικά, ενώ στη συνέχεια ακολουθεί την οδό Λεβαδίτου μέχρι την οδό Καποδιστρίου, και από εκεί στρεφόταν και πάλι Ανατολικά μέχρι να συναντήσει την γραμμή της σημερινής οδού Παλαιολόγου.

Κατά αυτόν τον άξονα και με κατεύθυνση Νοτιοδυτική διερχόταν μπροστά από το σημείο που μέχρι σήμερα βρίσκεται ο Άγιος Δημήτριος, και προχωρεί την συμβολή των οδών Αβέρωφ και Σατωβριάνδου.

Στο σημείο αυτό καμπτόταν προς τον Βορρά και στη συνέχεια ακολουθούσε προς τα Δυτικά την οδό Πατρόκλου μέχρι το ύψος της οδού Κοραή, οπότε και στρέφεται προς το Βορρά.

Ακολουθώντας, και επί του ίδιου άξονα, φθάνει στην οδό Δυοβουνιώτου, οπότε λαμβάνει και κατεύθυνση Βορειοδυτική, διασχίζει την δυτική πλευρά του λόφου του Αγίου Λουκά με κατεύθυνση προς το Βορρά και έφθανε μέχρι το σημείο εκείνο του οποίου το υψόμετρο έφτανε στα 170 μ..

Από εκεί στρεφόταν προς Νότο και Ανατολή, και κατέβαινε επί της σημερινής οδού Τσιριμώκου, έτεμνε κάθετα τις οδούς Αχιλλέως (Ι. Μαρκοπούλου) και Υψηλάντου, ανέβαινε προς την Ακρολαμία και ενωνόταν στην βορειοδυτική γωνία αυτής. Το μήκος του τείχους αυτού υπερέβαινε τα 3 χιλιόμετρα.

Πέρα όμως από αυτό, άλλο τείχος κάλυπτε τη βόρεια πλευρά της πόλης. Αυτό άρχιζε από τη βορειοδυτική γωνία της Ακρολαμίας και κατευθυνόμενο προς το Βορρά διερχόταν μπροστά από το σημερινό Γυμναστήριο, διέγραφε ημικύκλιο προς τα Βορειοδυτικά μέχρι το σημείο των σημερινών πηγαδουλίων και ενωνόταν με το εσωτερικό τείχος στην βόρεια πλευρά του λόφου του Αγίου Λουκά.⁵¹

⁵¹ Τριαντάφυλλος Παπαναγιώτου - « Ιστορία και μνημεία της Φθιώτιδας », Δήμος Λαμίας - 1971 σελ. 99-102

4.γ. ΜΕΤΑΤΟΠΙΣΗ

Στα προαναφερθέντα ως νέα λείψανα του τείχους του περιβόλου της Λαμίας, τα οποία αναγνωρίστηκαν προσφάτως κατόπιν εκσκαφικών εργασιών σε διάφορα οικόπεδα, θα πρέπει να προστεθούν :

1. η προσφάτως αποκαλυφθείσα ισοδομική τοιχοποιία αρχαίου κτιριακού συγκροτήματος στο οικόπεδο ιδιοκτησίας του Ιωάννου Παππή, επί της οδού Γιαννακούρα, οδός βόρεια και παράλληλη της οδού Πατρόκλου.
2. από τον προωθητήρα του δήμου Λαμιέων αποκαλύφθηκε τοίχος από ορθογώνιους πωρόλιθους, κατά το μέσο της οδού Βασακάρη και στο σημείο συναντήσεώς της με την οδό Δυοβουνιώτου, (το προσφάτως διαμορφωμένο πλάτωμα)
3. το τμήμα τείχους στο γωνιακό οικόπεδο ιδιοκτησίας Καρφή (Φειδίου και Λεωσθένους)
4. το τμήμα οχυρωματικού πύργου, ισοδομικώς κτισμένου εντός του οικοπέδου ιδιοκτησίας Κ. Παπαθανασίου (οδός Δροσοπούλου) και
5. τα παρόμοια με τα παραπάνω λείψανα, στο επί της οδού Χαντζοπούλου οικόπεδο ιδιοκτησίας Βασ. και Ηρακ. Μπελιάνη.

Τα κλασικά αυτά λείψανα, τα οποία οπωσδήποτε ανήκουν στους οχυρωματικούς πύργους του τείχους και στο τμήμα αυτού, καθιστούν υποχρεωτική την μετατόπιση από της σημειωμένης από τον Stahlin γραμμής προς τον ανερχόμενο περίβολο της πόλεως στην κατεύθυνση του Αγίου Λουκά.

Με αυτόν τον τρόπο προσδιορίζεται ακριβώς και μετά βεβαιότητας η θέση του τείχους στο σημείο, όπου αποκαλύφθηκαν τα προαναφερόμενα λείψανα.

Οι παρά τις οδούς Θερμοπυλών και Λεωνίδου εκ του οικοπέδου Ξυδιά εκσκαφικές εργασίες ανασυρθέντες ορθογώνιοι πωρόλιθοι μεγάλων διαστάσεων και τα παρατηρηθέντα τμήματα στο οικόπεδο Παπανάγνου μαρτυρούν αναμφισβήτητα ύπαρξη και εκεί τείχους.⁵²

⁵² Τριαντάφυλλος Παπαναγιώτου - « Ιστορία και μνημεία της Φθιώτιδας »
σελ. 102-103

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ:

- Μαρία - Φωτεινή Παπακωνσταντίνου - « Το κάστρο της Λαμίας », Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων - Αθήνα , 1994
- Τριαντάφυλλος Παπαναγιώτου - « Ιστορία και μνημεία της Φθιώτιδας », Δήμος Λαμίας - 1971

5. ΤΟΙΧΟΔΟΜΙΑ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ

Ο περίβολος του Κάστρου της Λαμίας δεν είναι έργο μιας συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου. Οικοδομήθηκε με την πάροδο των αιώνων από τους κατά καιρούς κυρίαρχους του οχυρού, σύμφωνα με τον τρόπο δόμησης και τα αμυντικά συστήματα κάθε εποχής, με πυρήνα τα λείψανα των τειχών της αρχαίας ακρόπολης.

Το παλαιότερο σωζόμενο τμήμα του, βρίσκεται στη βορειοδυτική γωνία της δυτικής πλευράς. Είναι κτισμένο κατά το πολυγωνικό σύστημα και χρονολογείται στον 5^ο αιώνα π.Χ.⁵³

Εικ. 5.1 Τμήμα του τείχους στη βάση της Βορειοδυτικής γωνίας του οχυρωματικού περιβόλου όπου διακρίνονται το τραπεζιόσχημο και το πολυγωνικό δομικό σύστημα.

⁵³ Μαρία - Φωτεινή Παπακωνσταντίνου - « Το κάστρο της Λαμίας », σελ. 18
Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων - Αθήνα , 1994

Πολυγωνικές πέτρες σε δεύτερη χρήση συναντώνται στην προς Νότο συνέχεια του πολυγωνικού τμήματος και στη βορειοανατολική πλευρά, κυρίως στο νότιο τμήμα της.

Το επόμενο χρονολογικά τμήμα (β), χτισμένο κατά το ισόδομο τραπεζιόσχημο σύστημα που χρησιμοποιείται συχνότερα στην περίοδο 425 - 375 π.Χ., απαντά στη βάση του βορειοδυτικού πύργου. Τραπεζιόσχημες πέτρες σε δεύτερη χρήση (β') είναι ορατές στα δεξιά της βορειοανατολικής πύλης.

Το τρίτο σύστημα λιθοδομής είναι το ισόδομο ορθογώνιο, που σώζεται σε καλή κατάσταση στο τμήμα (γ) της βορειοανατολικής πλευράς, αμέσως μετά τον πύργο της ανατολικής γωνίας. Οι κατώτεροι δόμοι του σώζονται στην αρχική τους μορφή, οι ανώτεροι και το συνεχόμενο προς τα βορειοδυτικά τμήμα του (γ') είναι κατασκευασμένα από οικοδομικό υλικό σε δεύτερη χρήση.

Ισόδομα τμήματα συναντούμε επίσης στη βάση της δυτικής πλευράς. Από αυτά, το βορειότερο (γ) διατηρεί την αρχική του μορφή, ενώ στο νοτιότερο (γ') το υλικό έχει ξαναχρησιμοποιηθεί.

Με τον ίδιο τρόπο είναι χτισμένο και το τείχος της πόλης, του οποίου η κατασκευή άρχισε την εποχή του Λαμιακού Πολέμου, τότε που ο Αντίπατρος ανακαίνισε την οχύρωση της πόλης (Διόδωρος Σικελιώτης XVIII, 12, 4-5), και ολοκληρώθηκε στους χρόνους της Αιτωλικής Συμπολιτείας.

Οι προσθήκες των παλαιοχριστιανικών και βυζαντινών χρόνων καθώς και οι επεμβάσεις των ξένων κατακτητών του Μεσαίωνα και κυρίως των Φράγκων και των Καταλανών, που διακρίνονται σε όλο το μήκος του περιβόλου και χαρακτηρίζονται από μικρές πέτρες μεταξύ των οποίων παρεμβάλλονται κεραμίδια και αμμοκονίαμα, έδωσαν σε γενικές γραμμές στον περίβολο τη σημερινή του μορφή.⁵⁴

⁵⁴ Μαρία - Φωτεινή Παπακωνσταντίνου - « Το κάστρο της Λαμίας », σελ. 18-21
Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων - Αθήνα , 1994

Εικ. 5.2 Πύργος της Βορειοδυτικής γωνίας του Κάστρου, όπου είναι εμφανείς οι Φραγκικές και Καταλανικές προσθήκες (χρήση κεραμικών και αμμοκονιάματος)

Κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας έγιναν νέες συμπληρώσεις και επιδιορθώσεις στο εσωτερικό του Κάστρου και στον περίβολο, κυρίως στην ανώτερη ζώνη του, που απέκτησε πλάτος 4 – 5 μ. Την ίδια εποχή διαμορφώθηκαν οριστικά οι πύλες.

Χαρακτηριστικό γνώρισμα των τουρκικών τμημάτων αποτελεί η χρήση του ασβεστοκονιάματος ως συνδετικού υλικού.⁵⁵

⁵⁵ Μαρία - Φωτεινή Παπακωνσταντίνου - « Το κάστρο της Λαμίας », σελ. 21
Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων - Αθήνα , 1994

Εικ. 5.3 Άποψη της Δυτικής πλευράς των τειχών, στην οποία είναι εμφανής η χρήση του ασβεστοκονιάματος ως συνδετικού υλικού. Οι συμμετρικές σπές που διακρίνονται κατά μήκος του τείχους έφεραν ξύλα που λειτουργούσαν ως ικριώματα για την κατασκευή του ανώτερου στρώματος του τείχους.

5.α. ΛΕΙΨΑΝΑ ΑΚΡΟΛΑΜΙΑΣ

Το σωζόμενο σήμερα κατά την δυτική πλευρά πολυγωνικό τμήμα του περιβόλου της αρχαίας Ακρολαμίας, με το χαρακτηριστικό βελόνιασμα της επιφάνειας των πωρόλιθων, μαρτυρεί ότι το οχυρό αυτό κτίστηκε στα τέλη του 6^{ου} ή στις αρχές του 5^{ου} π.Χ. αιώνα.

Αυτά τα τεκμήρια δεν αποκλείουν ηλικία μεγαλύτερη αυτής που αποδεικνύεται σήμερα. Είναι πολύ πιθανό, από την μέρα σε μέρα φωτιζόμενη Προϊστορίας του τόπου, να αποδειχθεί ότι και κατά την Μυκηναϊκή εποχή, το οχυρό αυτό με την τόσο μεγάλη στρατηγική σημασία, είχε χρησιμοποιηθεί και από τους Αχαιούς της εριβώλου Φθις, επί της οποίας εξαπλώθηκε η επικράτεια του ένδοξου Αχιλλέως.

Στην πυργοειδή προβολή της Ακρολαμίας, κατά την ανατολική πλευρά, διατηρείται αμετάβλητο ισόδομο τμήμα. Οι άριστα πελεκημένοι ορθογώνιοι πωρόλιθοι αυτού (διαστάσεων 1.20 x 0.60 μ. περίπου) προσαρμόζονται άριστα, ακόμα και χωρίς την ύπαρξη διαμέσου συνεκτικής ύλης.

Λίγο πιο πάνω από την θέση αυτή έχουν χρησιμοποιηθεί μεταγενέστερα αρκετοί δόμοι της Ακρολαμίας για την ανοικοδόμηση μεγάλων τμημάτων του τείχους.

Στη βάση της δυτικής πλευράς σώζεται μεγάλο μέρος του τείχους, ωσαύτως ισοδομικό, του οποίου οι πωρόλιθοι έχουν υποστεί διάβρωση.

Εξωτερικώς, στους αρμούς των δομών, διακρίνεται γωνιώδες λάξευμα, το οποίο σχηματίζει δίεδρη γωνία. Η υπεράνω δε ζώνη του τμήματος αυτού, έχει ανοικοδομηθεί με λίθους προερχόμενους από το αρχαίο οχυρό.

Εκτός αυτών, στη βάση της ανατολικής πλευράς και σε μικρή απόσταση από την κεντρική πύλη, διακρίνεται μικρό τμήμα τείχους ακανόνιστου τραπεζιοσχήματος τοιχοποιίας. Αυτό παραμένει σήμερα εκτός του ξανακτισμένου αργότερα και ήδη υφιστάμενου του περιβόλου της Ακροπόλεως.

Όλα τα παραπάνω στοιχεία αποδεικνύουν ότι καθ' όλο τον 5^ο και 4^ο π.Χ. αιώνα ο βραχώδης αυτός λόφος αποτελούσε το πιο αξιόλογο οχυρό της περιοχής.

56

⁵⁶ Τριαντάφυλλος Παπαναγιώτου - « Ιστορία και μνημεία της Φθιώτιδας », Δήμος Λαμίας - 1971 σελ.79-82

5.β. ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ - ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΤΜΗΜΑΤΑ

Σε μεγαλύτερη έκταση αναγνωρίζονται ακριβώς τα επισκευασμένα κατά το τέλος της Παλαιοχριστιανικής εποχής, τμήματα του κάστρου, με βυζαντινές συμπληρώσεις και επισκευές οι οποίες αφορούν την τοιχοποιία της περιόδου εκείνης, όπως μαρτυρεί ο ιστορικός Προκόπιος.

Στο βιβλίο του ιστορικού Προκοπίου, αναφέρεται ότι ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός πραγματοποίησε διάφορες επιδιορθώσεις οχυρών της μεταξύ Θεσσαλίας και Θερμοπυλών χώρας. Κατά συνέπεια δεν ήταν δυνατόν να αγνοηθεί το στρατηγικής σημασίας οχυρό της Λαμίας, έστω και εάν ο ιστορικός δεν έχει μιλήσει συγκεκριμένα γι' αυτό.

Τις αποδείξεις που αφορούν συμπληρώσεις, κατά την Παλαιοχριστιανική-Βυζαντινή περίοδο, εκτός των τειχών εκείνων, οι οποίοι υπέρκεινται των σωζόμενων τμημάτων της Ακρολαμίας, συνιστούν πιθανώς:

1. Το ανακουφιστικό τόξο, φτιαγμένο από τετράγωνους οπτόπλινθους (τούβλα), το οποίο διατηρείται υπεράνω του χαμηλού υπέρθυρου της κεντρικής πύλης.
2. Η διαπαχέως τοίχου εσωτερική ενίσχυση των παραστάδων της ανατολικής πύλης, ώστε το μήκος του τοίχου αυτού να υπερβαίνει τα τρία μέτρα.
3. Σωζόμενοι δύο αβαθείς κόγχες οι οποίες έχουν ανοιχθεί σε καθεμία των παραστάδων και ιδιαίτερος το εξ όμοιων οπτόπλινθο τόξο. Είναι βέβαιο ότι αυτές, πέρα πρακτικής ωφελιμότητας (τοποθέτηση πραγμάτων κ.λ.π.) εξυπηρετούν και αισθητικούς σκοπούς (διακόσμησης του πλάτος τοίχου)
4. Το θολωτό ημικυλινδρικό υπέρθυρο του εσωτερικού της πύλης το οποίο βρίσκεται κατά 1.60 μ. ψηλότερα του υπέρθυρου της εισόδου.
5. Το θολωτό ημικυλινδρικό οξυκόρυφο πως υπέρθυρων της βόρειας πύλης.⁵⁷

⁵⁷ Τριαντάφυλλος Παπαναγιώτου - « Ιστορία και μνημεία της Φθιώτιδας », Δήμος Λαμίας - 1971 σελ.83-85

Εικ. 5.4 Εξωτερική όψη της Νοτιοανατολικής κύριας πύλης του Κάστρου. Στο τύμπανο που σχηματίζεται ανάμεσα στο τοξωτό υπέρθυρο και το πλίνθινο ανακουφιστικό τόξο διακρίνεται αβαθής κόγχη όπου μπορεί να ήταν τοποθετημένο ανάγλυφο, οικόσημο ή κτητορική επιγραφή.

5.γ. ΦΡΑΓΚΩΝ ΚΑΙ ΚΑΤΑΛΑΝΩΝ ΠΡΟΣΘΗΚΕΣ

Όταν οι Φράγκοι κατέκτησαν την Ελλάδα (1204 μ.Χ.) και ίδρυσαν διάφορα κρατίδια (δουκάτα, μαρκιωνία, βαρονία) χρησιμοποίησαν το Κάστρο του Ζητουνίου αφού, προηγουμένως προέβησαν σε διάφορες επισκευές.

Καταλανικής μάλλον, παρά Φραγκικής κατασκευής φαίνονται τα σωζόμενα μέχρι σήμερα διάσπαρτα του Κάστρου τμήματα, τα οποία έδωσαν στον περίβολο του οχυρού τη σημερινή μεγαλόπρεπη και επιβλητική μορφή.

«Το σπουδαιότερο δε τείχος της μεσημβρινής γωνίας της ανατολικής πλευράς..., υπομνήσκει τα τείχη των φρουρίων των σταυροφόρων της Παλαιστίνης..., το ανώτερο μέρος και τα εσωτερικά οχυρώματα είναι Φράγκικα ή Καταλανικά».

Τα τμήματα αυτά έχουν κτισθεί από μικρούς λίθους, ενώ τα δε μεταξύ τους κενά έχουν πληρωθεί με μικρές κεράμους και αμμοκονίαμα.⁵⁸

Εικ. 5.5 Διακρίνονται τμήματα που έχουν κτισθεί από μικρούς λίθους, ενώ τα μεταξύ τους κενά έχουν πληρωθεί με μικρές κεράμους και αμμοκονίαμα.

⁵⁸ Τριαντάφυλλος Παπαναγιώτου - « Ιστορία και μνημεία της Φθιώτιδας », Δήμος Λαμίας - 1971 σελ.85-86

5.δ. ΤΟΥΡΚΩΝ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΕΙΣ

Επί Τουρκοκρατίας (1414 - 1832) κατασκευάστηκε στη σημερινή της μορφή η κεντρική πύλη με το τοξωτό υπέρθυρο, κατασκευασμένο από τετράγωνους οπτόπλινθους ανακουφιστικό τόξο, το οποίο σαφώς διακρίνεται.

Η βόρεια πλευρά φαίνεται ότι ενισχύθηκε σημαντικά. Επίσης καθ' όλη σχεδόν τη ζώνη του περιβόλου, διακρίνονται προσθήκες της περιόδου αυτής και διατηρούμενες πολεμίστρες.

Αυτά επιβεβαιώνει ο Bouchon στο έργο του : “La Grèce continental et la Morée” (σελ. 326) και αποδεικνύει η τουρκική οικοδομική τοιχοποιία, την οποία χαρακτηρίζει η χρήση του ασβεστοκονιάματος.

Η τοιχοποιία του Κάστρου έχει μέσο πλάτος 1.35 μ., η κορυφή του τείχους κατά το μεγαλύτερο καταλήγει σε οδοντωτές επάλξεις. Εσωτερικώς στις βάσεις των επάλξεων περίδρομος πλάτους 0.90 - 1.20 μ. περιτρέχει το τείχος, ενώ στη νότια πλευρά η κορυφή ευθυγραμμίσθηκε κατά τις πρόσφατες εργασίες αναστηλώσεων.

59

Εικ. 5.6 Εξωτερική όψη της Βορειοανατολικής (παλαιάς) κυρίας εισόδου του Κάστρου

⁵⁹ Τριαντάφυλλος Παπαναγιώτου - « Ιστορία και μνημεία της Φθιώτιδας », Δήμος Λαμίας - 1971 σελ.87-88

Εικ. 5.7 Εξωτερική όψη της Βορειοανατολικής (παλαιάς) κυρίας εισόδου του Κάστρου

Εικ. 5.8 Εσωτερική όψη της Βορειοανατολικής (παλαιάς) κυρίας εισόδου του Κάστρου. Στα δεξιά διακρίνεται η λίθινη κλίμακα που οδηγεί στον περίδρομο.

Εικ. 5.9 Καθ' όλη σχεδόν τη ζώνη του περιβόλου, διακρίνονται προσθήκες της περιόδου αυτής και διατηρούμενες πολεμίστρες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ :

- Μαρία - Φωτεινή Παπακωνσταντίνου - « Το κάστρο της Λαμίας », Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων - Αθήνα , 1994
- Τριαντάφυλλος Παπαναγιώτου - « Ιστορία και μνημεία της Φθιώτιδας », Δήμος Λαμίας - 1971

6. ΣΤΑΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΤΩΝ ΘΟΛΩΝ

Τα έργα της αρχιτεκτονικής του παρελθόντος που τα θαυμάζουμε και για την τεχνική αρτιότητα της δομής τους, πραγματοποιήθηκαν χωρίς θεωρητικές γνώσεις στατικής, αλλά χάρη στις εμπειρικές, διαισθητικές γνώσεις που εδραιώνονταν με τη μέθοδο, «σφάλμα και κρίση» και μεταδίδονταν από γενιά σε γενιά. Για το σύστημα όμως της θολοδομίας, πόσο ανεπτυγμένη και βαθιά έπρεπε να είναι αυτού του είδους η διαισθητική γνώση!⁶⁰

Η κατασκευή θόλων ήταν γνωστή, αλλά εφαρμοζόταν μόνο σε έργα τεχνικά όπως οι γέφυρες. Η στατική λειτουργία του θόλου, η άντωση, δεν ενέπνευσε τη μορφολογία της κλασικής ελληνικής αρχιτεκτονικής.

Ήδη στη μυκηναϊκή εποχή έχουμε κατασκευές ανακουφιστικές των δοκών στις πύλες τειχών ή «θησαυρών» : τριγωνικές αψίδες με το σύστημα της « εκφοράς », που δεν εργάζονται στατικά σε άντωση.

Συμβολική μορφή θόλου σε μνημειακές κατασκευές κατά την ίδια εποχή έχουμε στους τάφους των βασιλέων, τους « θησαυρούς ». Κι' εδώ οι θόλοι δεν είναι πραγματικοί θόλοι αλλά θόλοι δι' εκφοράς. Μορφές θόλων ή αψίδων που εργάζονται με άντωση δεν έχουμε σε μνημειακά έργα.

Σε πύλες τειχών της κλασικής εποχής έχουμε και τόξα – αψίδες που εργάζονται πραγματικά με άντωση, αλλά και κατασκευές δι' εκφοράς. Όμως παρατηρούμε πως συχνά το σχήμα τους υπακούει περισσότερο σε μια γεωμετρική διαμόρφωση έτσι ώστε δεν επηρεάζεται από τον τρόπο της στατικής λειτουργίας και την έκφρασή του.⁶¹

⁶⁰ Αλέξανδρος Ι. Ζάννος – « Αρχιτεκτονική μορφή και στατική λειτουργία : Η επιρροή της στατικής πάνω στην αρχιτεκτονική μορφολογία », σελ. 47
Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο - 1983

⁶¹ Αλέξανδρος Ι. Ζάννος – « Αρχιτεκτονική μορφή και στατική λειτουργία : Η επιρροή της στατικής πάνω στην αρχιτεκτονική μορφολογία », σελ. 22
Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο - 1983

Απ' ότι είναι γνωστό φαίνεται πως μπορούμε να συμπεράνουμε ότι τόσο η επινόηση του θόλου, όσο και η εξέλιξη και η τελειοποίηση της κατασκευής του, οφείλονται στη διαισθητική γνώση και εμπειρία.

Η επινόηση του θόλου επέτρεψε τη σωστή χρήση – από στατική άποψη – της πέτρας που σαν υλικό γεφυρώσεως ανοιγμάτων υστερεί σε σύγκριση με το ξύλο. Δεν έχει αντοχή σε εφελκυσμό όση σε θλίψη και δεν μπορεί γι' αυτό το λόγο να εργαστεί ικανοποιητικά σε κάμψη.

Η ανάγκη όμως να χρησιμοποιηθεί η πέτρα ως υλικό και για τη γεφύρωση ανοιγμάτων, παρουσιάστηκε πολύ παλιά είτε γιατί σπάνιζε το ξύλο σε ορισμένες χώρες είτε γιατί η πέτρα αντέχει και στο χρόνο και στους κινδύνους πυρκαγιάς και γι' αυτό είναι το πιο κατάλληλο υλικό για την κατασκευή μνημειακών έργων.

Δεν είναι δυνατό να προσδιοριστεί ούτε η χρονολογία της πρώτης επινοήσεως του θόλου, ούτε σε ποιο λαό οφείλεται η επινόηση αυτή.⁶²

Το πώς ακριβώς επινοήθηκε ο τρόπος κατασκευής του θόλου στις διάφορες χώρες δεν εύκολο να το εξηγήσουμε με σιγουριά. Μια κατασκευή που μπορεί να θεωρηθεί πρόδρομος του θόλου είναι αυτή που ονομάζουμε « θόλο δι' εκφοράς ».

Στο θόλο δι' εκφοράς έχουμε το σχήμα του θόλου χωρίς όμως τη στατική του λειτουργία. Σε κατασκευές από λίθους και κονίαμα ένα τμήμα είναι θόλος δι' εκφοράς, ενώ το υπόλοιπο θόλος όπου οι πέτρες σαν θολίτες εργάζονται σε θλίψη και μεταφέρουν τις πιέσεις με την άντωση.

Μ' αυτόν τον τρόπο κατασκευής οι πλάγιες ωθήσεις του θόλου μειώνονται σημαντικά σε σύγκριση με τον κανονικό. Κατά τον ιστορικό της Αρχιτεκτονικής F. Benoît, αυτός είναι και ο σκοπός του είδους αυτού της κατασκευής.⁶³

Στις περισσότερες περιπτώσεις η μάζα των υπερκείμενων φορτίων είναι πολύ μεγάλη ώστε να εξουδετερώνονται οι κίνδυνοι από τις πλάγιες ωθήσεις που δημιουργούν οι καμπύλες πιέσεων των θόλων.

Θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι δεν έχει γίνει ακόμα σαφής η στατική λειτουργία του θόλου και θολιτών. Δεν έχουμε δηλαδή ούτε πραγματικό θόλο, ούτε θόλο δι' εκφοράς, ούτε και χυτή μονολιθική κατασκευή, αλλά κάτι από όλα μαζί.

Ο σημαντικός ρόλος του κονιάματος για την επιτυχία της συνοχής της κατασκευής είναι φανερός. Έτσι εξηγείται και η απουσία του «κλειδιού» στην κορυφή του θόλου και το ακανόνιστο σχήμα των λίθων.⁶⁴

⁶² Αλέξανδρος Ι. Ζάννος – « Αρχιτεκτονική μορφή και στατική λειτουργία : Η επιρροή της στατικής πάνω στην αρχιτεκτονική μορφολογία », σελ. 47
Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο - 1983

⁶³ F. Benoît – « L' Architecture, L' Orient Medieval et Moderne », σελ. 12
T.E.E. – 1991

⁶⁴ Κυπριανός Μπίρης – « Οικοδομική », μέρος Β' - σελ. 63
χωρίς εκδότη - 1970

Ο ιδιαίτερος ρόλος του «κλειδιού», που από τη στιγμή της τοποθετήσεώς του ολοκληρώνεται η κατασκευή και μόνο τότε αρχίζει να εργάζεται στατικά σαν ενιαίος φορέας, δεν είναι δυνατό να μην είναι αντιληπτός, όταν η στατική λειτουργία έχει γίνει αντιληπτή και σαφής.

Η σημασία του ρόλου αυτού εξηγεί και την ειδική μορφολόγηση και κόσμηση του κλειδιού του θόλου ⁶⁵, καθώς και την τοποθέτησή του με τελετουργικό τρόπο, όπως φαίνεται ότι συνηθιζόταν σε ορισμένες παλαιότερες εποχές.

Στη στατική διαίσθηση δεν οφείλεται μόνο η επινόηση, αλλά επίσης και η εξακολουθητική τελειοποίηση της κατασκευής των θόλων, τόσο στις λεπτομέρειες – μορφή θολιτών και θόλων, αντηρίδες – όσο και στις πολύπλοκες λύσεις δομής που εμφανίστηκαν κατά το Μεσαίωνα, τη Βυζαντινή εποχή και την Αναγέννηση και που μπορούν να συγκριθούν από άποψη στατικής λειτουργίας ακόμη και με σύγχρονες κατασκευές κελυφών.

Το σχήμα των θολιτών είχε μορφωθεί έτσι ώστε να μεταβιβάζεται κάθετα η ώθηση από τον ένα στον άλλο, πολύ πριν διατυπωθεί ο σχετικός νόμος από τον De La Hire.

Οι φορτίσεις των αντηρίδων γίνονταν κατά τέτοιο τρόπο ώστε η συνισταμένη των δυνάμεων να περνά από τον πυρήνα της διατομής, πριν αποδειχτεί θεωρητικά ή και πειραματικά ότι η απόκλιση από το μεσαίο τρίτο διαταράσσει την ισορροπία της κατασκευής, δημιουργώντας τάσεις εφελκυσμού.

Η διάρθρωση της δομής των θόλων, οι ενισχύσεις τους με αψίδες και δακτυλίους κατακόρυφους και οριζόντιους, το σχήμα τους γενικά, μας πείθουν ότι αντιμετωπίστηκαν σωστά προβλήματα σύνθετα, που η σύγχρονη στατική θεωρία λύνει με παρόμοιο τρόπο στις σημερινές κατασκευές.

Ένα από τα προβλήματα αυτά είναι το πρόβλημα της υβώσεως, του κινδύνου να υποστεί λυγισμό δηλαδή, από υπερβολικές θλιπτικές τάσεις, περιοχή της επιφάνειας του θόλου. ⁶⁶

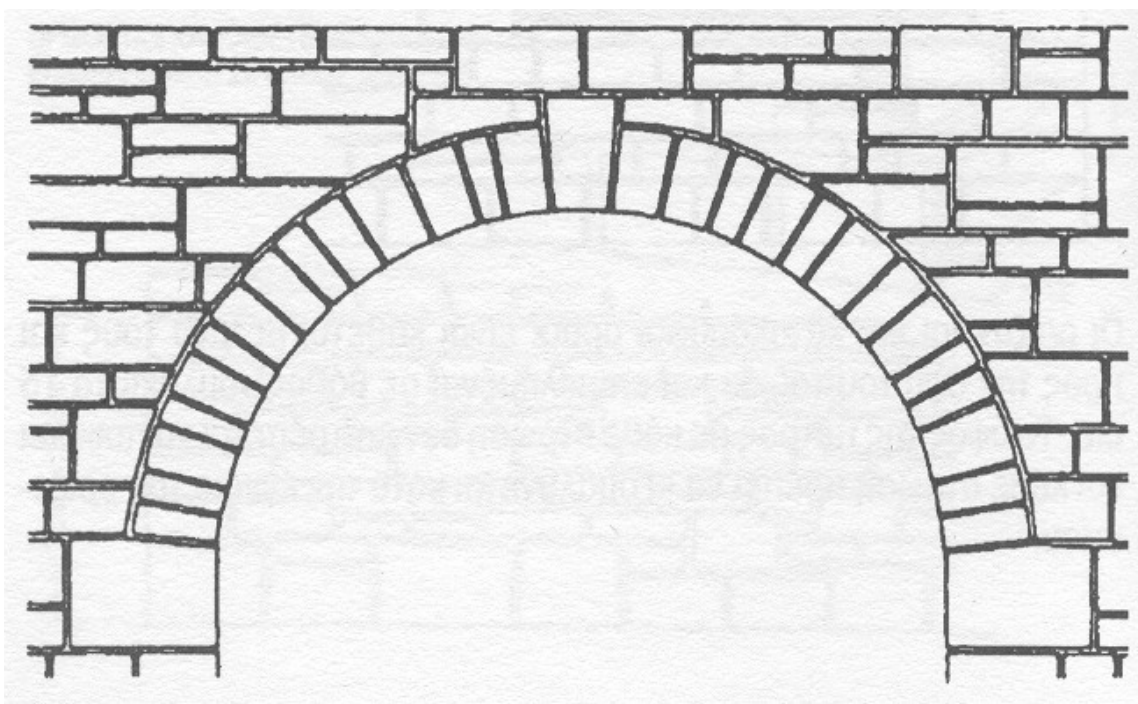
⁶⁵ Κυπριανός Μπίρης – « Οικοδομική », μέρος Β' - σελ. 63
χωρίς εκδότη - 1970

⁶⁶ Mario Salvadori, Robert Heller – « Structure in Architecture », σελ. 328
Englewood Cliffs , N.J. Prentice Hall - 1975
μετάφραση Σ. Αγγελίδη, Σ. Αντωνοπούλου - χωρίς εκδότη - Αθήνα , 1981

Την ανάγκη να αντιμετωπιστεί ο κίνδυνος της υβώσεως από την κατασκευή, βλέπουμε ότι την είχαν συλλάβει με τη διαίσθηση σε πολλές περιπτώσεις οι κατασκευαστές του παρελθόντος, τόσο σε περιπτώσεις κυλινδρικών όσο και σφαιρικών θόλων.

Επειδή το απαιτούμενο για την αντιμετώπιση της υβώσεως πάχος της κατασκευής είναι υπερβολικό, επινοούνται και εφαρμόζονται διαφορετικές λύσεις. Άλλες απ' αυτές επιδιώκουν την ενίσχυση της ακαμψίας με τη χρήση νευρώσεων, ενώ άλλες με την αύξηση της καμπυλώσεως των επιφανειών και τη δημιουργία μορφών περισσότερο σύνθετων, ακριβώς όπως γίνεται σε σημερινές κατασκευές.

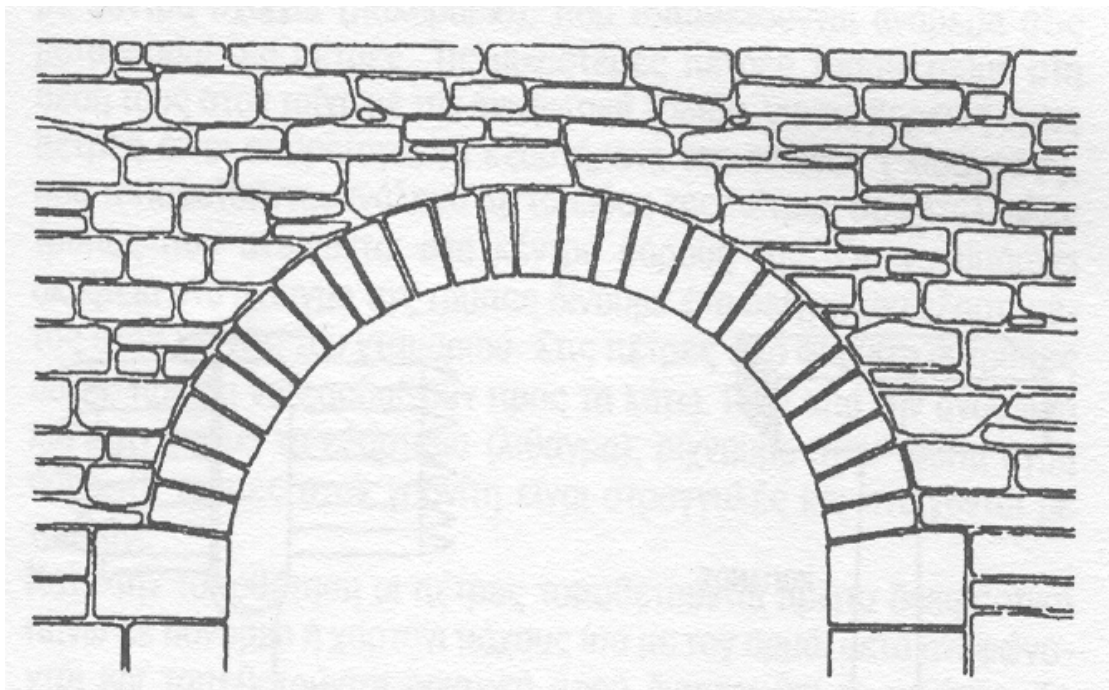
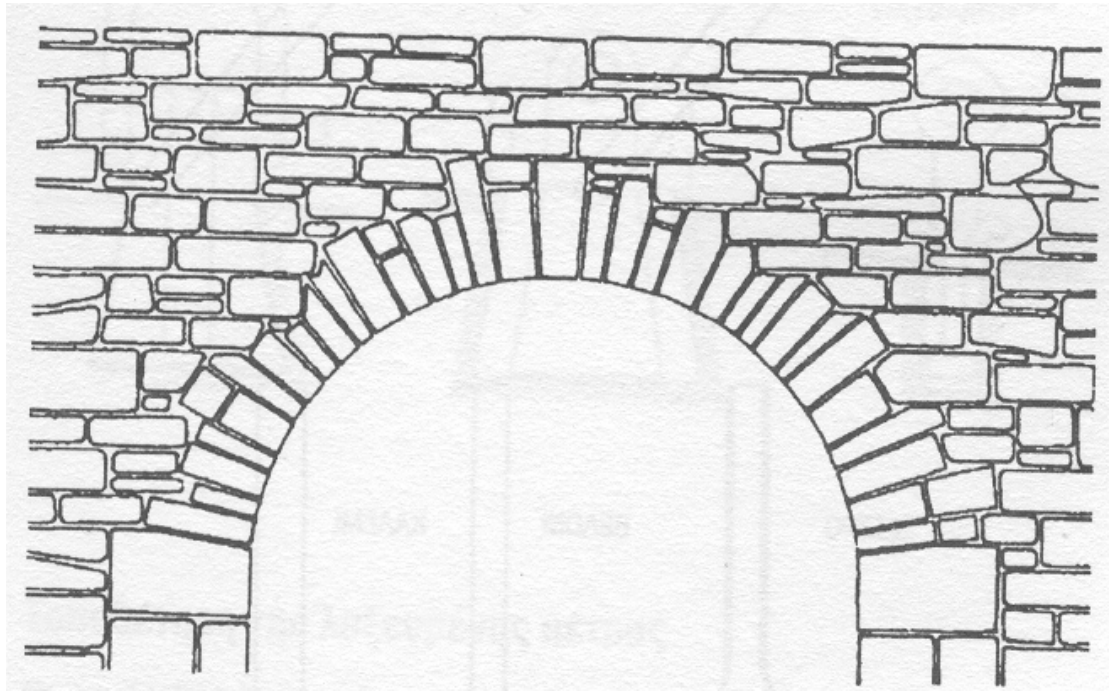
67

Εικ. 6.1 Οι αρμοί στα τόξα πρέπει να είναι επιμελημένοι σε όλο το βάθος τους για ομοιόμορφη μεταβίβαση των φορτίων και η αρμολόγηση να γίνεται και στις δύο πλευρές του τοίχου αλλά και στην εσωτερική επιφάνεια του τόξου. Ίδια επεξεργασία απαιτείται και στην επάνω επιφάνεια (προς τον τοίχο) του τόξου, σε περίπτωση επίπεδης διαμόρφωσής του ή παρουσίες μεγάλων φορτίων. Οι πέτρες έδρασης (γενέσεις) των τόξων πρέπει να είναι μεγάλες, δυνατές και διαλεγμένες για να αναλάβουν, χωρίς πρόβλημα, τις πλάγιες πιέσεις.

⁶⁷ Αλέξανδρος Ι. Ζάννος – « Αρχιτεκτονική μορφή και στατική λειτουργία : Η επιρροή της στατικής πάνω στην αρχιτεκτονική μορφολογία », σελ. 48-49
Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο - 1983

Εικ. 6.2, 6.3 Στην ημιλαξευτή, κανονική ή ακανόνιστη λιθοδομή και σε μεγάλα θολωτά πρέκια, χρησιμοποιούνται διαφορετικού μήκους θολίτες (λαξευμένες πέτρες που σχηματίζουν τόξα), που αρμολογούνται κανονικά με τον υπόλοιπο τοίχο. Η κατασκευή αυτή μπορεί να γίνεται και σε τόξα γεφυριών κλπ., για ανάληψη σημαντικών φορτίων, ώστε η αντίθεση των λαξευμένων τοίχων θολιτών με την υπόλοιπη ακανόνιστη λιθοδομή να δημιουργεί ένα ιδιαίτερα καλό αισθητικό αποτέλεσμα.⁶⁸

⁶⁸ Heinrich Schmitt, Andreas Heene – « Κτιριακές κατασκευές », σελ. 182-183 εκδόσεις Μόσχος Γκιούρδας - 1994

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ :

- Αλέξανδρος Ι. Ζάννος – « Αρχιτεκτονική μορφή και στατική λειτουργία : Η επιρροή της στατικής πάνω στην αρχιτεκτονική μορφολογία », Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο - 1983
- Κυπριανός Μπίρης – « Οικοδομική », χωρίς εκδότη - 1970
- F. Benoît – « L' Architecture, L' Orient Medieval et Moderne », T.E.E. – 1991
- Mario Salvadori, Robert Heller – « Structure in Architecture », Englewood Cliffs , N.J. Prentice Hall - 1975
μετάφραση Σ. Αγγελίδη, Σ. Αντωνοπούλου - χωρίς εκδότη - Αθήνα , 1981
- Heinrich Schmitt, Andreas Heene – « Κτιριακές κατασκευές », εκδόσεις Μόσχος Γκιούρδας - 1994

7. ΠΥΛΕΣ ΚΑΙ ΠΥΡΓΟΙ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ

Το κάστρο έχει δύο πύλες, μια στα νοτιοανατολικά (π1), από την οποία γινόταν η επικοινωνία με την κάτω πόλη, και μια στα βορειοανατολικά (π2) που έδινε διέξοδο στα υψώματα της Όθρυς.

Η Νοτιοανατολική πύλη λεγόταν Σιδηρά και ήταν κύρια είσοδος. Η προσπέλασή της απ' έξω γίνεται με ράμπα (P) μήκους 55.00 μ. και πλάτους 5.00 μ. Το ύψος της εσωτερικά είναι 2.95 μ. και το μήκος της είναι 2.09 μ. Εξωτερικά έχει τοξωτό υπέρθυρο από πωρόλιθους και πάνω από το πλίνθινο ανακουφιστικό τόξο.

69

Εικ. 7.1 Νοτιοανατολική («Σιδηρά») πύλη

⁶⁹ Μαρία - Φωτεινή Παπακωνσταντίνου - « Το κάστρο της Λαμίας », σελ. 17
Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων - Αθήνα , 1994

Στο τύμπανο που σχηματίζεται ανάμεσά τους υπάρχει τετράγωνη αβαθής κόγχη, όπου πιθανώς ήταν τοποθετημένο ανάγλυφο ή οικόσημο.

Εσωτερικά έχει τοξωτό ημικυλινδρικό υπέρθυρο που βρίσκεται 1.60 μ. ψηλότερα από το εξωτερικό. Οι παραστάδες είναι ενισχυμένες εσωτερικά με παχύ τοίχο όπου ανοίγονται δύο αβαθείς κόγχες που επιστέφονται με τόξα από πλίνθους.

Εικ. 7.2 Εσωτερική άποψη της Νοτιοανατολικής πύλης

Μικρή λίθινη κλίμακα συνδέει την πύλη με τον περίδρομο. Θολωτό ημικυλινδρικό υπέρθυρο από πλίνθους έχει και η βορειοανατολική πύλη, στην οποία καταλήγει ο σύγχρονος δρόμος. Η νότια παραστάδα της πύλης αυτής καταστράφηκε κατά τη μεταφορά υλικών για την παράνομη εγκατάσταση στο εσωτερικό της ακρόπολης τηλεπικοινωνιακού σταθμού του Ο.Τ.Ε.⁷⁰

⁷⁰ Μαρία - Φωτεινή Παπακωνσταντίνου - « Το κάστρο της Λαμίας », σελ. 17-18
Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων - Αθήνα , 1994

Ο Γάλλος περιηγητής Paul Lucas, ο οποίος πέρασε από τη Λαμία το 1706, μας πληροφορεί ότι πάνω από την πύλη από την οποία μπήκε στο κάστρο υπήρχε εντοιχισμένο ανάγλυφο. «Παρατήρησα ανάγλυφο σε λευκό μάρμαρο, που παριστάνει ένα πρόσωπο που κρατά μουσικό όργανο, πιθανώς λύρα και κοντά σε αυτό ένα άλλο μικρό πρόσωπο με κουκούλα, σε στάση ανθρώπου που πρόκειται να χορέψει...».

Το ίδιο ανάγλυφο αναφέρει ότι είδε και ο Ιωάννης Βορτσέλας το 1860, εντοιχισμένο πάνω από την βορειοανατολική πύλη. Υποστηρίζει μάλιστα ότι παριστάνει το Φοίνικα ή το Χείρωννα να διδάσκει μουσική ή χορό στον Αχιλλέα, ενώ άλλοι διατυπώνουν την άποψη ότι παριστάνει το Χείρωννα και τον Αχιλλέα που τιμούν τους νεκρούς με αγώνες. Η απώλεια του ανάγλυφου αυτού, εμποδίζει κάποια ερμηνευτική προσέγγιση η πιθανότερη θέση του, παρά τις αντικρουόμενες πληροφορίες θα πρέπει να ήταν στην κόγχη της νοτιοανατολικής (κεντρικής) πύλης.

Το βόρειο τμήμα του κι εν μέρει το δυτικό προστατευόταν από τον πύργο της βορειοδυτικής γωνίας (Π1) η κεντρική πύλη από την πυργοειδή εξοχή (Π2) της νότιας πλευράς και τον ορθογώνιο πύργο (Π3) της ανατολικής γωνίας η βορειοανατολική πύλη από δύο ορθογώνιους πύργους (Π4,Π5) στα αριστερά της και τις γωνιώδεις εσοχές στα δεξιά της.

Η βορειοανατολική πλευρά ενισχύεται από μια τριγωνική προεξοχή (Π6) και η δυτική από δύο γωνιώδεις εξοχές και ένα προμαχώνα (ΠΡ) στο νότιο τμήμα της. Στα νοτιοδυτικά, φυσικό οχυρό αποτελούσε ο ίδιος ο βράχος της ακρόπολης.⁷¹

⁷¹ Μαρία - Φωτεινή Παπακωνσταντίνου - « Το κάστρο της Λαμίας », σελ. 18
Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων - Αθήνα , 1994

Εικ. 7.3 Τμήμα του οχυρωματικού περιβόλου στη Νοτιοδυτική γωνία του λόφου, θεμελιωμένο πάνω στο βράχο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ :

- Μαρία - Φωτεινή Παπακωνσταντίνου - « Το κάστρο της Λαμίας », Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων - Αθήνα , 1994

8. ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΑΤΑΞΗ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ

Εσωτερικά ο χώρος του Κάστρου διατηρείται σε τρία μέρη από δύο εγκάρσιους τοίχους. Πιθανότατα η διαίρεση αυτή έγινε από τους Φράγκους ή τους Καταλανούς και έδινε τη δυνατότητα εσωτερικής άμυνας σε περίπτωση παραβίασης της νοτιοανατολικής (κεντρικής) πύλης, λόγω της υψομετρικής διαφοράς των τριών αυτών τμημάτων του.

Το βόρειο τμήμα (Ακροπύργιο) είναι το ψηλότερο και χρησίμευε ως τελευταίο καταφύγιο των υπερασπιστών του Κάστρου. Ο νότιος διαχωριστικός τοίχος που διατηρείται σε καλή κατάσταση και έχει στο επάνω τμήμα του περίδρομο και επάλξεις για την άμυνα των πολιορκημένων.⁷²

Εικ. 8.1 Ακροπύργιο. Η είσοδος στο τελευταίο καταφύγιο του Κάστρου γίνεται από πύλη με τοξωτό υπέρθυρο στο νότιο διαχωριστικό τοίχο του, ο οποίος σώζει στο επάνω τμήμα του περίδρομο και επάλξεις.

⁷² Μαρία - Φωτεινή Παπακωνσταντίνου - « Το κάστρο της Λαμίας », σελ. 21
Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων - Αθήνα , 1994

Η είσοδος στο Ακροπύργιο γίνεται από μια πύλη με τοξωτό υπέρθυρο από πωρόλιθους. Στα δεξιά της πύλης υπάρχει ένα μικρό κτίσμα με καμαρωτή οροφή, σήμερα επισκευασμένο, που θα πρέπει να χρησιμοποιούσαν οι Τούρκοι ως πυριτιδαποθήκη ή κρατητήριο.

Το νοτιοανατολικό τμήμα είναι επικλινές και διατρέχεται από δρόμο που συνδέει την κεντρική πύλη με το μεσαίο πλάτωμα. Τα δύο αυτά τμήματα χωρίζονται μεταξύ τους από έναν αναλημματικό τοίχο που σώζεται αποσπασματικά, ο οποίος ξεκινούσε από το βορειοανατολικό τοίχο του περιβόλου και κατέληγε σε ένα μικρό πλάτωμα στη νοτιοδυτική γωνία.

Το πλάτωμα αυτό χρησίμευε στο Μεσαίωνα ως προμαχώνας (ΠΡ) και ήταν εφοδιασμένο με μία δεξαμενή (Δ).

Εικ. 8.2 Η Νοτιοδυτική γωνία του Κάστρου που χρησίμευε ως προμαχώνας.

Λείψανα τοίχων στη γωνία αυτή πρέπει να ανήκουν σε τζαμί, του οποίου ο μιναρές εικονίζεται σε χαλκογραφίες του 19^{ου} αιώνα.

Ο χώρος του Κάστρου κατοικήθηκε την περίοδο της τουρκοκρατίας σύμφωνα με πληροφορίες του τούρκου περιηγητή Εβλιά Τσελέμπεη (1668) και του Γάλλου Paul Lucas (1706), που επιβεβαιώθηκαν από τις πρόσφατες ανασκαφές.⁷³

⁷³ Μαρία - Φωτεινή Παπακωνσταντίνου - « Το κάστρο της Λαμίας », σελ. 21 Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων - Αθήνα , 1994

Την εποχή του Όθωνα κτίστηκε στο κέντρο του μεσαίου πλατώματος στρατώνας (Σ) για τις ανάγκες των παραμεθόριων δυνάμεων, ο οποίος εξακολούθησε να χρησιμοποιείται έως τις αρχές του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου.

Στον ανατολικό τοίχο του, εξωτερικά, σώζονται ακόμα οι κρίκοι στους οποίους δένονταν τα άλογα. Στη βορινή αίθουσα του ισογείου, που χρησίμευε ως στάβλος, διατηρούνταν ορατοί ανάλογοι κρίκοι μέχρι την αποκατάστασή της.

Εικ. 8.3 Διακρίνονται οι κρίκοι στους οποίους δένονταν τα άλογα.

Η στέγη του στρατώνα κατέρρευσε από έκρηξη της πυριτιδαποθήκης που συντάρραξε ολόκληρη την πόλη μετά από πτώση κεραυνού στις 10 Αυγούστου 1871.

Ακολούθησε η ερείπωση του οικοδομήματος, στην οποία συνέβαλε και η διαρπαγή του καταρρέοντος υλικού του από τους κατοίκους της περιοχής για τις οικοδομικές τους δραστηριότητες.⁷⁴

⁷⁴ Μαρία - Φωτεινή Παπακωνσταντίνου - « Το κάστρο της Λαμίας », σελ. 21-22
Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων - Αθήνα , 1994

«Όπως είπαμε, μεσ' στο κάστρο, εκτός απ' τους στρατώνες, υπήρχαν και μπαρουταποθήκες. Το 1871, λοιπόν, έπεσε κεραυνός και πήρε φωτιά το μπαρούτι το φυλαγμένο σε μια αποθήκη. Τότε, σείστηκε η γη, σκοτώθηκαν δύο άνθρωποι, άλλοι τραυματίστηκαν, έπεσαν πολλά σπίτια της Λαμίας και γκρεμίστηκε η στέγη του στρατώνα.

Με το πέρασμα του χρόνου, οι στρατώνες εγκαταλείφθηκαν και οι μπαρουταποθήκες άδειασαν. Ωστόσο δεν ξέρω κατά πόσο κι ο κίνδυνος εξαφανίστηκε, αφού πάνω στο φρούριο σε υποδέχονται σήμερα εκφοβιστικές πινακίδες κι αφού ο λόφος έχει ουσιαστικά μεταβληθεί σε απαγορευμένη ζώνη. Και να σκεφτεί κανείς πως το κάστρο της Λαμίας, με διάταγμα της 26 Φεβρουαρίου 1922, έχει ανακηρυχθεί « βυζαντινό μνημείο »!

Όσο για τους στρατώνες, παλιότερα είχε διατυπωθεί η σκέψη να κατεδαφιστούν, γιατί « ασχημίζουν το τοπίο » και γιατί « αλλοιώνουν » και « παραμορφώνουν » τη γνησιότητα του κάστρου. Οι υποστηρικτές – αν υπάρχουν ακόμα – αυτής της ιδέας θα 'πρεπε, πριν απ' όλα, να διαμαρτυρηθούν για την κατοχή του φρουρίου απ' τα ραντάρ και δεν ξέρω ποιων άλλων εγκαταστάσεων, να ζητήσουν να διαμορφωθεί ο περίβολος του και να στηριχτούν τα ετοιμόρροπα τοιχία του. Και οι στρατώνες, αφού, όπως και να το κάνουμε, δεν σκοτώνουν και κανένα ξεχωριστής λαμπρότητας φρουριακό συγκρότημα, να μη κατεδαφιστούν μα να αναστηλωθούν και να χρησιμοποιηθούν για κάποιο σκοπό πολιτιστικό. Γιατί να εξαφανίσουμε ένα τέτοιο κτίσμα, που, όπως και να το κάνουμε, είναι δεμένο με την ιστορία της Λαμίας και άλλες πόλεις και τόσους ιστορικούς κι αρχαιολογικούς χώρους. Οι στρατώνες λοιπόν, της Λαμίας δεν θέλουν γκρέμισμα, μα σωστή και μελετημένη αξιοποίηση. »

⁷⁵

Τη μέχρι πριν από λίγα χρόνια ομόφωνη άποψη περιηγητών και μελετητών για την κατεδάφιση του στρατώνα “που καταστρέφει τη γραφική θέα του Κάστρου” αντέκρουσε η σύγχρονη αντίληψη, σύμφωνα με την οποία η αισθητική του κτιρίου δεν πρέπει να υποσκελίζει την ιστορική σημασία του. ⁷⁶

Σχετικώς μ' αυτό ο διάσημος γεωλόγος και αρχαιολόγος Philippson, ο οποίος επισκέφθηκε την πόλη κατά το έτος 1883 γράφει :

« Η γραφική θέα του κάστρου καταστρέφεται από ένα στρατώνα, που έκτισαν στο ψηλότερο μέρος κατά την εποχή του Όθωνος ».

⁷⁵ Ανδρέας Μπαικούσης - « Το κάστρο της Λαμίας : Ομφαλός και δύναμη στην παλιά Ρούμελη », σελ. 128

⁷⁶ Μαρία - Φωτεινή Παπακωνσταντίνου - « Το κάστρο της Λαμίας », σελ. 22
Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων - Αθήνα, 1994

Ο επισκεφθείς επίσης την Λαμία το έτος 1912 Γερμανός αρχαιολόγος-καθηγητής F. Stahlin αναφέρει σε σχετική μελέτη του :

« Στο εσωτερικό του Φρουρίου έχει απαθανατιστεί η εποχή του Όθωνος με ένα τετραγωνικό κιβώτιο κάποιου στρατώνος, ο οποίος καταστρέφει την γραφικότητα του κάστρου ».

Εξάλλου ο Γάλλος αρχαιολόγος καθηγητής Yves Bequignon, ο οποίος το 1937 εξέδωσε σύγγραμμα περί της κοιλάδας του Σπερχειού, συμπληρώνει της γνώμης των άλλων ως εξής :

« Σήμερα το μεγάλο πλάτωμα του Φρουρίου φέρει ένα στρατώνα κτισμένο από τον βασιλιά Όθωνα, ορατό δυστυχώς από παντού ». Όμως η αισθητική του κτιρίου δεν πρέπει να υποσκελίζει την ιστορική του σημασία.

8.α. ΑΜΥΝΤΙΚΗ ΣΚΟΠΙΜΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΔΙΑΤΑΞΗΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΟΛΟΥ

Η αμυντική δυνατότητα της νοτιοδυτικής γωνίας του οχυρού, ολόκληρης της μεσημβρινής πλευράς και μικρού σχετικώς τμήματος της δυτικής, ενισχυόταν από τον απότομο, φυσικό οχυρό, βράχο, επί του οποίου είναι κτισμένη η Ακρολαμία. Γι' αυτό δεν προέκυψε ανάγκη ανεγέρσεως πυργοειδών προβόλων.

Αντιθέτως παρατηρείται ορθογώνια πυργοειδής εξοχή κατά την ανατολική γωνία, όπου είναι το ισοδομικό αρχαίο τμήμα. Έτσι παρεχόταν ευχέρεια στους υπερασπιστές να αποκρούουν εκείνους οι οποίοι προσέβαλλαν την πλευρά αυτή και αποπειράθηκαν να παραβιάσουν την λεγόμενη σιδηρά (κεντρική) πύλη.

Ομοίως, επί της βορειοανατολικής πλευράς σώζονται καλά δύο οχυρωματικοί πύργοι και μία γωνιώδης εξοχή. Γι' αυτό καθίσταται περισσότερο αποτελεσματική η άμυνα, αφού οι επιτιθέμενοι θα χτυπιόντουσαν και από τα πλάγια. Ιδιαίτερα σκόπιμη φαίνεται η ύπαρξη του αριστερού της βόρειας πύλης.

Είναι βέβαιο ότι εκ του δώματος του πύργου αυτού θα αποκρούονταν επιτυχώς οι αποπειρώμενοι εχθροί να εισέλθουν από την πύλη αυτή, ενώ δεξιά θα βάλλονταν από την κορυφή του μεγαλοπρεπούς τμήματος του τείχους. Αυτό παρουσίαζε γωνιώδη κάμψη προς τα μέσα, παρείχε μεγαλύτερη ευχέρεια άμυνας στους ισταμένους επί της Β.Α. γωνίας υπερασπιστές, διότι ήταν αδύνατο με ευκινησία να περιτρέχουν το τείχος και από του εσωτερικώς κειμένου γωνιαίου πύργου, δεξιά του εισερχόμενο, να αποδεκατίζουν τους επιτιθέμενους.

Το δυτικό και βόρειο τμήμα προστατεύονταν αποτελεσματικά από την πυργοειδούς μορφής δυτική γωνία του βόρειου τείχους, καθώς και από την κατά το μέσο της δυτικής πλευράς γωνιώδους εσοχής αυτού.⁷⁷

⁷⁷ Τριαντάφυλλος Παπαναγιώτου - « Ιστορία και μνημεία της Φθιώτιδας », Δήμος Λαμίας - 1971 σελ.93-95

Εικ. 8.4 , 8.5 Τυφεκιοθυρίδες κατά μήκος του περιβόλου.

8.β. ΣΤΡΑΤΩΝΑΣ

Ο Οθωνικός στρατώνας κτίστηκε στο κέντρο περίπου του επίπεδου πλατώματος που υπάρχει στη κορυφή του λόφου του Κάστρου, πιθανώς στη θέση παλαιότερου ανακτόρου του Πασά, κατά την περίοδο 1843 - 1863.

Δε γνωρίζουμε την ακριβή χρονολογία της κατασκευής του, ούτε τον αρχιτέκτονα ή το μηχανικό που τον κατασκεύασε. Ο στρατώνας όμως του Ναυπλίου, που έχει την ίδια μορφή με αυτόν της Λαμίας, είχε κτιστεί πριν από το 1841, όπως μαρτυρεί σχετική λιθογραφία.

Έτσι μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο αρχιτέκτονας ή ο μηχανικός είναι ο ίδιος και ότι ο στρατώνας έχει κατασκευαστεί βάση των ίδιων σχεδίων. Ανάλογοι στρατώνες υπάρχουν και σε άλλες ελληνικές πόλεις, όπως η βορινή πλευρά του στρατώνα του Άργους που κατεδαφίστηκε το 1938 από το στρατό.

Μέχρι το 1941 χρησιμοποιούταν ως στρατώνας, και σώζονται ακόμα οι κρίκοι όπου έδεναν τα άλογα στην ανατολική εξωτερική πλευρά (μέχρι τις εργασίες αποκατάστασης σωζόταν και στην βορινή αίθουσα του ισογείου εσωτερικά).

Κατά τον εμφύλιο πόλεμο κάτοικοι από τη γύρω περιοχή χρησιμοποίησαν την ξυλεία του στρατώνα για την κατασκευή παραπηγμάτων για να στεγαστούν.

Η ύπαρξη του στρατώνα του Όθωνα έχει άρρηκτα δεθεί με την ιστορία της πόλης της Λαμίας και, παρά την απλή αρχιτεκτονική του, αποτελεί μνημείο, σημείο αναφοράς και σύμβολο της πόλης.⁷⁸

Εικ. 8.6 Δυτική όψη του Στρατώνα

⁷⁸ Ανδρέας Μπαικούσης - « Το κάστρο της Λαμίας : Ομφαλός και δύναμη στην παλιά Ρούμελη »

8.β.α. ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Το κτίριο του στρατώνα είναι ένα ορθογώνιο επίμηκες κτίσμα (διαστάσεων 13.50 x 66.00 μ.), διώροφο με υπόγειο σε τμήμα της κάτοψης στη νότια πλευρά προς την πλαγιά του λόφου. Είχε τετράριχτη ξύλινη στέγη με κεραμίδια, που δεν σώζεται μέχρι σήμερα.

Χαρακτηριστικό της αρχιτεκτονικής του κτιρίου είναι η συμμετρική οργάνωση των δύο μακρών όψεων (ανατολικής και δυτικής) με δεκαεπτά παράθυρα και στους δύο ορόφους.

Εικ. 8.7 Είναι χαρακτηριστική η συμμετρία που παρουσιάζεται στα παράθυρα και των δύο ορόφων του στρατώνα.

Στη δυτική όψη το μεσαίο ισόγειο άνοιγμα είναι η κεντρική είσοδος του κτιρίου και έχει διαστάσεις 1,10 μ. πλάτος και 2,30 μ. ύψος. Η βόρεια όψη φέρει από μια είσοδο στο ισόγειο και στον όροφο, με πέτρινη εξωτερική κλίμακα, ενώ η νότια όψη έχει μία είσοδο στο υπόγειο (που βρίσκεται στο ύψος του φυσικού εδάφους) και μία στο ισόγειο, που οδηγεί πέτρινη εξωτερική κλίμακα. Η τελευταία φέρει δύο παράθυρα εκατέρωθεν της εισόδου του ισογείου και τρία παράθυρα στον όροφο.⁷⁹

⁷⁹ Ανδρέας Μπαικούσης - « Το κάστρο της Λαμίας : Ομφαλός και δύναμη στην παλιά Ρούμελη »

Εικ. 8.8 Στη δυτική όψη το μεσαίο ισόγειο άνοιγμα είναι η κεντρική είσοδος του κτιρίου.

Εικ. 8.9 Η νότια όψη έχει μία είσοδο στο υπόγειο (που βρίσκεται στο ύψος του φυσικού εδάφους) και μία στο ισόγειο, που οδηγεί πέτρινη εξωτερική κλίμακα.

Εικ. 8.10 Η βόρεια όψη φέρει από μια είσοδο στο ισόγειο και στον όροφο, με πέτρινη εξωτερική κλίμακα

Η κάτοψη του χωρίζεται από εγκάρσιους προς τους επιμήκεις τοίχους, που φθάνουν μέχρι την οροφή του κτιρίου.

Το βόρειο ορθογώνιο αποτελούσε μια μεγάλη αίθουσα, διαστάσεων 29.00 x 13.50 μ., με πιθανώς ξύλινες κολώνες παράλληλες με τη μεγάλη πλευρά και στο μέσο. Η αίθουσα αυτή στο ισόγειο προοριζόταν για στάβλους, ενώ στον όροφο προοριζόταν πιθανότατα για θάλαμος στρατιωτών.⁸⁰

⁸⁰ Ανδρέας Μπαικούσης - « Το κάστρο της Λαμίας : Ομφαλός και δύναμη στην παλιά Ρούμελη »

Το δεύτερο μεσαίο τμήμα φέρει στο ισόγειο δύο παράλληλους προς τις επιμήκεις πλευρές τοίχους σχηματίζοντας ένα διάδρομο. Προς την ανατολική πλευρά διαμορφώνονται τρεις μικροί χώροι, ένας από τους οποίους είχε υπολείμματα εστίας με καπνοδόχο. Η δυτική πλευρά αποτελεί το χώρο εισόδου του κτιρίου (όπου υπάρχει και η θύρα εισόδου).

Το τρίτο μεσαίο τμήμα αποτελείται από δύο μακρόστενες αίθουσες παράλληλες με τις δύο επιμήκεις πλευρές του κτιρίου. Επικοινωνεί με το τέταρτο τμήμα με θύρα στο ισόγειο και με το δεύτερο με θύρα στο ισόγειο και στον όροφο.

81

Εικ. 8.11, 8.12 Στο ισόγειο είναι εμφανής η λιθοδομή από λαξευτούς λίθους της περιοχής κατά δόμους σε γκριζοπράσινες και φαιές αποχρώσεις. Οι γωνιόλιθοι, όπως και τα πλαίσια των εξωτερικών θυρών άλλωστε, είναι από διαφορετικό λίθο, πιο σκληρό και σε απόχρωση γκρι-άσπρο. Τα πλαίσια των παραθύρων είναι κατασκευασμένα από πωρόλιθο σε απόχρωση μπεζ.

81 Ανδρέας Μπαικούσης - « Το κάστρο της Λαμίας : Ομφαλός και δύναμη στην παλιά Ρούμελη »

Το τέταρτο και νότιο τμήμα χωρίζεται με δύο καθέτους τοίχους που διαμορφώνουν τέσσερα δωμάτια στο υπόγειο με απευθείας είσοδο απ' έξω. Στο ισόγειο μειώνονται σε τρία και έχει πρόσβαση από εξωτερική λίθινη κλίμακα, ενώ στον όροφο οι εσωτερικοί τοίχοι γίνονται αρκετά λεπτοί και η πρόσβαση γινόταν μέσω εσωτερικής ξύλινης κλίμακας, όπως έδειχναν τα ίχνη της πάνω στο νότιο τοίχο.

Εξωτερικά το ισόγειο έχει εμφανή λιθοδομή από λαξευτούς λίθους της περιοχής κατά δόμους σε γκριζοπράσινες και φαιές αποχρώσεις, και αριθμούς που προεξέχουν από τη λιθοδομή από κουρασάνι, που δημιουργούν μια ευχάριστη αισθητική εντύπωση.

Οι γωνιόλιθοι και τα πλαίσια των εξωτερικών θυρών είναι από διαφορετικό λίθο, πιο σκληρό και σε απόχρωση γκρι-άσπρο. Τα πλαίσια των παραθύρων είναι κατασκευασμένα από πωρόλιθο σε απόχρωση μπεζ.⁸²

Εικ. 8.13 , 8.14 Παρατηρούμε τους γωνιόλιθους οι οποίοι είναι από διαφορετικό λίθο, πιο σκληρό και σε απόχρωση γκρι-άσπρο και τα πλαίσια των παραθύρων τα οποία είναι κατασκευασμένα από πωρόλιθο σε απόχρωση μπεζ.

⁸² Ανδρέας Μπαικούσης - « Το κάστρο της Λαμίας : Ομφαλός και δύναμη στην παλιά Ρούμελη »

Μεταξύ του ισογείου και του ορόφου μεσολαβεί περιμετρική πώρινη προεξέχουσα ταινία, πλάτους 15 εκ. Ο όροφος είναι εξωτερικά επιχρισμένος με σοβά με κοκκινομπέζ απόχρωση. Το υπόγειο εξωτερικά είναι από αλάξευτη λιθοδομή από γκριζωπό λίθο σε εξοχή ως προς το ισόγειο, που στο πάνω μέρος γίνεται λαξευτή με τέσσερις δόμους.

Η επίστεψη του κτιρίου γίνεται με γείσο ενδιαφέρουσας διατομής διπλής καμπυλότητας, επιχρισμένο, εκτός από τις τέσσερις γωνίες, που είναι από πελεκητούς λίθους όμοιους με τους γωνιόλιθους.

Τα πλαίσια των παραθύρων του ορόφου είναι από πωρόλιθο σε μικρή εξοχή. Τα ανώφλια των ανοιγμάτων εξωτερικά είναι από ενιαίους πωρόλιθους ενώ τα εσωτερικά ανώφλια φέρονται από ξύλινα δοκάρια. Πάνω από τα ανώφλια υπάρχουν ανακουφιστικά τόξα.⁸²

Εικ. 8.15 , 8.16 Μεταξύ του ισογείου και του ορόφου μεσολαβεί περιμετρική πώρινη προεξέχουσα ταινία, πλάτους 15 εκ. Ο όροφος είναι εξωτερικά επιχρισμένος με σοβά με κοκκινομπέζ απόχρωση. Η επίστεψη του κτιρίου γίνεται με γείσο ενδιαφέρουσας διατομής διπλής καμπυλότητας, επιχρισμένο, εκτός από τις τέσσερις γωνίες, που είναι από πελεκητούς λίθους όμοιους με τους γωνιόλιθους. Πάνω από τα ανώφλια των παραθύρων εξωτερικά υπάρχουν ανακουφιστικά τόξα.

⁸² Ανδρέας Μπαικούσης - « Το κάστρο της Λαμίας : Ομφαλός και δύναμη στην παλιά Ρούμελη »

Χαρακτηριστικές φωτογραφίες :

Εικ. 8.17

Εικ. 8.18

Εικ. 8.19

Δε σώζονται δυστυχώς τα ξύλινα κουφώματα των ανοιγμάτων (θύρες – παράθυρα) και δεν μπορούμε να γνωρίζουμε την ακριβή μορφή τους.

Οι τοίχοι είναι λίθινοι και τα πάχη των τοίχων είναι για τους μεν εξωτερικούς τοίχους του υπογείου 1.00 μ., του ισογείου 0.78 μ., και του ορόφου 0.66 μ., ενώ για τους εσωτερικούς από 0.80 έως 0.60 μ. ανάλογα.

Το καθαρό ύψος του ισογείου είναι 3.00 μ. περίπου, ενώ του ορόφου 3.60 μ. Το καθαρό ύψος του ισογείου είναι περίπου 2.70 μ.. Το συνολικό ύψος του κτιρίου μαζί με τη στέγη στο νότιο τμήμα θα πρέπει να ξεπερνούσε τα 12.00 μ. και στη βόρεια τα 9.00 μ. Όλοι οι τοίχοι, εκτός όσων αναφέρθησαν, ήταν επιχρισμένοι.

Η θεμελίωση του στρατώνα είναι ανόμοια. Το μεγαλύτερο μέρος της έδρασής τους είναι βραχώδες, οπότε δεν υπήρχε ανάγκη σημαντικής σε βάθος θεμελίωσης. Όμως υπάρχουν και τμήματα που η θεμελίωση φθάνει σε βάθος μέχρι και 2.00 μ., λόγω της φύσης του εδάφους (ανάμεσα σε βράχια) ή λόγω ύπαρξης προγενέστερων κατασκευών σε κάποια τμήματα.

Τα μεσοπατώματα αποτελούνται από ξύλινα δοκάρια και πέτσωμα. Εκτός από τη μεγάλη αίθουσα και το νοτιότερο μέρος του τέταρτου τμήματος, τα ξύλινα δοκάρια εδράζονταν στους εξωτερικούς επιμήκεις τοίχους και στους παράλληλους με αυτούς εσωτερικούς.⁸³

⁸³ Ανδρέας Μπαικούσης - « Το κάστρο της Λαμίας : Ομφαλός και δύναμη στην παλιά Ρούμελη »

Πιθανότατα τα μεγάλα ξύλινα ζευκτά της στέγης φέρονταν απευθείας από τους εξωτερικούς επιμήκεις τοίχους. Δυστυχώς σήμερα δε σώζεται κανένα ξύλινο φέρον στοιχείο επιτόπου. Το κάτω δοκάρι του ζευκτού θα πρέπει να αποτελούνταν από διαδοχικά δοκάρια που θα ήταν δεμένα μεταξύ τους, καθότι είναι υπερβολικά δύσκολο να υπήρχαν ξύλινα δοκάρια μήκους 13.00 μ. Τα μόνα ίχνη που μας δείχνουν τον τρόπο κατασκευής των μεσοπατωμάτων και της στέγης είναι οι οπές από τα δοκάρια στους τοίχους οι ξυλοδεσιές.

Η στέγη ήταν τετράριχτη (όπως αποδεικνύει το οριζόντιο γείσο της στέγης και οι τριγωνικές απολήξεις των εγκάρσιων εσωτερικών τοίχων του κτιρίου) και η επικάλυψή της από κοιλόκυρτα κεραμίδια βυζαντινού τύπου (όπως δείχνουν τα ελάχιστα κεραμίδια που είχαν απομείνει πάνω στο γείσο μέχρι πρόσφατα).

Η αφαίρεση της στέγης και των μεσοπατωμάτων είναι βασική αιτία για την επιδείνωση της κατάστασης του κτιρίου. Η βροχή και οι καιρικές συνθήκες, στις οποίες ήταν για πολλά χρόνια εκτεθειμένοι οι τοίχοι, διέβρωναν σταδιακά τα κονιάματα και μείωναν την αντοχή της λιθοδομής. Εξάλλου η έλλειψη οριζόντιου δεσίματος της κατασκευής, στα επίπεδα της στέγης και των μεσοπατωμάτων, άφησε απροστάτευτο το κτίριο στους πρόσφατους σεισμούς του 1980.

Έτσι το κτίριο παρουσιάζει έντονη διάβρωση της λιθοδομής στο ύψος πάνω από τα πρέκια των ανοιγμάτων του ορόφου, σημαντική απόκλιση από την κατακόρυφο του νότιου τοίχου, συνοδευμένη από δύο κατακόρυφες ρωγμές στα δύο ακραία ανοίγματα που επιδεινώθηκαν σημαντικά μετά το σεισμό.

Νέες κατακόρυφες ρωγμές δημιουργήθηκαν στους επιμήκεις τοίχους και στα σημεία σύνδεσης με τους εγκάρσιους τοίχους, που δημιουργήθηκαν από τη λειτουργία των εγκάρσιων τοίχων ως έμβολα στους επιμήκεις. Είναι βέβαιο ότι η ανυπαρξία των οριζόντιων ξύλινων διαφραγμάτων (μεσοπάτωμα και στέγη) είχε ως αποτέλεσμα τη μη ανάληψη των οριζόντιων ωθήσεων από το σεισμό, που άσκησαν οι εγκάρσιοι τοίχοι στους επιμήκεις.

Άλλες φθορές παρουσιάζονται στα πλαίσια των παραθύρων όπου είχαν αφαιρεθεί οι πωρόλιθοι και τα ξύλινα μικρά δοκάρια στα ανώφλια των ανοιγμάτων. Μερικοί εσωτερικοί τοίχοι κυρίως στον όροφο είχαν καταρρεύσει, υπήρχαν μπάζα και είχαν φυτρώσει φυτά και δένδρα στο εσωτερικό του κτιρίου πριν από την έναρξη των εργασιών.

Η ερήμωση και η εγκατάλειψη όλου του χώρου του κάστρου τα τελευταία χρόνια συνέλαβαν στην υποβάθμιση του μνημείου. Οι λίγες στερεωτικές εργασίες, που έγιναν από την Αρχαιολογική Υπηρεσία το 1958 - 1960 και αφορούσαν την ανατολική, νότια και δυτική πλευρά του κάστρου και την ανατολική πύλη για άρση της ετοιμορροπίας, λίγο βοήθησαν στην ανάδειξη και αξιοποίηση του μνημείου και του χώρου του κάστρου ευρύτερα.⁸⁴

⁸⁴ Ανδρέας Μπαικούσης - « Το κάστρο της Λαμίας : Ομφαλός και δύναμη στην παλιά Ρούμελη »

8.β.β. ΠΡΟΤΑΣΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΩΝ ΣΤΡΑΤΩΝΩΝ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΚΑΙ ΜΕΤΑΤΡΟΠΗ ΤΟΥΣ ΣΕ ΜΟΥΣΕΙΟ

Η πρόταση αποκατάστασης των στρατώνων του κάστρου και της μετατροπής τους σε μουσείο έγινε το Δεκέμβριο του 1981.

Το πνεύμα που κατεύθυνε την πρόταση ανάπλασης του χώρου του κάστρου ήταν ο σεβασμός του ιστορικού περιβάλλοντος και συνεπώς η ελάχιστη, αν όχι μηδαμινή, αλλοίωση των στοιχείων που σώζονταν ως τότε και η ανάδειξή τους.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στη σύνταξη της μελέτης :

«...Θεωρούμε λοιπόν την εργασία μας αυτή σαν μια πρώτη φάση του προβληματισμού για την αξιοποίηση του κάστρου.

Το αν θα υπάρξει δεύτερη φάση «υλοποίησης» σε αρχιτεκτονικά σχέδια, αυτό θα εξαρτηθεί από την αποδοχή ή μη των προτάσεών μας από τους αρμόδιους φορείς της κοινωνικής ζωής του τόπου ...

... Το συγκεκριμένο κτίριο είναι λοιπόν μια ψηφίδα ενός μωσαϊκού που θα χάσει τη φυσιογνωμία του εάν αφαιρεθεί αυτή η ψηφίδα, και που εξάλλου είναι μια μαρτυρία για την ιστορική εξέλιξη της Λαμίας, η οποία πρέπει να παραμείνει, και μάλιστα να αξιοποιηθεί κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να μπορεί να δεθεί με τη σημερινή κοινωνική πραγματικότητα και να προσφέρει στην ανάπτυξή της.

Να γίνει δηλαδή ένα ζωντανό κύτταρο της κοινωνικής και πνευματικής ζωής των κατοίκων της Λαμίας ...

Η πρόταση είχε δύο σκέλη :

- 1. Γενικά την αναστήλωση του κάστρου της Λαμίας και τη συντήρησή του.*
- 2. Ειδικά την αξιοποίηση του κάστρου της Λαμίας. ... »*

Λαμία , Δεκέμβρης '81

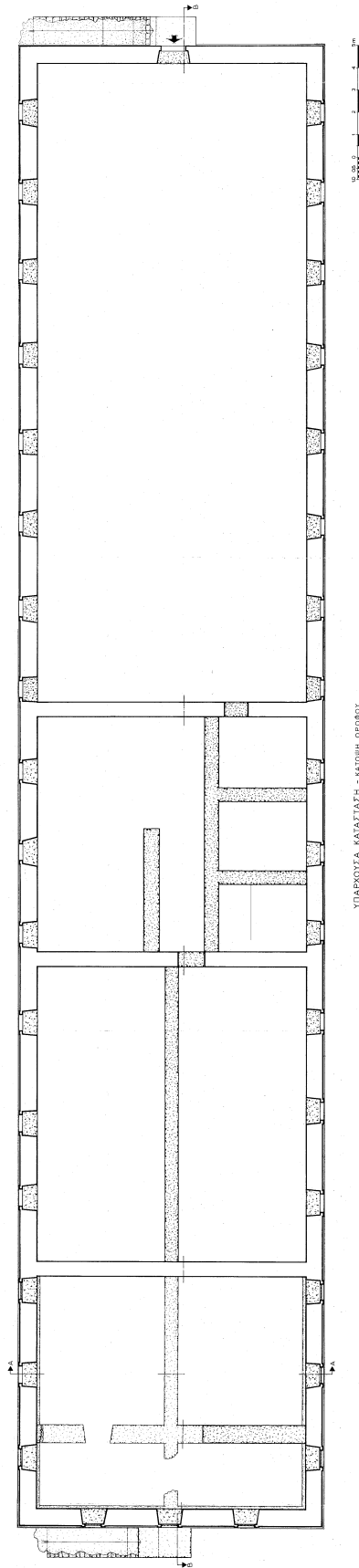
Μαρία Ζησίμου - Αρχιτέκτων

Το κτιριολογικό πρόγραμμα συντάχθηκε έπειτα από συνεργασία με την Εφορία Αρχαιοτήτων Λαμίας και τις δημοτικές αρχές. Προηγήθηκε λεπτομερής αποτύπωση από τους μελετητές και έγινε προσπάθεια προσαρμογής των ζητούμενων λειτουργιών στους διαθέσιμους χώρους.

Έτσι προβλέφθηκαν :

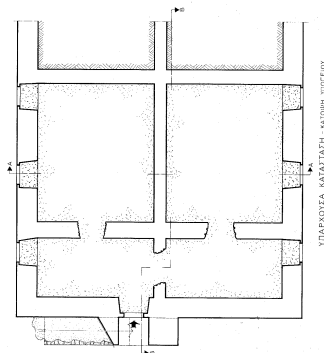
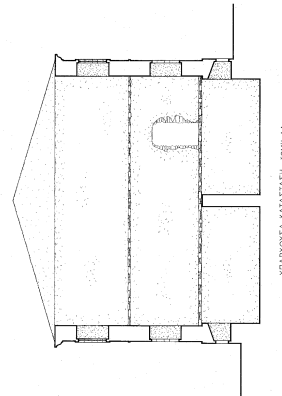
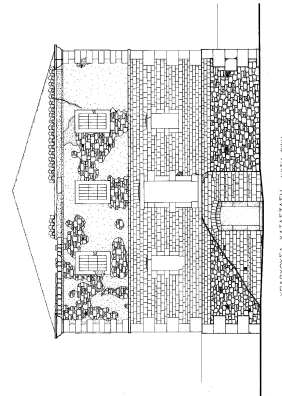
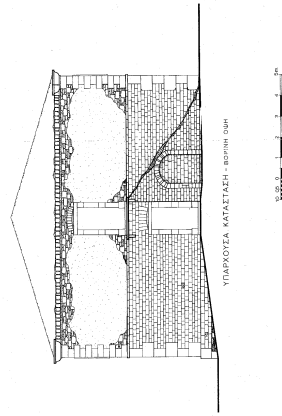
- Είσοδος με χώρο υποδοχής στο μουσείο και στην αίθουσα εκδηλώσεων, καθιστικό, αναψυκτήριο για την εξυπηρέτηση των επισκεπτών, εκδοτήρια εισιτηρίων και πώληση καρτών.
- Αίθουσα ευρημάτων αρχαίας ελληνικής και ρωμαϊκής τέχνης.
- Αίθουσα βυζαντινών και μεταβυζαντινών ευρημάτων.
- Αίθουσα εκδηλώσεων για σεμινάρια, προβολές, διαλέξεις, συνέδρια, εορταστικές, πολιτιστικές, θεατρικές και μουσικές εκδηλώσεις και χώρο περιοδικών εκθέσεων αρχαιολογικών ευρημάτων και έργων τέχνης.
- Βοηθητικοί χώροι W.C.
- Γραφεία Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (γραφεία εφόρου, γραμματέα, διοικητικών υπαλλήλων, επιστημονικών βοηθών, σχεδιαστών, αρχιτέκτονα, βιβλιοθήκη, βοηθητικοί χώροι).
- Εργαστήρια – αποθήκες : μεταλλικών αντικειμένων, μαρμάρων, ψηφιδωτών, φωτογραφικό αρχείο και αποθήκες οστράκων, αγγείων κλπ.

Στη συνέχεια ακολουθεί μια σειρά σχεδίων της υπάρχουσας κατάστασης κατά το έτος 1985 καθώς και της πρότασης ανάπλασης του εν λόγω χώρου. Αυτή η πρόταση αποτέλεσε σε γενικές γραμμές πρότυπο για τη διαμόρφωση της παρούσας κατάστασης του κάστρου εξαιρουμένου του χώρου του θεάτρου.

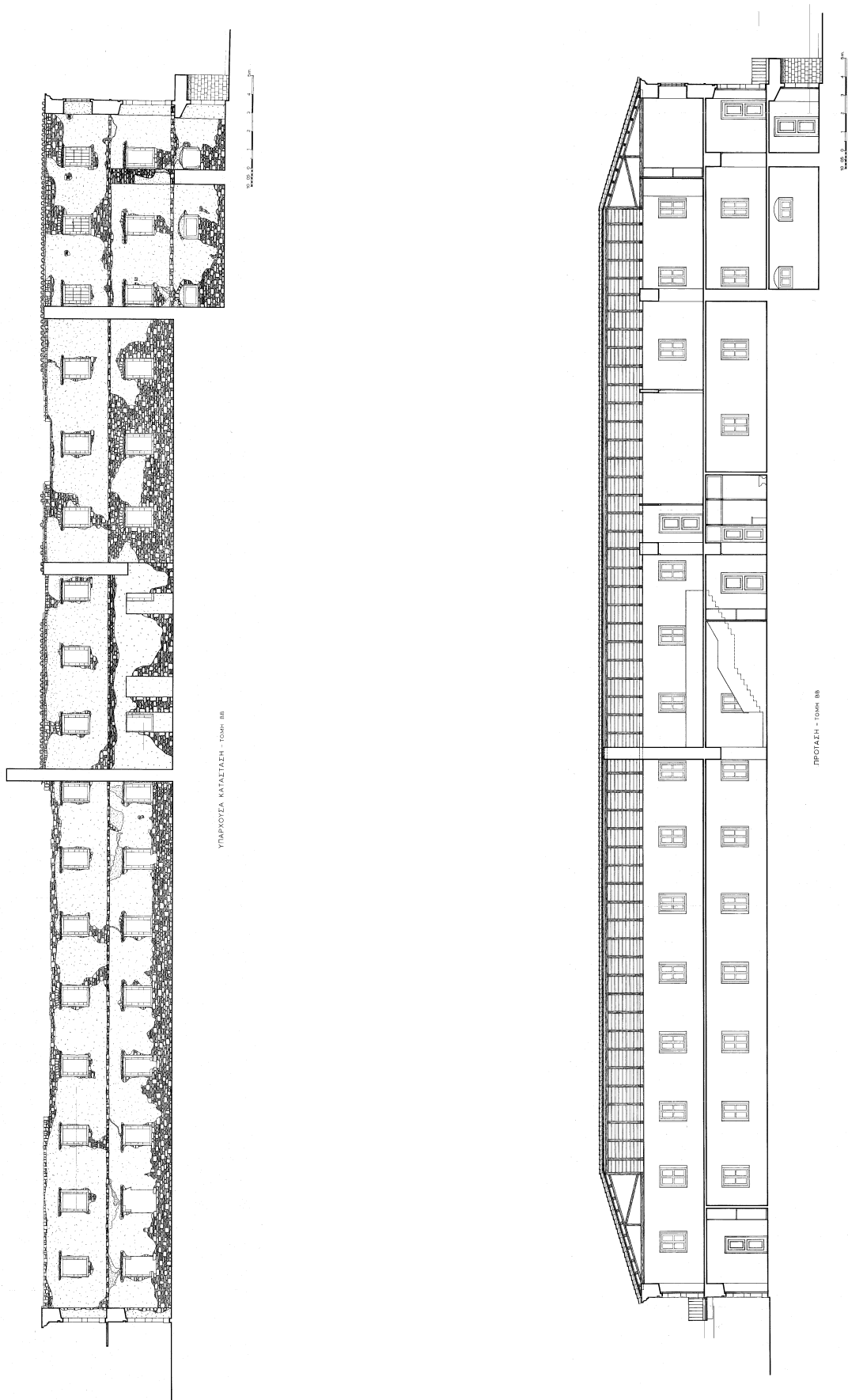

ΥΠΑΡΧΟΥΣΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ – ΚΑΤΩΦΗ ΟΡΟΦΟΥ
ΠΗΓΗ : ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ

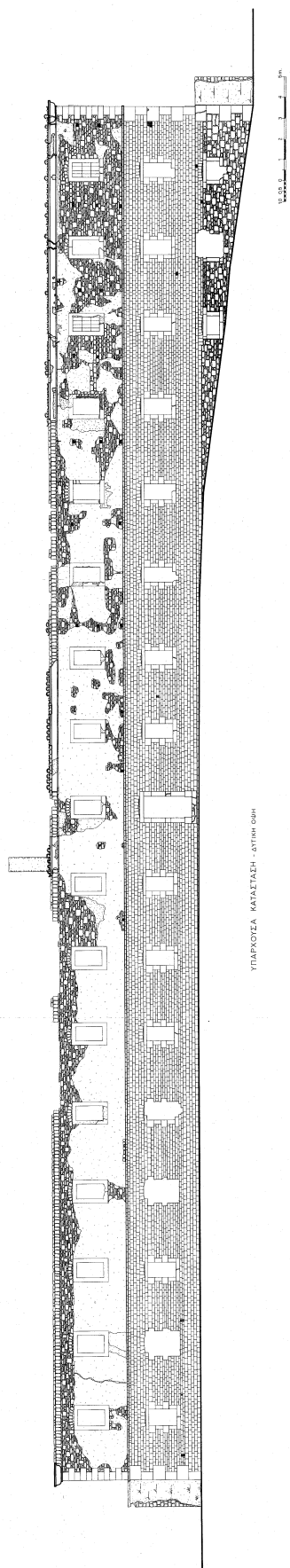

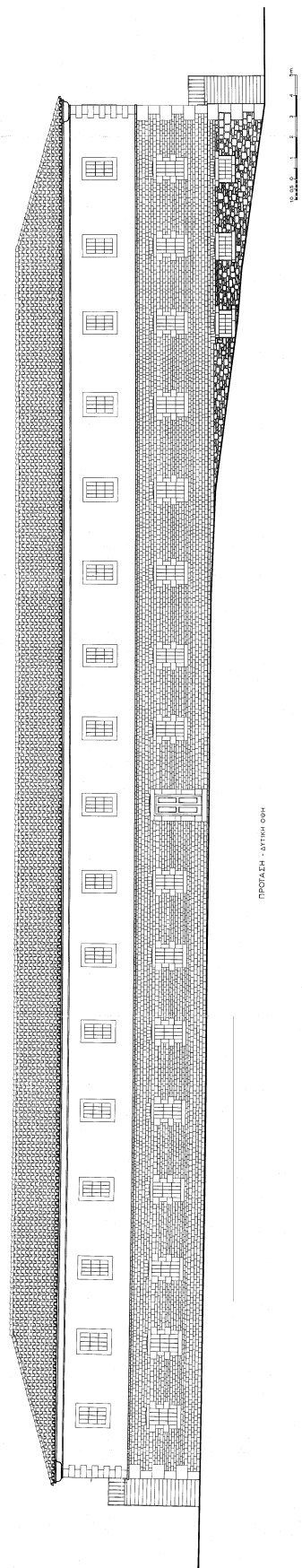
ΥΠΑΡΧΟΥΣΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ – ΚΑΤΟΨΗ ΥΠΟΓΕΙΟΥ, ΤΟΜΗ Α-Α, Β. & Ν. ΟΨΗ
 ΠΗΓΗ : ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ

ΥΠΑΡΧΟΥΣΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ – ΠΡΟΤΑΣΗ ΤΟΜΗ Β-Β
ΠΗΓΗ : ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ

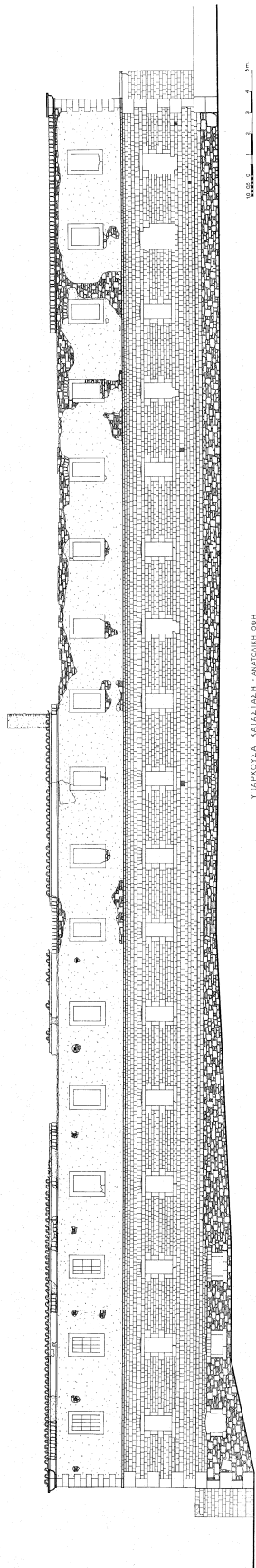
ΥΠΑΡΧΟΥΣΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ - ΔΥΤΙΚΗ ΟΨΗ

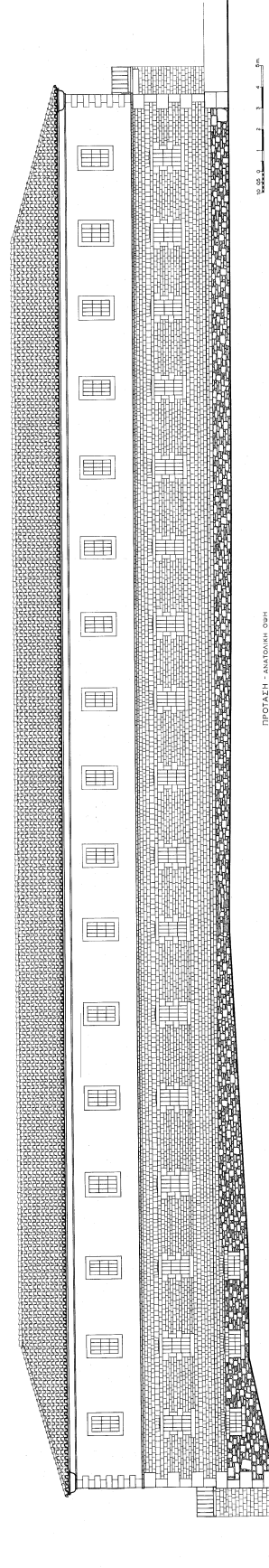
ΠΡΟΤΑΣΗ - ΔΥΤΙΚΗ ΟΨΗ

ΥΠΑΡΧΟΥΣΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ – ΠΡΟΤΑΣΗ ΔΥΤΙΚΗ ΟΨΗ
 ΠΗΓΗ : ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ

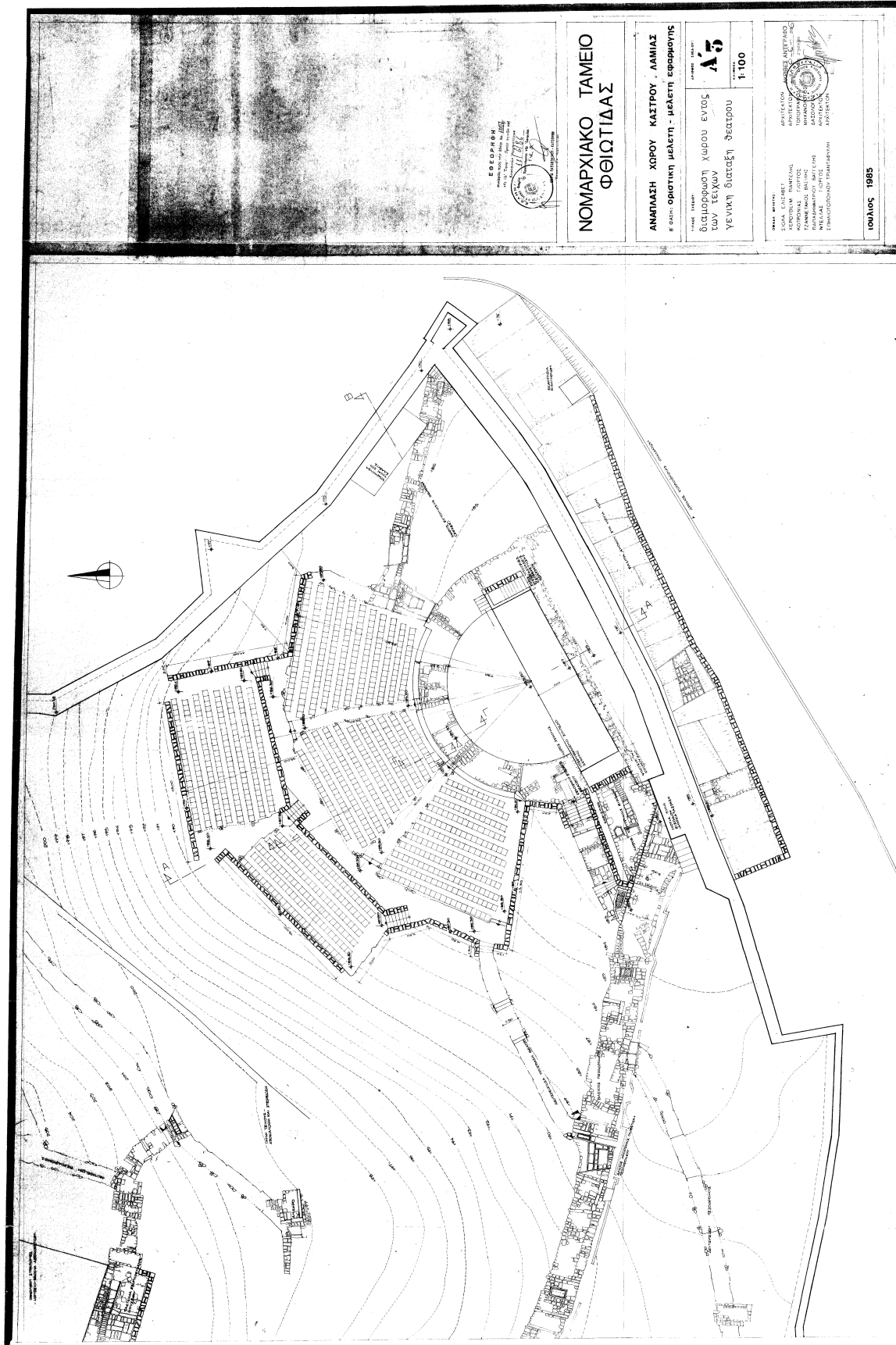

ΥΠΑΡΧΟΥΣΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ - ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΟΨΗ

ΠΡΟΤΑΣΗ - ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΟΨΗ

ΥΠΑΡΧΟΥΣΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ – ΠΡΟΤΑΣΗ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΟΨΗ
 ΠΗΓΗ : ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ

**ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΟ ΤΑΜΕΙΟ
ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ**

ΑΝΑΠΛΑΣΗ ΧΩΡΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ - ΛΑΜΙΑΣ
 Ε. ΣΑΒΗ - ΟΡΘΟΤΕΧΝΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ - ΜΕΛΕΤΗ ΕΡΕΥΡΟΛΟΓΙΣ

ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ: ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ
 ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΧΩΡΟΥ ΕΝΤΟΣ
 ΤΩΝ ΤΕΛΩΝ
 ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΑΤΑΞΗ
 1:100

ΕΡΕΥΡΟΛΟΓΙΣ
 ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
 ΑΝΑΠΛΑΣΗ ΧΩΡΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ
 ΑΝΑΠΛΑΣΗ ΧΩΡΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ
 ΑΝΑΠΛΑΣΗ ΧΩΡΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ
 ΑΝΑΠΛΑΣΗ ΧΩΡΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ
 ΑΝΑΠΛΑΣΗ ΧΩΡΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ

ΙΟΥΛΙΟΣ 1985

ΑΝΑΠΛΑΣΗ ΧΩΡΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ - ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΧΩΡΟΥ
 ΠΗΓΗ : ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ

ΕΘΕΡΗΧΗ
 ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ
 ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ
 ΤΗΣ ΔΕ. ΣΤΕΡΕΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
 ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ
 ΕΛΛΑΔΟΣ
 ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ
 ΕΛΛΑΔΟΣ
 ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ
 ΕΛΛΑΔΟΣ

**ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΟ ΤΑΜΕΙΟ
 ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ**

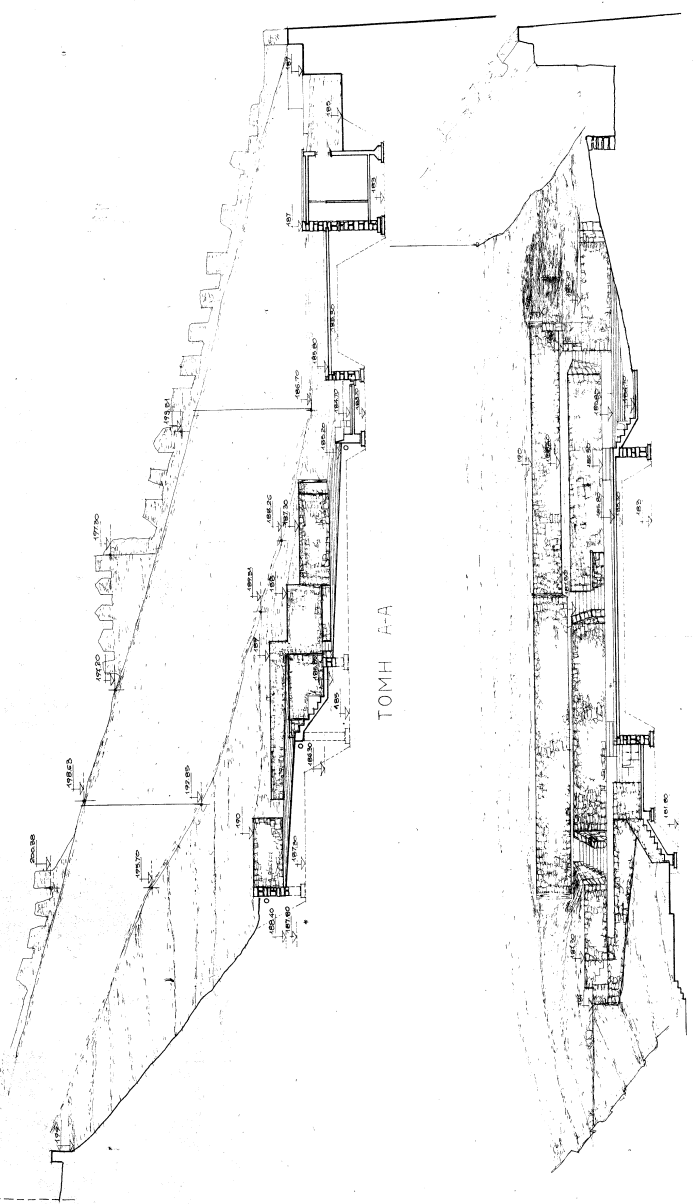
ΑΝΑΠΛΑΣΗ ΧΩΡΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΛΑΜΙΑΣ
 Β' ΦΑΣΗ: οριστική μελέτη - μελέτη εφαρμογής

ΤΙΤΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ: διαμορφωση χώρου εντός των τειχών τομής θεατρού
 ΣΧΗΜΑ: 1-100

ΟΜΑΔΑ ΜΕΛΕΤΗΣ:
 ΣΙΔΑ ΕΛΣΑΒΕΤ
 ΧΕΡΟΥΒΗ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ
 ΚΟΡΥΜΝΗΣ ΓΙΩΡΓΟΣ
 ΤΣΑΝΗΛΑΚΗ ΕΛΕΝΗ
 ΝΤΕΛΑΣ ΓΙΩΡΓΟΣ
 ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ ΓΡΑΝΤΑΒΟΥΛΗ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝ
 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝ
 ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ
 ΔΑΣΟΛΟΓΟΣ
 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΙ

ΙΟΥΛΙΟΣ 1985

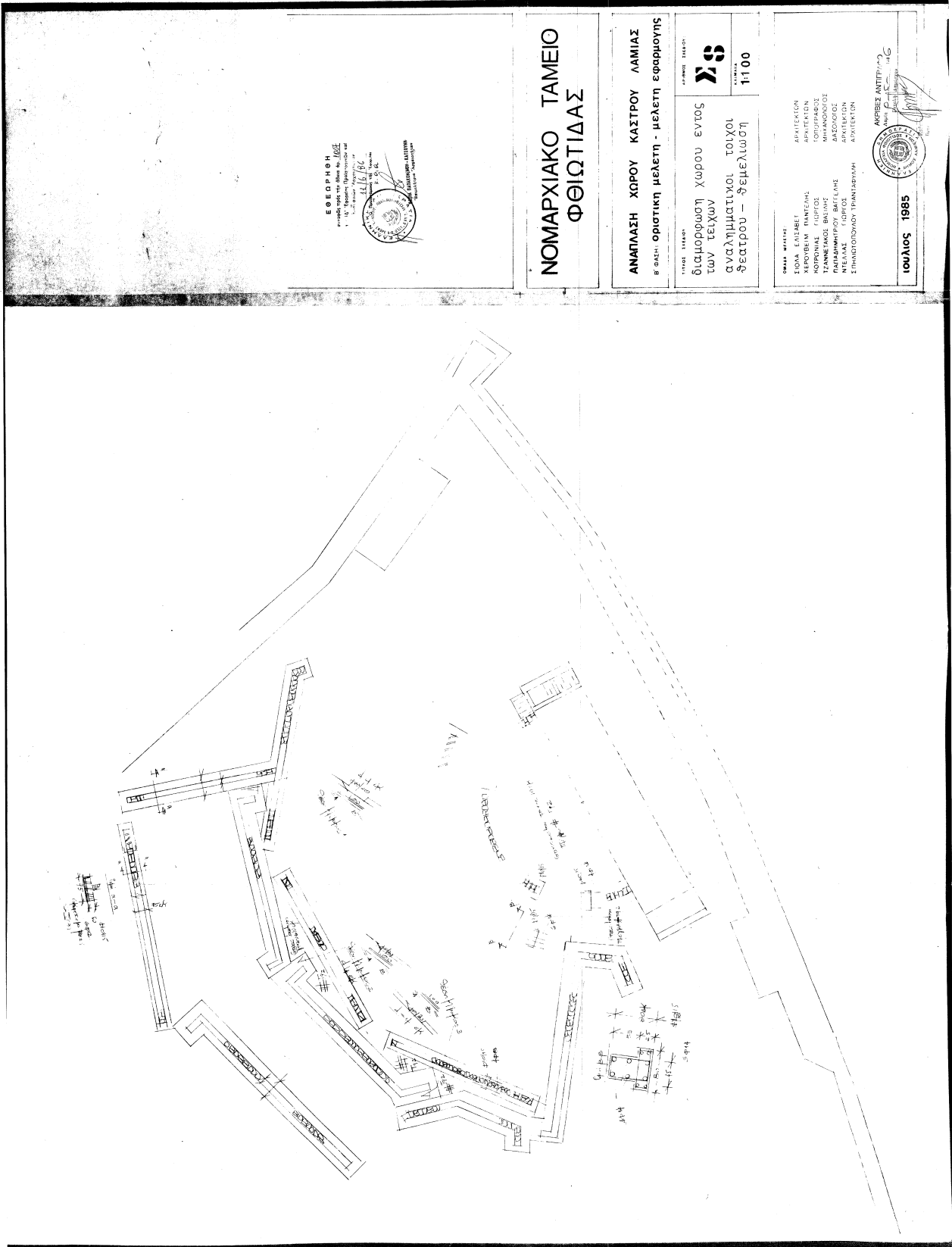

ΑΝΑΠΛΑΣΗ ΧΩΡΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ – ΤΟΜΕΣ ΘΕΑΤΡΟΥ
ΠΗΓΗ : ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ

ΕΞΕΡΧΗ
 ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ
 ΜΕΤΡΗΣΕΩΝ
 44/11/85
 ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
 ΠΟΛΙΤΕΧΝΕΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ
 ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ

**ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΟ ΤΑΜΕΙΟ
 ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ**

ΑΝΑΠΛΑΣΗ ΧΩΡΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΛΑΜΙΑΣ
 6 ΘΑΛΗ ΟΡΙΣΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ - ΜΕΛΕΤΗ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ

ΤΥΠΟΣ ΜΕΛΕΤΗΣ: ΔΙΑΜΟΡΦΩΤΗ ΧΩΡΟΥ ΕΝΤΟΣ ΤΩΝ ΤΕΙΧΩΝ
 ΚΑΙ ΑΝΑΛΗΜΜΑΤΙΚΟΙ ΤΟΙΧΟΙ ΘΕΑΤΡΟΥ - ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ

ΚΑΛΩΣ 1:100

ΟΜΑΔΑ ΜΕΛΕΤΗΣ:
 ΕΥΘΑ ΕΛΕΓΚΕΤ
 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝ
 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΑΧΑΛΟΣ
 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΑΧΑΛΟΣ
 ΠΑΡΑΧΩΡΙΑΣ ΒΑΓΓΕΛΗΣ
 ΝΕΕΛΑΣ ΓΙΩΡΓΟΣ
 ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ ΤΡΙΑΝΤΑΡΩΗ
 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝ
 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝ
 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝ
 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝ
 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝ
 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝ
 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝ
 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝ
 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝ
 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝ
 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝ

ΙΟΥΛΙΟΣ 1985

ΑΝΑΠΛΑΣΗ ΧΩΡΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ – ΑΝΑΛΗΜΜΑΤΙΚΟΙ ΤΟΙΧΟΙ ΘΕΑΤΡΟΥ – ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ
 ΠΗΓΗ : ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ

ΑΝΑΠΛΑΣΗ ΧΩΡΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ – ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ
ΠΗΓΗ : ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ

8.β.γ. ΜΟΥΣΕΙΟ

Στον πρώτο όροφο του οθωνικού στρατώνα, όπου στεγάζεται από το 1994 το Αρχαιολογικό Μουσείο Λαμίας, εκτίθενται ευρήματα που έφεραν στο φως κυρίως οι ανασκαφές της ΙΔ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων στη Φθιώτιδα από της ιδρύσεώς της το 1973 και εξής.

Τα αντικείμενα αυτά είναι αντιπροσωπευτικά όλων των αρχαίων γεωγραφικών περιοχών που εμπίπτουν στα όρια του νόμου, δηλαδή, της Μαλίδας, της Αινίδας, της Ανατολικής Λοκρίδας, και τμημάτων της Αχαιΐας Φθιώτιδας, της Δολοπίας, της Δωρίδας, της Φωκίδας και της Βοιωτίας. Χρονολογικά καλύπτουν όλες τις φάσεις της προϊστορίας και της αρχαίας ιστορίας, από τη νεολιθική μέχρι και τη ρωμαϊκή εποχή.

Η επιστημονική σημασία του υλικού αυτού είναι μεγάλη, γιατί δίνει πληροφορίες για την ιστορία και τον πολιτισμό μιας περιοχής της Κεντρικής Ελλάδας άγνωστης αρχαιολογικά μέχρι πριν λίγα χρόνια και συγχρόνως φωτίζει ορισμένες ελάχιστες γνωστές πτυχές της ελληνικής ιστορίας.

Η παρουσίασή του γίνεται κατά θεματικές ενότητες και συνοδεύεται από εποπτικό υλικό, χάρτες, επεξηγηματικά κείμενα, σχέδια και φωτογραφίες.

ΠΡΟΘΑΛΑΜΟΙ ΙΣΟΓΕΙΟΥ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΥ ΟΡΟΦΟΥ

Εκτίθενται έργα γλυπτικής, αγάλματα, επιτύμβιες στήλες, αρχιτεκτονικά μέλη, επιγραφές.⁸⁵

⁸⁵ Μαρία - Φωτεινή Παπακωνσταντίνου - « Το κάστρο της Λαμίας », σελ. 28
Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων - Αθήνα , 1994

ΜΕΓΑΛΗ ΒΟΡΕΙΑ ΑΙΘΟΥΣΑ (ΑΙΘΟΥΣΑ Α)

Περιλαμβάνει αντικείμενα των εξής χρονολογικών ενοτήτων:

- I. Νεολιθική περίοδος.
- II. Πρωτοελλαδική περίοδος.
- III. Μεσοελλαδική περίοδος.

Στις ενότητες αυτές εκτίθενται όστρακα, εργαλεία, ειδώλια και κοσμήματα, που προέρχονται από θέσεις που έχουν ερευνηθεί ανασκαφικά (Λιανοκλάδι, Ελάτεια κ.α.) ή από επιφανειακές έρευνες.

- IV. Υστεροελλαδική ή Μυκηναϊκή περίοδος.

Οι επιμέρους θεματικές ενότητες αφορούν στην κοσμηματοτεχνία, τον οπλισμό, τη σφραγιδογλυφία, την κοροπ्लाστική, την κεραμική και τα ταφικά έθιμα, με αναπαράσταση σε μακέτα θαλαμωτού τάφου και ανακατασκευή κιβωτιόσχημου τάφου.

- V – VI. Υπομυκηναϊκή – Γεωμετρική περίοδος.

Ανακατασκευές και αναπαραστάσεις των χαρακτηριστικών τάφων της εποχής (κιβωτιόσχημοι, ταφικοί πίθοι, θολωτός), από όπου προέρχεται το μεγαλύτερο μέρος του υλικού, το οποίο παρουσιάζεται θεματικά.

- VII. Αρχαϊκή περίοδος.

Αφιέρωματα και αρχιτεκτονικά μέλη από ιερά της Λοκρίδας (Καλαπόδι – Ναός Απόλλωνα και Ελαφηβόλου Αρτέμιδας, Κυπαρίσσι, Αλές).

ΝΟΤΙΑ ΑΙΘΟΥΣΑ (ΑΙΘΟΥΣΑ Β)

Περιλαμβάνει τρεις ενότητες:

- VIII-IX-X. Κλασική –Ελληνιστική -Ρωμαϊκή περίοδος.

Εκτίθενται ευρήματα από τάφους, από δημόσια και ιδιωτικά κτίρια κυρίως του 4^{ου} αι. π.Χ. και των ελληνιστικών χρόνων. Οι επιμέρους θεματικές ενότητες αφορούν στην κεραμική, την κοροπ्लाστική, την οικονομία, τα ταφικά έθιμα κτλ.

Αναπαράσταση αρχαίου σπιτιού με τα στοιχεία κατασκευής του (κεραμίδια, ψηφιδωτά, αγωγοί κτλ.) καθώς και τα αντικείμενα καθημερινής χρήσης (μαγειρικά σκεύη, αγγεία, εργαλεία).

Στο Ακροπύργιο και στη βορειοδυτική γωνία του κεντρικού πλατώματος, σε στεγασμένους χώρους, φυλάσσονται επιτύμβιες στήλες, λίθινα αντικείμενα που σώζονται αποσπασματικά, πήλινες λάρνακες από τη Στυλίδα και ταφικοί πίθοι από τα νεκροταφεία της Λοκρίδας (Μεγαπλάτανος, Λιβανάτες).⁸⁶

⁸⁶ Μαρία - Φωτεινή Παπακωνσταντίνου - « Το κάστρο της Λαμίας », σελ. 28-29
Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων - Αθήνα , 1994

8.β.δ. ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΠΑΛΙΑΣ ΠΡΟΤΑΣΗΣ - ΝΕΑ ΠΡΟΤΑΣΗ ΧΡΗΣΗΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ

Μελετώντας τη σημερινή μορφή του Κάστρου, έπειτα από την εφαρμογή της πρότασης του 1981 για τη μετατροπή του στρατώνα σε μουσείο, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε την πραγματοποίηση ενός αξιόλογου βήματος για την καλύτερη δυνατή αξιοποίηση του χώρου.

Γνωρίζοντας ότι μέχρι τότε απουσίαζε από την πόλη της Λαμίας ένας ανάλογος χώρος, το Κάστρο φάνηκε να υπήρξε ο ιδανικότερος, αποτελώντας ήδη ένα αξιόλογο μνημείο, για να φιλοξενήσει τα απομεινάρια της ιστορίας και του πολιτισμού της πόλης.

Η μετατροπή δε όλου του χώρου αποκλειστικά σε μουσείο, καθώς διαπιστώθηκε ότι θα στερούταν αποτελεσματικότητας και επιτυχίας, ορθά αντικαταστάθηκε από την προσθήκη χώρων ποικίλων χρήσεων και δραστηριοτήτων (στέγαση Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, αίθουσα εκδηλώσεων, βοηθητικοί χώροι, W.C., αναψυκτήριο).

Σύμφωνα με τη δεύτερη φάση “υλοποίησης” σε αρχιτεκτονικά σχέδια το 1984, προτάθηκε και η δημιουργία αμφιθεάτρου (από ελαφριές κατασκευές, λυόμενα) στον εξωτερικό χώρο. Σκέψη η οποία δε θα αλλοίωνε τον ιστορικό χαρακτήρα του Κάστρου και θα εξασφάλιζε τη συχνότερη επαφή του κοινού με το χώρο μέσω θεατρικών παραστάσεων, πολιτιστικών εκδηλώσεων κλπ.

Παρόλα αυτά η πρόταση αυτή δεν υλοποιήθηκε για λόγους καθαρά οικονομικούς, καθώς παρότι κατά την έναρξη της εκσκαφής βρέθηκαν αρχαία και οι εργασίες σταμάτησαν προσωρινά, το πρόβλημα ξεπεράστηκε αλλά οι εργασίες αναβλήθηκαν οριστικά μετά από λίγο, αφού δεν υπήρχε η απαραίτητη οικονομική υποστήριξη για το έργο.

Εικ. 8.20 Διακρίνεται η σκηνή του θεάτρου.

Στα πλαίσια λοιπόν του γενικότερου πνεύματος αξιοποίησης του εν λόγω χώρου και αποδίδοντας το σεβασμό που αρμόζει σε αυτόν χωρίς να προβούμε σε αλλοίωση των βασικών χαρακτηριστικών του, προτείνουμε σε πρώτη φάση την απομάκρυνση και τον καθαρισμό του από την περιττή βλάστηση που ενισχύει την εικόνα της εγκατάλειψής του και ειδικότερα συνιστούμε την τοποθέτηση χλοοτάπητα κατά μήκος του προαυλίου χώρου.

Σημαντικό μέρος της πρότασής μας αποτελεί η δημιουργία υπαίθριου χώρου ελεύθερης έκφρασης καλλιτεχνών. Συγκεκριμένα προτείνουμε την εγκατάσταση λυόμενων βάθρων (ελαφριές κατασκευές) στο τμήμα του Κάστρου, τα οποία θα αποτελέσουν τόπο έκθεσης των δημιουργημάτων των εκάστοτε καλλιτεχνών. Τα βάθρα αυτά και κατ' επέκταση οι υπαίθριοι χώροι θα μπορούν να χρησιμοποιηθούν και για πολιτιστικές εκδηλώσεις του Δήμου Λαμιέων.

Αναγκαία δε, θα είναι και η ύπαρξη κατάλληλου φωτισμού με σκοπό την καλύτερη δυνατή ανάδειξη της ποιότητας των εκθεμάτων, την καλύτερη δυνατή υποστήριξη των πολιτιστικών εκδηλώσεων, την εύκολη πρόσβαση και προσανατολισμό του κοινού στους χώρους της εκάστοτε υπαίθριας έκθεσης ή πολιτιστικών εκδηλώσεων αλλά και την καλύτερη δυνατή εναρμόνιση των υπαίθριων χώρων με τα τείχη και το Στρατώνι, ώστε ο επισκέπτης να έχει τη δυνατότητα εκτός από το να δει τα δημιουργήματα των καλλιτεχνών ή να παρακολουθήσει τις πολιτιστικές εκδηλώσεις, να θαυμάσει και την υπέροχη πανοραμική θέα της Λαμίας και της κοιλάδας του Σπερχειού από υψόμετρο 210 μέτρων και να παραμείνει έτσι στο χώρο του Κάστρου.

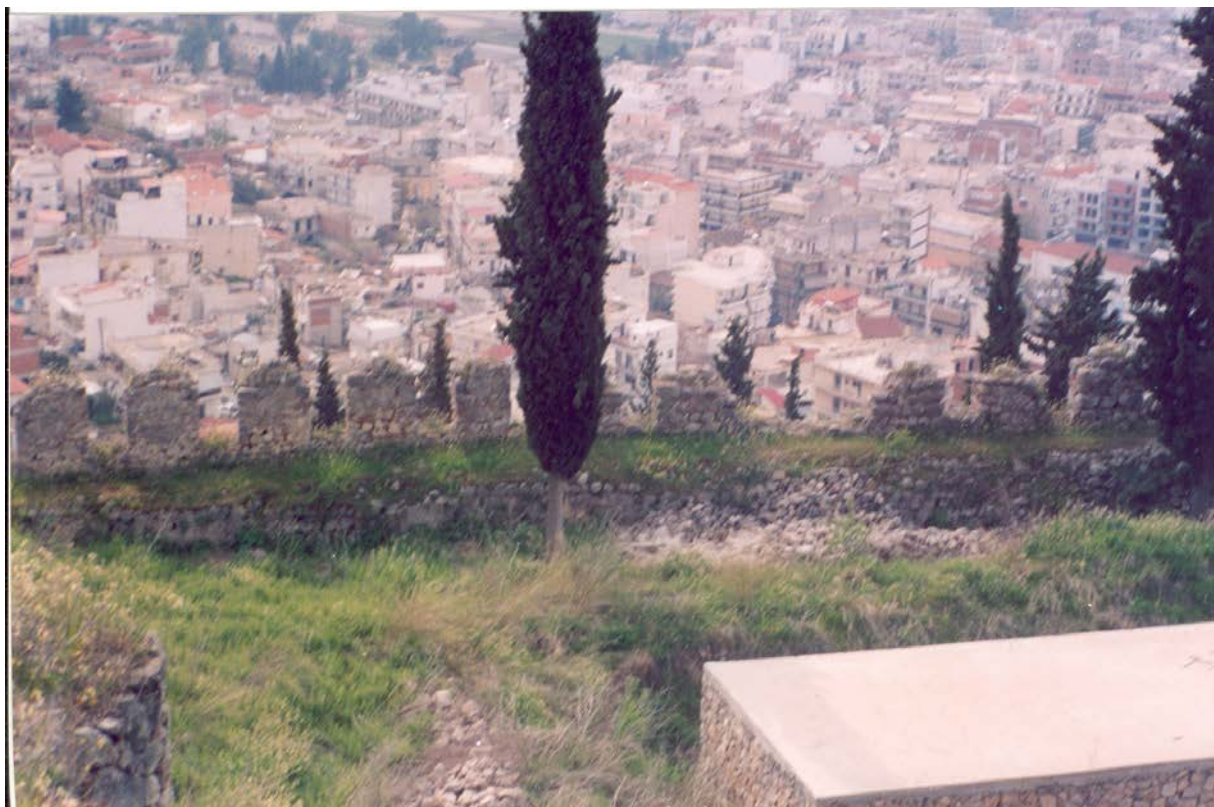
Για το λόγο αυτό θα πρέπει να εγκατασταθούν νέα καθίσματα και στασίδια σε όλο το μήκος του υπαίθριου χώρου του Κάστρου, ώστε να υπάρχει η δυνατότητα ταυτόχρονης φιλοξενίας πολλών επισκεπτών, αφού τα υπάρχοντα είναι λίγα και παλιά και ασφαλώς δε μπορούν να ικανοποιήσουν ούτε στο παραμικρό την πιθανότητα αυξημένης προσέλευσης κοινού.

Όλα τα παραπάνω θα λειτουργήσουν ως πόλος έλξης όχι μόνο των κατοίκων της Λαμίας αλλά και των τουριστών που θα επισκέπτονται κατά καιρούς την πόλη.

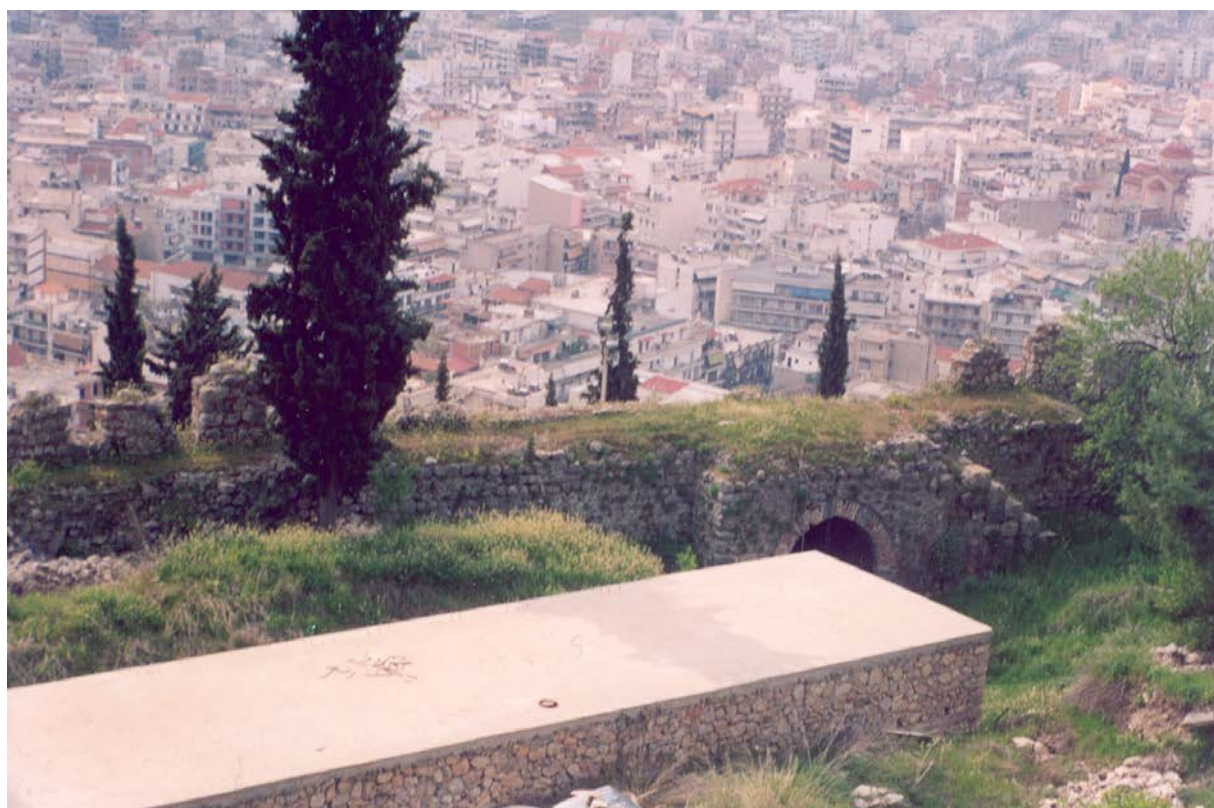
Αφορμή για τη διαμόρφωση της συγκεκριμένης πρότασης αποτέλεσε η παρούσα μορφή και λειτουργία του Στρατώνι ως μουσείο.

Στόχος μας υπήρξε η εναρμόνιση του πολύτιμου ιστορικού παρελθόντος του υπό μελέτη χώρου με τη σύγχρονη πορεία και εξέλιξη του τόπου αλλά και η ανάγκη να επισκεφτεί το χώρο του Κάστρου ένα πιο ευρύ κοινό και να εξοικειωθεί με αυτόν, ώστε γνωρίσει την ιστορία του χώρου, της πόλης ή ακόμα και ολόκληρης της περιοχής άμεσα ή έμμεσα.

Εικ. 8.21 Πανοραμική θέα της πόλης της Λαμίας από τον υπαίθριο χώρο του Κάστρου. Κάτω δεξιά διακρίνεται η σκηνή του θεάτρου που έμεινε ανολοκλήρωτο.

Εικ. 8.22 Ο χώρος που ξεκίνησαν να γίνονται τα έργα κατασκευής του θεάτρου.

Εικ. 8.23 Έξω από τις πολεμίστρες διακρίνεται η κοιλάδα του Σπερχειού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ :

- Ανδρέας Μπαικούσης - « Το κάστρο της Λαμίας : Ομφαλός και δύναμη στην παλιά Ρούμελη »
- Μαρία - Φωτεινή Παπακωνσταντίνου - « Το κάστρο της Λαμίας », Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων - Αθήνα , 1994
- Τριαντάφυλλος Παπαναγιώτου - « Ιστορία και μνημεία της Φθιώτιδας », Δήμος Λαμίας - 1971

9. Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΑΡΧΟΝΤΙΚΗΣ

Στις νότιες πλαγιές του Κάστρου, λίγο χαμηλότερα από το βράχο της νοτιοδυτικής γωνίας του, βρίσκεται το σημαντικότερο σωζόμενο δείγμα της μεταβυζαντινής ιστορίας της πόλης, ο ναός της Παναγίας Αρχοντικής.

Πληροφορίες για την ονομασία, το χρόνο ανέγερσης και την αγιογράφησή του, μας δίνει η επιγραφή που βρίσκεται πάνω από τη νότια θύρα του :

Σύμφωνα με αυτή, ο ναός είναι αφιερωμένος στα Εισόδια της Θεοτόκου, χτίστηκε το 1760 πάνω στα ερείπια παλαιότερης εκκλησίας που κήκε από τους Τούρκους στα τέλη του 17^{ου} αιώνα με τη φροντίδα του άρχοντα Δημητρίου Παπαδημητρόγλου στον οποίο οφείλει το όνομά της, και αγιογραφήθηκε το 1762.

Το κτίριο έχει κάτοψη ορθογωνίου παραλληλογράμμου, εξωτερικών διαστάσεων 21.60 x 6.80 μ. (εσωτερικές διαστάσεις του κυρίως ναού 17.00 x 6.00 μ.) και χωρίζεται από μία σειρά κιόνων σε δύο άνισα κλίτη.

Η οροφή του είναι ξύλινη, οριζόντια και καλύπτεται εξωτερικά από δίκλινη στέγη. Ο νάρθηκας στα δυτικά αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη.

Αξιόλογος είναι ο ζωγραφικός διάκοσμος του ναού που σώζεται σε καλή κατάσταση και περιλαμβάνει σκηνές από τη ζωή των Πρωτοπλάστων και την Καινή Διαθήκη, καθώς επίσης μορφές αγίων και τη “σαρκοφάγο του Μεγάλου Αλεξάνδρου” πάνω από την είσοδο.⁸⁷

Πάνω από την νότια είσοδο σώζεται η επιγραφή :

*Ἐπί τη αρχιερατεία τού Θεοφιλεστάτου
επισκόπου Ζιτουνίου κυρίου κυρίου Ανθίμου
† ο θεῖος ἦκος οὔτος επονομάτη της Ἡπεραγίας
Θεοτόκου ἡτη τών ἰσοδήων της . . εκ φθόνους του μησοκάλου
Ἐκατακάη εξ εδάφους. Ἡδοῦ πάλην θεοῦ ευδοκούντος ανακενήθι ἐπεὶ ἔτους ΑΨΞ
Διά ἐξόδων τού εντημοτάτου Αρχ. Κυρίου Κυρίου Δημητρίου Παπαδημητρόγλου
ταπηνού κήτορ Διά δε
συνδρομής τών εντημοτάτων αρχόντων Κυρίου Κυρίου Ἰωαννάκου καί Κύρ Δούκα
Καί των λοιπών Και ανηστορίθι δηά ἐξόδων του Παπα αναστασίου Ἰκονόμου
Ἐτους ΑΨΞΒ μηνός Ιουνίου κ.ά.⁸⁸*

⁸⁷ Μαρία - Φωτεινή Παπακωνσταντίνου - « Το κάστρο της Λαμίας », σελ. 25
Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων - Αθήνα , 1994

⁸⁸ Π. Λαζαρίδη - Αρχαιολογικό Δελτίο τ.16 (1960), Χρονικά
σελ. 161

Εικ. 9.1 , 9.2 Η είσοδος του προαυλίου του ναού.

Εικ. 9.3 , 9.4 Μερική άποψη του ναού της Παναγίας Αρχοντικής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ:

- Π. Λαζαρίδης - Αρχαιολογικό Δελτίο τ.16 (1960), Χρονικά
- Μαρία - Φωτεινή Παπακωνσταντίνου - « Το κάστρο της Λαμίας », Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων - Αθήνα , 1994

10. ΥΔΡΕΥΣΗ ΤΗΣ ΑΚΡΟΛΑΜΙΑΣ

Σήμερα είμαστε σε θέση να υποθέσουμε ότι επί της δυτικής πλευράς του λόφου του Κάστρου, κατεβαίνει προς το ρεύμα Πηγαδουλίων – Δημοτικού Θεάτρου, υπόγεια σήραγγα.

Αυτό το συμπέρασμα προκύπτει από τμήματα σήραγγας τα οποία αναγνωρίστηκαν επί της ευθείας – σχεδόν - προς την Ακρολαμία, κατά την εκσκαφή οικοπέδων. Συγκεκριμένα η ανακάλυψη αυτή έγινε κατά την εκσκαφή του οικοπέδου Καραδήμα Σταματίου, επί της οδού Εκκλησιών υπερκείμενης οικίας του Καράνζαλη.

Παρόμοια τμήματα είχαν διαπιστωθεί και παλαιότερα κατά την ανέγερση οικιών που βρίσκονταν επί των οδών Χειμάρρας και Ποσειδώνος, όπως επίσης και πλησίον του Κάστρου και προς τη θέση του σημερινού Δημοτικού Θεάτρου όπου και ανακαλύφθηκε σήραγγα η οποία συνέδεε τούτο με το έτερο φρουριακό συγκρότημα, το οποίο βρισκόταν στον απέναντι λόφο.

Αλλά ακόμη κι αν αυτό δεν συνέβαινε πρέπει οπωσδήποτε μέσω αυτής της σήραγγας να υδρευόταν υπογείως το Κάστρο με το ύδωρ του ρέματος Πηγαδουλίων, το οποίο κατά την αρχαία εποχή θα ήταν άφθονο αφού και σήμερα νοτιότερα του Δημοτικού Θεάτρου διατηρούνται σε λειτουργία “οι Επτά Βρύσες”.

Αυτός ο τρόπος της ύδρευσης θα καθίστατο αναγκαίος σε περιπτώσεις πολιορκίας της Ακρολαμίας και εφ’ όσον το νερό – το οποίο ήταν αποθηκευμένο σε κονστέρνα (δεξαμενή) – θα εξαντλούνταν.⁸⁹

⁸⁹ Τριαντάφυλλος Παπαναγιώτου - « Ιστορία και μνημεία της Φθιώτιδας », Δήμος Λαμίας - 1971 σελ.96

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ:

- Τριαντάφυλλος Παπαναγιώτου - « Ιστορία και μνημεία της Φθιώτιδας », Δήμος Λαμίας - 1971

11. ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ – ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ

Εκτεταμένες αναστηλωτικές εργασίες πραγματοποιήθηκαν το 1958 – 1959 για την επισκευή και στερέωση των ετοιμόρροπων τμημάτων της τοιχοποιίας και την αποκατάσταση της κεντρικής πύλης στην αρχική της μορφή. Οι εργασίες επαναλήφθηκαν το 1972 με τη στερέωση του βόρειου τμήματος του τείχους και του βορειοδυτικού πύργου. Το 1994 συμπληρώθηκε μερικώς και στερεώθηκε η βορειοανατολική πύλη.

Οι πρώτες επιφανειακές έρευνες στο χώρο του Κάστρου έγιναν το 1974 από την ΙΔ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και είχαν ως αποτέλεσμα τον εντοπισμό και την περισυλλογή πολλών πρωτοελλαδικών, μεσοελλαδικών και μυκηναϊκών οστράκων.

Ακολούθησε δοκιμαστική ανασκαφή βόρεια του στρατώνα, που αποκάλυψε μια μεσοελλαδική ταφή (1900 – 1600 π.Χ.) και έναν τοίχο μεσοελλαδικού ή μυκηναϊκού οικοδομήματος.

Τα σημαντικά αυτά ευρήματα, τα μόνα μέχρι στιγμής ίχνη κατοίκησης στην ακρόπολη πριν από τον 5^ο αιώνα π.Χ., εποχή στην οποία χρονολογείται το αρχαιότερο τμήμα του τείχους, οδήγησαν στην υπόθεση ότι στο Κάστρο της Λαμίας είναι δυνατόν να αναζητηθεί μια από τις πόλεις του βασιλείου του Αχιλλέα που αναφέρονται στον Κατάλογο των Πλοίων (Ιλιάδα, Β, 680), ίσως η ομηρική Άλος.

Μεταξύ των ετών 1985 – 1989, με αφορμή τις εκσκαφές στα πλαίσια των εργασιών ανάπλασης – διαμόρφωσης του χώρου, διεξήχθησαν επείγουσες σωστικές ανασκαφές που αποκάλυψαν σποραδικά οικοδομικά λείψανα κυρίως της περιόδου της τουρκοκρατίας και ελάχιστα παλαιότερα, των οποίων η ακριβής ταύτιση δεν είναι δυνατή λόγω της περιορισμένης έκτασης των ανασκαφών. Πάντως, θα πρέπει να σχετίζονται με την κατοίκηση του Κάστρου την εποχή αυτή.

Λείψανα τοίχων από αργούς λίθους, με ή χωρίς συνδετικό κονίαμα, βρέθηκαν στον ανηφορικό δρόμο που οδηγεί από τη βορειοανατολική πύλη στο εσωτερικό του Κάστρου, στη νοτιοανατολική γωνία που ανήκουν σε οικοδόμημα με εννέα ορθογώνιους χώρους και γύρω από το στρατώνα.

Στο εσωτερικό της βόρειας αίθουσας του στρατώνα (αίθουσα πολλαπλών χρήσεων μετά τη μετασκευή), βρέθηκαν κατά τις εκσκαφές για την κατασκευή ενίσχυσης της στατικής του κτιρίου τμήματα τοίχων, τμήματα δεξαμενής και τάφος.

90

⁹⁰ Μαρία - Φωτεινή Παπακωνσταντίνου - « Το κάστρο της Λαμίας », σελ. 22-24
Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων - Αθήνα , 1994

Έξω από το δυτικό τοίχο του στρατώνα και σε επαφή με αυτόν βρέθηκαν δεκατέσσερις τάφοι κεραμοσκεπείς καλυβίτες και κτιστοί κιβωτιόσχημοι μεταβυζαντινών χρόνων, ορισμένοι από τους οποίους ήταν μερικώς κατεστραμμένοι από τη θεμελίωση του κτιρίου. Οι νεκροί ήταν ενήλικες και παιδιά, ένας ή περισσότεροι σε κάθε τάφο, με τα κρανία στα δυτικά και τα χέρια σταυρωμένα στο ύψος της κοιλιάς. Τα κτερίσματα ήταν ασήμαντα ή ανύπαρκτα κατά περίπτωση.

Τέλος, στη βορειοδυτική γωνία του Ακροπυργίου αποκαλύφθηκε τετράγωνο κτίσμα νεότερων χρόνων.

Από τις ανασκαφές αυτές, εκτός από την κεραμική, προήλθαν και άλλα κινητά ευρήματα μεταξύ των οποίων : Βυζαντινό μολυβδόβουλλο, μαρμαρίνη τουρκική επιγραφή, κιονίσκος, πήλινες καπνοσύριγγες, υφαντικά βάρη, σιδερένια καρφιά, δύο σιδερένιες μπάλες κανονιού, σιδερένια κράνη και χάλκινο βραχιόλι.⁹¹

Εικ. 11.1 Πλάκες από κιβωτιόσχημους τάφους που βρέθηκαν σε κοντινά νεκροταφεία τα οποία ανήκουν στους μεταβυζαντινούς χρόνους και έχουν συγκεντρωθεί στον περιβάλλοντα χώρο του Κάστρου.

⁹¹ Μαρία - Φωτεινή Παπακωνσταντίνου - « Το κάστρο της Λαμίας », σελ. 24
Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων - Αθήνα , 1994

Εικ. 11.2 Η ρωμαϊκή μαρμάρινη επιγραφή που βρίσκεται στο Κάστρο.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ :

Κοΐντου Γελλίου Σεντίνου Αυγουρίνου ανθυπάτου διάταγμα εξ' επιστολής αυτού αναγνωσθέν κατά την νομηνίαν (Kalendas) του Μαρτίου. Επειδή ο άριστος και μέγιστος αυτοκράτορας Τραϊανός Αοριανός Αύγουστος έγγραψε μοι, ίνα παραλαβών γεωμέτρας κρίνω τας μεταξύ Λαμιέων και Υπαταίων έριδας και οροθετήσω και (επειδή) εγώ επιτοπίως πολλάκις επί συνεχείς ημέρας παρέστην και έκρινα παρόντων εκατέρας πόλεως συνηγόρων, παραλαβών τον Ιούλιον Βίκτωρα ανάκλητον γεωμέτρην του Αυγούστου, αποφαίνομαι' αρχή των ορίων να είναι από τούτου του τόπου, εν ω έμαθον ότι υπήρξε σίδη (ροιά), ήτις είναι κατωτέρω του περιβόλου του καθιερωμένου τω Ποσειδώνι, και εντεύθεν καταβαίνουσι να τηρήται ευθεία γραμμή έως εις την πηγήν Δέρκυνναν, ήτις είναι πέραν του Σπερχειού ποταμού, ούτως ώστε να άγη δια των αμφισπόρων των Λαμιέων και Υπαταίων η ευθεία γραμμή εις την πηγήν Δέρκυνναν την ανωτέρω γραφείσαν και εντεύθεν εις τον όχθον (λόφον) Πήλιον δια του ρου του Σπερχειού (και εντεύθεν) εις το μνημείον του Ευρύτου, όπερ κείται εντός (μεταξύ) των ορίων των Λαμιέων των Ευρουκανίων και των Προερνίων.....⁹²

⁹² Ιωάννης Βορτσέλας - « Φθιώτις », σελ. 211-212
Εκδόσεις Κασταλία - 1973

Εικ. 11.3 Βυζαντινό μολυβδόβουλλο

Εικ. 11.4

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ :

- Ιωάννης Βορτσέλας - « Φθιωτική προς νότο της Όθρυος », χωρίς εκδότη - 1907
- Μαρία - Φωτεινή Παπακωνσταντίνου - « Το κάστρο της Λαμίας », Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων - Αθήνα , 1994

12. ΓΛΩΣΣΑΡΙ ΟΧΥΡΩΜΑΤΙΚΩΝ ΟΡΩΝ

ΑΡΓΟΛΙΘΟΔΟΜΗ

Τοιχοποιία από ακατέργαστους (αργούς) λίθους, ακανόνιστα τοποθετημένους με κονίαμα και μικρότερες πέτρες ή βήσαλα (κομμάτια από κεραμίδια) στους αρμούς.

ΚΑΝΟΝΙΟΘΥΡΙΔΑ

Άνοιγμα στο τείχος για μεγάλο, όχι ατομικό, πυροβόλο όπλο. Στις πρώιμες κανονιοθυρίδες στην εξωτερική παρειά του τείχους διαμορφώνεται σπή κυκλική, ωσειδης ή τετράγωνη, που διευρύνεται προς το εσωτερικό της οχύρωσης, αποτελώντας ουσιαστικά μια μετεξέλιξη των μεσαιωνικών τοξοθυρίδων. Από τις αρχές του 16^{ου} αιώνα εμφανίζονται οι εξελιγμένες κανονιοθυρίδες, οι οποίες – αντίθετα με τις πρώιμες – «ανοίγουν» προς την εξωτερική παρειά του τείχους, εξυπηρετώντας πυροβόλα όπλα μεγαλύτερου όγκου και διαμετρήματος. Η κάτοψη τους έχει σχήμα Χ και είναι γνωστές ως «γαλλικού τύπου κανονιοθυρίδες».

ΟΔΟΝΤΩΣΕΙΣ

Τριγωνικές προεξοχές του τείχους, οι οποίες εξυπηρετούν λόγους πλαγιοβολής των παρακείμενων τμημάτων. Κτίζονται σε θέσεις όπου κανονικά θα υπήρχαν πύργοι, αλλά, μάλλον για λόγους οικονομίας υλικού, προτιμήθηκαν οι απλούστερες αυτές αμυντικές μορφές.

ΠΕΡΙΔΡΟΜΟΣ

Διάδρομος κυκλοφορίας των αμυνόμενων στο άνω τμήμα των τειχών, πίσω από τη ζώνη των επάλξεων.

ΠΡΟΤΕΙΧΙΣΜΑ

Ζώνη χαμηλού τείχους εξωτερικά του κυρίως σε οχυρώσεις που κτίζονται σε οχυρώσεις που κτίζονται σε επίπεδες επιφάνειες. Στόχος είναι να κρατήσει τον εχθρό μακριά από το κατώτερο τμήμα των τειχών, ώστε να αποφευχθεί η καταστροφή τους από τηλεβόλα όπλα ή υπόγειες σήραγγες. Επίσης, με αυτό τον τρόπο εξασφαλίζεται μια δεύτερη χαμηλότερη γραμμή πυρός. Ως οχυρωματική μορφή, το προτείχισμα είναι ήδη γνωστό από τους ρωμαϊκούς χρόνους, με αρτιότερο παράδειγμα τα χερσαία τείχη της Κωνσταντινούπολη του 5^{ου} αιώνα.

ΠΡΟΜΑΧΩΝΑΣ

Χαμηλή προεξέχουσα κατασκευή, προσαρμοσμένη στις επιταγές των πυροβόλων όπλων, η οποία αντικατέστησε τους μεσαιωνικούς πύργους. Αρχικά παρατηρούνται διάφορες μορφές (ημικυλινδρική, πεταλόσχημη, τετράπλευρη) και πειραματισμοί, μέσα όμως στο 16^ο αιώνα αποκρυσταλλώνεται το πενταγωνικό σχέδιο. Στόχος η δυνατότητα πλαγιοβολής και η δημιουργία ενός λειτουργικού « προμαχωνικού μετώπου ». Ο πεντάπλευρος προμαχώνας, στον οποίο διακρίνονται δύο πλευρά, έχει απόλυτα καθορισμένα τμήματα και λειτουργίες. Εντούτοις, ο προμαχώνας προσαρμόζεται κάθε φορά στη μορφολογία του χώρου που καλείται να υπερασπιστεί και στα οικονομικά και τεχνικά μέσα των κτητόρων του. Έτσι, συχνά ελλείπουν ορισμένα τμήματά του ή έχουν αλλάξει οι αναλογίες μεταξύ τους. Από το 17^ο αιώνα παγιώνεται η χρήση του ημιπρομαχώνα. Πρόκειται για κατασκευή στην οποία έχει καταργηθεί το ένα πλευρό και χρησιμοποιείται όταν η συνεχόμενη κορτίνα είναι μικρή ή δεν κινδυνεύει από εχθρική εισβολή.

ΠΡΟΧΩΜΑ

Συμπαγές χωματουργικό έργο, συχνά με μια γραμμή άμυνας στην άνω απόληξή του, κατασκευασμένο εξωτερικά και κατά μήκος των τειχών ώστε να τα προφυλάσσει από τα πυροβόλα όπλα.

ΠΥΡΓΟΣ – ΚΑΤΑΦΥΓΙΟ

Ο πιο σημαντικός πύργος του κάστρου και συχνά το ισχυρότερο και ψηλότερο σημείο του. Στη Δύση (αλλά και στα λατινικά κρατίδια της Ανατολής) αποτελούσε την κατοικία του Μεσαιωνικού φεουδάρχη, σύμβολο της εξουσίας του, αλλά και τελικό καταφύγιο σε περιπτώσεις πολιορκίας.

ΤΟΞΟΘΥΡΙΔΑ

Άνοιγμα στα τείχη κατασκευασμένα ειδικά για χρήση από τους τοξότες. Στην εξωτερική παρειά διαμορφώνεται στενή οπή, η απλούστερη μορφή της οποίας είναι μία στενόμακρη κατακόρυφη σχισμή, ενώ απαντά μεγάλη ποικιλία παραλλαγών (σε σχήμα σταυρού, με διεύρυνση στην κάτω απόληξη), κάτι που δίνει τη δυνατότητα καλύτερης εποπτείας του πεδίου βολής. Το άνοιγμα διευρύνεται προς το εσωτερικό των τειχών, ώστε να διευκολύνει την κίνηση και τη στόχευση με τόξο ή βαλλίστρα. Η τοξοθυρίδα μπορεί να ανοίγεται στο πάχος μιας έπαλξης ή να εγγράφεται σε κόγχη που δημιουργείται σε οποιοδήποτε σημείο του τείχους.

ΤΥΦΕΚΙΟΘΥΡΙΔΑ

Άνοιγμα στα τείχη απ' όπου οι αμυνόμενοι έβαλλαν με ατομικά πυροβόλα όπλα (μουσκέτα, τυφέκια). Παρατηρούνται πολλές παραλλαγές, ανάλογα με τις εποχές, τις περιοχές και τα όπλα που χρησιμοποιούνταν. Η απλούστερη μορφή περιλαμβάνει μια ορθογώνια σχισμή στην εξωτερική παρειά του τείχους που διευρύνεται προς το εσωτερικό. Είναι δυνατόν στην ίδια τυφεκιοθυρίδα να ανοίγονται περισσότερες σχισμές, κάτι που βελτιώνει το εύρος πυρός.⁹³

Ν.Δ. Κοντογιάννης
Δρ. Αρχαιολόγος

⁹³ « Ενετοί και Ιωαννίτες ιππότες : Δίκτυα οχυρωματικής αρχιτεκτονικής »
Πειραματική ενέργεια Archi-Med , σελ. 255-258
Υπουργείο Πολιτισμού - Αθήνα , 2001

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ :

- « Ενετοί και Ιωαννίτες ιππότες : Δίκτυα οχυρωματικής αρχιτεκτονικής », Πειραματική ενέργεια Archi-Med
Υπουργείο Πολιτισμού - Αθήνα , 2001

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ :

- « Ένετοί και Ιωαννίτες ιππότες : Δίκτυα οχυρωματικής αρχιτεκτονικής », Πειραματική ενέργεια Archi-Med
Υπουργείο Πολιτισμού - Αθήνα , 2001
- Ιωάννης Βορτσέλας - « Φθιωτική προς νότο της Όθρυος », χωρίς εκδότη - 1907
- Δ. Ζακυνθινός - « Le Despotat Grec de Morée », εκδόσεις Α.Θ. Λαμπροπούλου - Αθήνα , 1933
- Αλέξανδρος Ι. Ζάννος – « Αρχιτεκτονική μορφή και στατική λειτουργία : Η επιρροή της στατικής πάνω στην αρχιτεκτονική μορφολογία », Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο - 1983
- Ι. Κ. Κωτούλας - « Ιστορικό και Λαογραφικό Εταιρίας των Θεσσαλών »
- Π. Λαζαρίδης - Αρχαιολογικό Δελτίο τ.16 (1960), Χρονικά
- Ανδρέας Μπαικούσης - « Το κάστρο της Λαμίας : Ομφαλός και δύναμη στην παλιά Ρούμελη »
- Κυπριανός Μπίρης – « Οικοδομική », χωρίς εκδότη - 1970
- Τ. Νερούτσος - « Αι Χριστιανικά Αθήναι (1899) »
- Μαρία - Φωτεινή Παπακωνσταντίνου - « Το κάστρο της Λαμίας », Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων - Αθήνα , 1994
- Τριαντάφυλλος Παπαναγιώτου - « Ιστορία και μνημεία της Φθιώτιδας », Δήμος Λαμίας - 1971
- Ιωάννης Σφηκόπουλος – « Τα κάστρα της Ρούμελης », χωρίς εκδότη - 1981

- F. Benoît – « L' Architecture, L' Orient Medieval et Moderne »,
T.E.E. – 1991
- K. Hopf - « Griechenland in Mittelalter »
- Antonio Rubio Y Lluch - « Περί Καταλανικών φρουρίων »,
εκδόσεις Λάϊσνερ - 1912
- William Miller - « Η Φραγκοκρατία στην Ελλάδα »,
Cambridge : Speculum Historial , New York : Barnes & Noble - 1964
μετάφραση Α. Φουριώτη , εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα - 1997
- Wolfgang Muller - Wiener - « Η Αρχιτεκτονική στην αρχαία Ελλάδα »,
University Studio Press - Θεσσαλονίκη , 1985
- S. Polyakov - « Αντισεισμικές Κατασκευές »
εκδόσεις Μόσχος Γκιούρδας - 1981
- Mario Salvadori, Robert Heller – « Structure in Architecture »,
Englewood Cliffs , N.J. Prentice Hall - 1975
μετάφραση Σ. Αγγελίδη, Σ. Αντωνοπούλου - χωρίς εκδότη - Αθήνα , 1981
- Heinrich Schmitt, Andreas Heene – « Κτιριακές κατασκευές »,
εκδόσεις Μόσχος Γκιούρδας - 1994